

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція

й Адміністрація
на Замковій ул.

З поводу „Profession de foi мо- лодих Українців“.

(Допись з України).

Спасибі автору Profession de foi, на-
друкованого в „Правді“, що порушив
справу про погляди молодих Українців.
За нас частюком промовляють, і дуже
рідко ми самі за себе. Ми певні, що мо-
лоді Українці, чи купками, чи по один-
цю, з поводу Prof. de foi викажуть свої
погляди.

Автор починає своє Prof. de foi з по-
яснення, що він розуміє під словом на-
ціональностей і вказує ряд ознак цього
з'явлення. Що до мови, то ще можна по-
годитись, але що до звичаїв, то треба
завважити, що кожна місцевість має свої
більш-менш відмінні звичаї: знов от те-
пер порівнюючим методом дійшли, що ці
звичаї у багатьох народів бувають схо-
жі. Автор каже, що нація має свою істо-
рію — правда, але історія ця в різних
частинах однієї і тієї ж національності.
хоч би й української, дуже розходиться—
напр. Галичини й Полтавщини. У Гре-
ків напр. кожний город мав свою окрему
історію. Це історики тепер мають на-
клін строїти історію по схемі народів,
чи народностей, але чи така будівля від-
повідає природному ходу річей — це ще
питання? Знов чи єсть колективне псі-
хічне, як цілої народности, хоч би од-
Тися до Дону й Кубані, ми вагаємось
сказати: єго нема у простих людей, —
не стану казати вже про інтелігентів,
розбитих в кожній стороні на партії;
знов інтелігентні класи і простий люд

дуже розділені, щоб мати одно псіхічне
„я“. Може автор розуміє під цим я —
національне самопознання: познання сво-
єї приналежности до певної нації, зами-
ловання минувшиною цієї нації, спочуван-
ня бідуванню, чи добробиту своєї нації,
закоханню в її ліпших боках сучасного
побиту; — такий комплекс почуттів звуть
ще патріотизмом. Оцей псіхічний на-
стрій, котрий в певні часи, особливо при
ворожих відносинах до сусідів, при на-
гніту обхоплює більшість індивідів на-
родности, нам здається певною ознакою
нації в культурному змислі. Мова не
в усякої нації буває, — хоч би Ірландці,
Американці говорять по англійськи. Але
треба признати, що патріотизм націо-
нальний зливається частюком з держав-
ним, як в Швейцарії, Америці, навіть
в Росії. Державний приймає в себе на-
ціональний, таким робом витворююця
державні нації. Правда, одна з частин
сього псіхічного настрою, котрий ми
звемо національним самопознанням, єсть
уявлення народу, яко окремої групи від
інших народів, і ця група конкретно ви-
діляється від сусідніх совокупністю вла-
стивих їй рисів: і в мові, і в побиті, і
в псіхології, і в антропологічному типі,
але це швидше факт тенденційно настро-
єного виображення, ніж факт наукового
знання: науковий аналіз тільки ще по-
чався в цій сфері і дає або противні
цьому факти, або не дає певних висновків.

Автор навіть пробує дати історію
національного самопознання, тільки ми
не знаємо, що він розуміє під цими сло-
вами: „під час Єкатерини II. найкращі
поступові люди зрозуміли, що їх відор-

вано від народу московською псевдо-культурою". Тепер здається, доведено істориками, що старшина сама всякими способами відрізнялась від народу і що цю „псевдо-культуру“ вона охоче переймала не тільки з Московщини, але й з Польщі і навіть з Заходу.

Що до українофільства, то автор Prof. de foi по частині й прав; але не одне наше українофільство ідеалізувало народ — ідеалізувало його й славянофільство і народність; але біда не в ідеалізації (це вказує на оптимізм, на віруючий настрій громади), а в поверховості, в малому знанню реальних обставин народнього життя, в односторонньому ізнанні: ізнчали поезію, звичаї, повір'я і всякі інші продукти нашої художественної творчості, але обходили прозу: економічний побут, соціальні відносини і другі прояви щоденного життя, не кажу вже про юридичну сторону життя: про вплив державної організації і т. д. Але всі народи перейшли через романтизм до реалізму: довелось і нам перейти, — в цім значінні українофільства, але воно має й позитивні заслуги. І нам здається, що так гостро нападати на молоді, що іноді який час іде українофільським шляхом, нема чого. Ми б радили Українцям терпимість не тільки до українофільської молоді, але й до молоді загально-російського напрямку. Се частюком люде з більш широким розвоєм, ніж наші Українці, люде, переняті ліпшими демократично-ліберальними традиціями російської громади. Шкода тільки, що дякуючи сім'ї, школі і громадському складу життя на Україні, вони не мають етнографічного патріотизму, мало знають свій край, а через те в практичній діяльності мало рахують на місцеві етнографічні і соціальні особливості, а цілком переносять що є ліпшого в російській громаді на наш ґрунт. Пересвідчені Українці повинні розсіяти у загально-Русів-Українців переконання, що місцеві змагання вузькі й шовіністичні. Для сього нам самим треба більше перенятись поступово-демократичними ідеями російської громади, а ще ліпше б європейської і показати, як ці ідеї треба реалізувати на нашому ґрунті. А задля сього ми му-

сим ліпше знати й наш ґрунт, ніж тепер знаємо.

Просвіта Українців-націоналістів прийняла якийсь односторонній історико-філологічний напрям і то вся увага звернена на місцеву історію, літературу й мову. Українські націоналісти якось дуже мало цікавляться соціально-економічними і державно-юридичними відносинами, і звичайно мало їх знають, а через те мало ваги надають реформі в цій стороні життя. Відповідно своїй освіті найбільшу вагу вони звертають на відносини національні. Це ми бачимо й у автора Profession de foi: на першому місці поставлено питання про мову й розбуждення національного самопознання. Нам здається, що розрішення цих питань не зробить щасливим український люд. Питання про політичну волю, про економічне поліпшення стану українського люду, про мораль, про організацію просвіти і т. д. далеко важливіші ніж питання про мову і національне самопознання. Сі два остатні питання розрішають самі собою, коли буде воля друку й слова, коли піднimeцца познання морального достоїнства, коли маса простого люду розівецца розумово на стілько, що пізнає всі кривди національні. Помилка Українців-націоналістів в тім, що вони думають розрішити ці питання пропагандою мови, звичаїв, пісень та споминами старовини. Все те добре було, коли громада була настроєна романтично. Тим то Українці націоналісти мало приваблюють сімпатії своїх соплеменників, котрі, виховавшись на поступово-демократичній російській літературі, (беру літературу широко: журнали, гуманітарні науки і т. д.) не можуть задовольнитись питаннями про мову і національність, позаяк питання, котрими живе російський інтеллігент, хоч і вставляюцца в програми Українців націоналістів, але дуже мало займають їх на практиці. Питання державно-язикові, етнографічні, партійні галицькі рахунки, до котрих примішуюцца свої місцеві, захоплюють цілком товаришів українських національних кружків і не зоставляють місця питанням дійсного українського життя. Голод, холера, церковно-парохіальні школи, земські й міські порядки, коли й згадуюцца,

то тільки для того, щоб показати, до чого довело „кацапське пановання“.

Для загально-руського інтеллігента, крім цих питаннів, існує ще й багацько інших, котрі він старається розрішити й теоретично й практично, то звичайно, що він здивується, чому то найголовніший его обов'язок — писати рідною мовою, як вимагає автор *Profession de foi*. Мабуть не менше его здивує й таке речення *Prof. de foi*, що економічні справи залежать од загально-російських обставин, то з ними не можна нічого тепер і вдіяти, а, мовляв справи просвітні не залежать і просвіту слід забрати в свої руки і всі сили направити на її. Нам здається, що навпаки: українська громада більше має спроможности впливати на матеріальний добробит людю, ніж на просвіту, хоч би через земську й міську організацію самоуправовання, позаяк школа усунена з під впливу земства й Думи. Навіть сам уряд тепер, притиснутий фінансовим крізісом, бачучи голод, холеру, — прихильно дивидця на всякі економічно-гігієнічні організації і підприємства задля поліпшення добробиту простого людю. Між тим впливу на школи з боку громади він боїця і всіма засобами одсовує громаду, хоч і в цій сфері багато дечого можна б робити на легальному ґрунті, як би охота, та умілість!

По нашому, треба дбати про всі боки народнього життя, програма повинна відзиватись на всі болячки життя, тоді вона й зацікавить живих людей. Звичайно, коли ми осередком культурно-політичної справи, як жадає автор *Profession de foi*, зробимо Галичину, то ми зов'янемо в партійно-літературних справах Галичини і більше нічого, і все більше і більше закриватимем очі на болячки нашого дійсного життя. Галичина може служити місцем літературної української організації. Та й то ми повинні дбати про літературно-наукову організацію на Україні, хоч би в російській мові, бо широка публіка не може жити нелегальним друком, та ще й таким бідним, як галицько-український. Ми бачимо, що російський друк не вважаючи на цензуру, виробив собі публіцистику і науку, котрі можуть обговорювати всі пекучі справи життя, крім самих гострих. Українці по-

винні дбати про теж саме. Форма (мова) не має такої ваги, як зміст; тим більше, що ся форма не перешкоджає українському інтеллігенту, навіть і простому грамотію, розуміти те, що він чита. Ми хочемо робити не революцію, бо задля сього у нас нема ні сили, ні віри, — ми хочемо працювати над поліпшенням економічного, морального й розумового стану України, то мусимо задля сього мати й організації на Україні легальні, чи полудегальні; мусим виробляти нові чи поліпшати ті, що вже існують: земські, міські, літературно-наукові, драматично-музикальні, технічно-хозяйственні товариства, комітети грамотности і т. д. Звичайно, паралельно сій легальній роботі за поміччю державної і приватно-громадської організації, треба вести пропаганду наших ідей, критику сучасних порядків. От для таких чи інших полудегальних, чи зовсім нелегальних справ, треба користати з галицьких організацій і вживати нелегального друку. Але одною нелегальною галицькою літературою і організацією, такої махини, як російська держава і такої важкої на підйому громади, як наша — не підважимо. Тут треба праці і праці важкої, щоденної на ґрунті легальної організації.

Таким робом мінімальне *Profession de foi* зводиця на розновсюжування мови, максімальне складається з загальних покладів: федеративний лад, вільні рівні працівники в сім'ї. Федерації різні бувають: один тип федерації в Австрії, другий в Германії, зовсім інший в Швейцарії і Америці. Австрійський лад був построєний з тою метою, щоб забезпечити спроможність кожній нації розвивати свої прикмети, але виходить, що все таки міцніші народности утискають слабійших. Американський лад, як Швейцарський не мали на увазі національностей і мають в своїй основі забезпечити повну волю самоуправовання громаді і штату, чи кантону, а також повну волю індивідуальну, і таким способом забезпечили і рівноправність національностей, мешкаючих в цих державах.

Мабуть в Росії запаує лад американський швидче, ніж австрійський. Політична воля в Росії виробидця через розширення автономії Дум і земств, як

повітових так і губернських, а також автономії сільських і волостних рад (сходовь). Це буде напевне, коли волі доבעця сама суспільність, бо земські і міські організації єдині організації, де можлива хоч яка небудь практика виборного самоуправовання, де можливе згромадження на ґрунті реальної праці поступових елементів. Це буде і в тім разі, коли сам уряд в силу яких небудь причин дасть цю волю, бо вишеназвані інституції єдині, котрі мають нияк на політичну волю і котрі здатні будуть і в житті конституційним при реформі виборів і при усуненню адміністраційної опіки.

А при Американському ладі, чи зреалізувалася би повна українська рівноправність і єдність, якої бажає автор? Я певний, що мійські Думи будуть проти української мови в школах, бо мійський люд обрусів, та хто его зна, що скажуть і повітові ради, котрі будуть складатись з обрусілих інтелігентів або принципіальних сторонників обрусіння.

Здається, що автор Profession de foi сторонник австрійського ладу, котрий і в Росії, як і в Австрії поведе до пригнічування і ассимиляції оазів чужеродних елементів, на Україні: Великорусів, Польків, Молдован і в Великоросії: Українців, Фіннів, Татар і т. д. В Остзейщині Німців, або Латинів.

Що до економічного ідеалу: сім'ї рівних, вільних працівників, то скажу: поки сонце зійде, роса очи вийєть — не один сім'янин вмере з голоду і помикати-меця в паймах. Як би нам добитись прогресівного-походного палогу, доброї організації крестянських банків і в загалі дешевого кредиту задля бідняка, що б полекшити перехід дворянських маєтків в руки хліборобів, організувати як слід крестянські переселення, професіональну просвіту. Наші громади, як сільські так і мійські, мають громадські землі — пережитки громадського володіння, тільки вони їх спродають або розділюють подворно. А на їх землях можна би вести громадську продукцію, міста могли б завести і заводи й фабрики — словом — почати проби соціалістичного ладу. Але мусим щиро признатись, що ми до сього не доросли, що мійське господарство иде гірше

ніж яке небудь: Землі й инші доходи статті або здаюця в аренду, або з половини і ніколи сам город своїми орудіями і скотом не обробля землі. І взагалі те що город сам робить, наприклад завідує водопроводом, чи яким млином, то воно або дає убитки, або иде далеко гірше ніж у звичайного властителя. Богато чого можна би робити при сучасному політичному порядку, але ми не вміємо, не доросли, чесноти бракує; крадіжка й недбалство характеризують наші автономні інституції. Звичайно, легше звалити на деспотизм, ніж признатись, що ми або невміємо або бракує енергії. Уряд складається з людей, котрі виходять з серед нас же. Всі наші інтелігенти — ті ж самі чиновники. Як би ми були ліпші, то певне були б ліпші і наші уряди і лад би змінився.

Листи на Наддніпрянську Україну.

IV. „Спаятеличанє“ української громади, по д. Вартовому, через погляди Костомарова, Куліша й мої. Дійсний стан української науки і літератури в 70-ті роки, під напрямком реально-соціальним, і в 80-ті, під напрямком формально-націоналістичним.

По словам д. Вартового, погляди Костомарова, Куліша й мої „спаятеличили“ земляків, затемнили національну свідомість Українців і здержали зріст українства, між инчим і літератури. Чудна се скарга! Скрізь на світі дискусія живить думку людську, а в нас вона затемнює! Такі скарги тільки показують нетерпимість і значить необразованість певних наших патріотичних кругів. Вони нагадують мені одного беллетриста нашого, котрий, прочитавши досить умірковану критику на свої твори, писав, що після таких критик ніхто не хоче писати! На заклик до чесної дискусії справи, ми вміємо тільки мовчати, або кричати: зрада!

Нарешті єретичні погляди Костомарова і т. и. зовсім не спинили нікогісінько а нікогісінько. По моїм поглядам, виложеним в статях „Література російська, велико-руська, українська й галицька“, українським писателям радяється певна система праці: „знизу в гору“ (від літера-

тури простої до високої), але зразу же відводилося досить широке поле навіть для просто-народної літератури. І я можу сказати, що дехто й почав працювати, по моїм планам: напр. Старицький почав перекладати Сербські пісні, Гамлета *). Я сам передав у Галичину переклади Руданського, радив перекласти всего Гомера, Антігону Софокла, твори Данта, Вільгельма Теля й Орлеанську Дівчину Шіллера і т. д. По частині се й сповнилося. Проб зовсім не спіяли (я й не думав про яку регламентацію) і навіть Костомаровських рад ніхто не слухався: Ол. Пчілка перекладала високі твори, писала романи з життя вищих класів, котрі в Росії не говорять по українському; те ж робили Кошівський, Нечуй, Чайченко і т. п. Сам Куліш переклав Дон Жуана Байрона, звісно, більш далекого від нашого простого народу, ніж Гамлет, Отелло і др. подібні твори Шекспіра... Словом, хто хотів працювати чи з низу в гору, чи з гори в низ, той працював. Коли виїшла яка задержка в праці українолюбців і певна темнота думок (зрештою не так національних, а політичних, соціальних і культурних) і далі упадок української літератури, в 80-ті роки, то зовсім не від тих думок, котрі між инчим викладав і я, а від чогось иншого: від необразованості, а далі реакційності, котра прикривалася націоналізмом, на манір галицьких народовців і по частині під їх впливом.

В 70-ті роки, коли в Росії серед українських кружків зменшилася національна виключність, коли почали висуватися на перший план інтереси об'єктивної науки, а в беллетристиці цілі соціально-психологічного аналізу, а не формально-націоналістичні, — українська наука і література стояла зовсім не низько. Я мушу нагадати д. Вартовому елементарні речі, котрі чудно забувати.

В 70-ті роки українська етнографія видала величезну збірку Матеріалів Чубинського (при котрих, замічу, сам Чубинський з Михальчуком виголошували до того вже „москвофільські“ думки, що я сам мусів полемізувати з ними в „Вістникъ Европы“), Чумацькі пісні Рудченка, Історичні пісні укр. народу Антоновича й мої, мій звод українських казок і легенд, Ду-

ма Вересає, Буковинско-руські пісні (здобуті мною й упорядковані по плану, виробленому Антоновичем і мною), праці Київського географічного товариства і т. п. Сміло скажу, що в 80-ті роки етнографія українська пішла назад, а не в перед, після тих усіх видань, навіть матеріально, а всякий розсудний чоловік легко може побачити, чи ті видання 70-тих років могли служити для української самосвідомості й знати мови народної, без котрого не можлива жвава національна література.

По частині поезії 70-ті роки дали повне видане Шевченка. Про праці перекладу європейських поетів я вже сказав.

По частині беллетристики в 70-ті роки явився роман Білінка й Мирного „Хиба ревуть воли“, котрий „азъ худій“ видав у Женеві. Се безспорно найліпше з того, що появилася українська беллетристика. Роман узятий з життя просто-народного, — в нєму нема ні одної націоналістичної фрази, але увесь він, своїм соціально-психологічним матеріалом національний і навіть автономічний. Роман той мало розширився через те, що глухі викрики галицьких народовців проти всего „жєневського“ довели до того, що він заборонений в Австрії, хоч там нема й слова нецензурного і хоч він був навіть пропущений цензурою російською перед законом Юзефовичівським. Відповідно соціальному напрямку українства під кінець 70-тих років, і Нечуй, після своєї проби написати „високий“ роман український („Хмари“), проби невдачної і з літературного, і з ідейного боку (Радюк просто смішний дурень!) написав соціальні романи з життя народного: „Кайдашева сім'я“, „Бурлачка“, „Микола Джеря“, — безспорно, в куші з „Двома Московками“, найліпші єго твори („Микола Джеря“ напечатаний в 1883 р. але цифр наших 70-ті і 80-ті роки нічого брати буквально, а приблизно).

Додати треба, що паралельно робляться проби внести в популярну літературу європейські поступові ідеї — збудити в народі розуміння політичних і соціальних справ, біжучої політики, котра доторка й народ (брошури „Про козаків, татар та турків“, „Запорожці“, віденські й жєневські соціалістичні брошури). Робляться також проби видавати утилітарні популярні брошури, на скільки пускає їх російська цензура.

В ті ж часи, переважно заходами явних соціалістів українських, Українці російські вступують у тісніші зв'язки з австрійськими, проходять в Буковину й Угорську Русь, де раніше не

*) Я думав і думаю, що, з маленькою зміною фраз, великі психологічні драми Шекспіра, як Гамлет, Макбет, Лір, Отелло — можна і слід давати нашим мужикам читати і грати перед ними, і завше щадчу, чому Кропивницький і Заньковецька не поцрбували грати напр. Гамлета в перекладі Старицького.

не було поги українюлюбця, закладаються українські бібліотеки в Відні (при „Січі“), в Чернівцях (при „Союзі“), заносяться численні книги українські в Угорську Русь, де їх доти ніхто не бачив. (В своїх „Австро-руських Споминах“ я розказав і такий кумедний факт, що я був перший, котрий привіз в Угорську Русь, навіть видання галицької „Просвіти!“ Потім ще кілька моїх молодих приятелів перевезли туди кілька з тих видань!)

Поряд з тим розмова про українську справу виноситься перед європейську публіку, де справа та ставиться в зв'язку з великими все-світніми справами політичними, соціальними й культурними. Появляються статі про Україну в журналах італійських, французьких, англійських, іспанських, — переклади на сербське, польське, — статі Українців (Драгоманова, Подолінського, Павлика), далі чужинців, по матеріалам, даним Українцями (Рамбо, Рольстона, Морфілля, Ан. Леруа Боллє і др.), при чому є вчені чужинці замітили напр. і те, як у київських виданнях збираються до купи „disiecta membra української національності (Вираз Рамбо).

А націонал, д. Вартовий сего всего не замітив! Він побачив тільки „спантелчане“ в усьїй досить складній і систематичній роботі!

Хай вибачать нам, що нам прийшлося згадувати й свою працю. Зроблено се навіть не рго до то спа, хоч д. Вартовий і дає до того привід своїми нападами, а просто через те, що з бібліографії імен не викидають.

В 80-ті роки формальний націоналізм запанував в українських кружках над космополітичним науково-соціальним напрямком. Сталось се зовсім паралельно зросту московського „само-бытичництва“, а на решті й Петербургського Побєдоносництва і по часті під їх косим впливом. Почалось з того, що видумано було безполітичне „культурництво“, подібне до Юзовського антиліберального „народництва“, а далі політика, вигнана в двері, таки влізла в вікно в формі похвал галицьким народовцям і самому єй. Пелешу навіть у кореспонденціях у російські ліберальні журнали, а на решті завершилось усе поновленою „Правдою“ (з поновленою Духинцяною) і „новою ерою“ в загалі.

Погляньмо, як єї нові вітри вплили на літературу й науку нашу.

Дійшло діло до такої чудасії, що мені з України писано, що б не видавати навіть матеріалів народніх у „Політичних піснях укр. народу XVIII—XIX ст.. ні поезій Шевченка, заборонених у Росії, бо все політичне тепер шко-

дливе для України (Звісно, я не послухав такої мудрої ради і тільки через те вийшло, що мої видання були єдиними збірками етнографічного українського матеріалу в 80-ті рр. а також і те, що женевське видань Шевченка примусило і львівських народовців видати нарешті повного Кобзаря, хоч по страшенно дорогій ціні, не доступній для маси). Поглянувши ж на те, що печаталось на Україні по часті етнографії, всякий скаже, що та наукова праця пішла в 80-ті роки там назад протї 70-х років. Ледви в останні часи, переважно під впливом європейського порівнячного методу у фольклорі, — протї котрого українські самобутники, навіть учені, спершу виступали, — почала наша етнографія набиратись свіжого наукового духу в працях харківської школи (Потебня, — котрий зрештою вів з тиха стару лінію німецько-російської науки 60-х років, — Сумцов та збирачі Манджура, котрий почав працювати в 70-ті роки, Іванов і др.) та заграничної (Волков, В. Охримович і др.) Треба ще згадати з подякою д. Янчука, котрий власне належить до кружка учених у Москві, при чому дає притулок новіцям українським етнографічним працям у московському „Етнографическомъ Обозрѣніи“.

Ми скажемо дальше про заслуги для науки про Україну „Київської Старини“, але єя заслуга стоїть переважно в зборах і зводах матеріалів, а не в критиці й провідних ідеях, котрі в київському виданю найрізкобарвні. До того в „Київській Старині“ працюють не самі Українці, а тим паче не самі українофіли.

В літературі на українській мові в 80-ті роки видно явний упадок ідейний і навіть чисто літературний. Поезія майже не обновляє єя новими мотивами, а переспівує Шевченка, тай то переважно єго козакофільство й формальний націоналізм. В беллетристиці „простий народ“ відходить на задній план, писателі беруться за романи з „вищого“ життя, при чому сам Мирний падає до „Перемудрив“, а Нечуй до „Опеньків“, написавши окрім того темноту „Над Чорним Морем“ і водевільну пісенітницю в „Навіженій“. Про незручний само-донос „Горюшенка“, з дивним переплутанєм дзвонів з усяких церков, котрі чув автор, та не розібрав, з відки вони, та про Незлобинські проби „патріотичної беллетристики“ (читай: особистих пасквілів!) у „Правді“ нічого й говорити. Один Чайченко, уже в 90-ті роки, коли напрямкові 80-х років уже почала зростати опозиція, почав ратувати славу української літератури, тай то своїми повістями з протонароднього життя, а не своїми „високи-

ми“ романами, а ще менше своїми популярними брошурами ad usum Delphinoium зо львівських народовців.

По часті перекладів творів європейських поетів, в 80-ті роки покладено було чимало праці, та ми вже в „Буковині“ старались показати, що з тої праці варті тільки переклади Куліша, а потім Одисеї, решта-ж майже даремна затрата сил через незручність та літературну необразованість перекладчиків.

Єдиним значним здобутком для українства в 80-ті роки був театр, котрого зріст треба признати досить незалежним від звичайних тенденцій українських кружків.

По своєму матеріалу нова драматична література українська майже виключно „просто-народна“. По своєму напрямку вона далеко близька до соціальних тенденцій 70-тих років, ніж до націоналістичних 80-х років. По літературній манері вона дуже не рівна й анахроністична: єсть там і сентиментальність і жарт Котляревського й Квітки, єсть трохи псевдокласична „високопарність“ трагедій Костомарова, єсть і реалізм 70-х років. Видно, що тут не пройшла критика й не вирівняла літературної манери до сучасної європейської. Та і в загалі з чисто літературного боку наша нова драматургія не дуже то сильна; вона бере більше виконанем на сцені пыльними й талантовими акторами, для котрих дає все таки ефектні рямки. Спасибі й за се!

Так то виявлюється стан нашої науки й белетристики в 1870-ті й 1880-ті роки, коли поглянути на них об'єктивно, а не пролетіти над ними „сь ловкостію почти военного человека“, як д. Вартовий, роздаючи удари на право й поклони на ліво, по суб'єктивним фантазіям.

Читаючи плачі наших націоналістів на публіку, котра не має стілько патріотизму, щоб знаходити смаку в „своїй мудрості“, котра впливає в творах наших писателів 80-х років, я пригадую собі Пушкіна. О, скільки здорового нюху було в сего дійсного основателя національної російської літератури, коли він боронив від сучасних єму патріотів ту російську публіку, котра воліла читати журнали французькі, ніж якого небудь „Благонам'френнаго“! Скільки справжнього патріотизму видно напр. в отих на вид галлофільських словах „Альбома Он'фгина“:

Сокровища родного слова, —
Зам'ятять важные умы, —
Для лепетанія чужого
Пренебрегли безумно мы.
Мы любимъ музъ чужихъ игрушки,

Чужихъ нарѣчій погремушки,
А не читаемъ книгъ своихъ. —
Да гдѣ жъ онѣ? давайте ихъ!
Конечно, сѣверные звуки
Ласкають мой привычный слухъ;
Ихъ любитъ мой славянской духъ;
Ихъ музыкой сердечны муки
Усилены: по дорожитъ
Одними ль звуками шиптъ?
И гдѣ жъ мы первыя познанья
И мысли первыя наши,
Гдѣ повѣряемъ испытанья,
Гдѣ узнаемъ судьбы земли?
Не въ переводахъ одичалыхъ,
Не въ сочиненьяхъ запоздалыхъ,
Гдѣ русской умъ и русской духъ
Зады твердитъ и лжетъ за двухъ.

Поэты наши переводятъ
Или молчатъ; *) одинъ журналъ
Исполненъ приторныхъ похвалъ,
Тотъ — брани плоской; всѣ наводятъ
Зѣвоту скуки, чуть не сонъ:
Хорошъ російскій Геліконъ!

Думаю, що по крайній мірі молоді Галичане не пожалкують на мене за сю довгеньку виписку, бо вона як раз підходить і до львівського Гелікону!

V. Три сегочасні групи українські по д. Вартовому: українофіли, радикали й націоналі-народовці. Де четверта: „новоєрці-угодовці“? Програма д. Вартового. Наші виводи.

З такою ж безцеремонною суб'єктивністю д. Вартовий виставля й теперішній стан і працю ріжних українських кружків. Він поділив їх на три групи: 1) українофіли, 2) радикали й 3) правдиві націоналі й правдиві народовці.

Першими й другими д. Вартовий дуже недовольний. Обом гуртам він закида боязкість, — гріх, котрий перш усього залежить від певного настрою індивідуально-психологічного, а не від напрямку теоретичного, і окрім того досить розширений в Росії серед усіх громадських елементів, окрім т. зв. нігілістів. В усякім разі ні нам, котрий живе за границею, ні д. Вартовому, котрий пише під псевдонімом, говорити про той гріх не личить.

Чим властиве недовольний д. Вартовий в основах напрямку українофілів — не дуже ясно. Він закида їм формальний націоналізм без народолобства, каже, навіть буцім то вони не признають української літератури для народу, а признають єї тільки для самої інтелігенції; ка-

*) На лихо, про 9/10 наших поетів тепер можна сказати, що вони „переводять“ незручно, або що вони, на горе наше, не мовчать!

же далі, що вони працюють мало, тай то не на українській мові, що вони задержують деякі праці. В них закидах єсть кілька правди, та тільки що б добре осудити „українофілів“ д. Вартового, треба б ясніше означати, про кого власне він говорить. По деяким ознакам можна думати, що „українофілами“ зве д. Вартовий учених українців, котрі идять на професорських та учительських місцях та літераторів. Звісно, захвалювати ми їх не станемо, та тільки й згодитись з д. Вартовим, що вони безплідні, або навіть шкідливі для українства, ніяк не можемо. Такий Антонович, Житецький, Лазаревський (виобраємо імена сотрудников „Основи“, то б то людей, котрі самі себе заявили українофілами) не пишуть нічого по українському, а все по московському, але ж усе такі наукові праці їх пояснюють і українську народну мову, українську історію, народне життя, і всякий Українець мусить бути їм вдячний, як і тим Українцям з роду, хоч не українофілам, як дд. Сумцов, Дашкевич, Лучицький, або Білорусам, як Н. Петров і Малишевський, Великорусам, як д. Буданов, Вікторов і др. котрі працюють над українськими сюжетами, і редакціям „Кіевской Старини“, „Етнографическаго Обозрѣнія“ і т. п. котрі дають місце таким працям. Нехай се все „общерусь“, по галицько-нароdoвецькій мірці, але все таки найзавзятіший український автономіст, коли він тільки освічений чоловік і розуміє цінну науку, мусить шанувати працю тих людей. Коли ж він не вдовільняєся московською мовою їх, то єму остаєся тільки одно: працювати, як і ті люди, тільки на українській мові. (Те, що б „українофіли“ не признавали української літератури для простого народу, навіть нема що говорити. Може й справді д. Вартовий бачив де такого дурака, так дуракам закон не писаний!)

Програму радикалів д. Вартовий хвалить, боїться тільки „соціалістичного копіру“ єї. Ся боязнь трохи чудненька в той час, коли напр. в Англії навіть міністри й консерватори говорять: „ми всі тепер соціалісти“, коли і на континенті і німецький імператор, і пана роблять уступки соціалізмові. Та в усякім разі признає д. Вартовим рації програмі радикалів єсть, в ряду других подібних прояв, добрий знак того, що в російсько-українських кружках повітря почина прощипатись від того туману, котрий наріє там в 80-ті роки і котрий дійшов був до солідарности з новоєрекою реакцією.

Тільки ж д. Вартовому видимо страшно немалі українські радикали. Він їм закидає увагу до націоналізму, легковажене української

мови, котрої б то вони не хотять учитись, те, що вони нічого не роблять і поряд з тим те, що вони пишуть для українського народу московські книжки. Не знаємо, які власне особи має на оці д. Вартовий. Може єму й пощастило наскочити на таких власне недоладних радикалів. Тільки ж, коли напр. Вартовий говорить, що українські радикали солідарні з „Народом“ і нами (д. Вартовий говорить про се досить неприличним тоном, кидаючи нам імена „отамана“, „премієра“ і т. п.!) то ми вже сорок разів викладали своє *profession de foi* в сій справі. Ми говорили, що ми признаємо національности, як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин життя народнього (хоч инді ще необсліджених науково і завше перемінних); ми признаємо, що сей факт завше треба мати на оці, при громадській праці, а надто ми признаємо важність найвидніщої національної ознаки, народньої мови, як способу морального звязку між людьми. Ми признаємо не тільки право живих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні корнети, які виносять людей від такої автономії. Тільки ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної, в почуттях і інтересах національних, бо инакше ми б заплутались в усяких суб'єктивностях, в лісі історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, в етнологічних. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національности, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно протиставляє людськості, або космополітизму; ми не признаємо примусових думок і почуттів, котрі видаються за національні, ніяких обовязкових історично-національних святощів, а надто невинних ганьбять українських радикалів, що вони забувають мої власні слова, висказані б то „в одному з остатніх моїх творів“ і признаємі галицькими радикалами, то б то, що „розвиток (має народу) можливий тільки на національному ґрунті“. На самім ділі я висказував подібну думку завше, починаючи від своїх перших печатних студій по римській історії (1863), в котрій я в перше здивався зо справою космополітизму й націоналізму в ту пору, як по слову римського ж поета „заполонена Греція заполонила суворого побідителя“ своєю культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз,

коли була потреба, казав одно: **космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах** культурної праці! Я полемізував 30 років проти російських псевдокосмополітів, котрі не признавали української національності, і протів українських націоналістів, котрі виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпощибного людського поступу і саму підставу новішого возрождіння національностей і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключности й реакції. Може бути, що я так незручно писав, що д. Вартовий тільки недавно добачив у мене таку думку?! А зрештою, і за те спасибі!)

Ми отримуємо від наших земляків заяви солідарности з нами в таких думках, і через те думаємо, що д. Вартовий не має права приписувати всім радикалам зневаги до націоналізму, в смислі зневаги до національності.

Докір українським радикалам в незнанню української народної мови може справді бути почасти вірним, тільки єго ніяк не можна прикласти до самих радикалів. На біду, ми знаємо чимало навіть гарячих українських націоналістів, трохи не сепаратистів, котрі не вміють української мови, а надто не можуть нею писати. В Росії обставини життя відбивають освічених людей, а надто городян, від української мови, а щоб вчитись самим, люде там доєнт ліннві, і се люде всяких напрямків, в тім числі, на біду, й радикали. Але вважати ліннівство за ознаку самих радикалів, буде неправдою.

Такого ж характеру почасти і докір українським радикалам, що вони нічого не роблять. В Росії тепер рідко які опозиційні елементи що роблять, окрім роботи літературної, та в остатні часи помочи голодним. По правді кажучи, Україні всяких напрямків по всякій праці ідуть по заду від Великорусів, і коли б їх можна було підогнати докорам, то в добрий час! Тільки ж докоряти треба трохи правдивіше, ніж д. Вартовий.

На скільки ми знаємо, українська праця на українській мові тепер у Росії майже виключно зводиться на поміч галицьким виданням, печатанню певних творів у Галичині і т. п. Радикали Україні дещо роблять такого, але справді менше ніж другі українські кружки. Тут почасти винна ще малочисленність радикалів, а з другого боку більша на око енергія деяких других кружків, — напр. існуванє „Правди“ поясняєсь чисто випадковими, особистими причинами. Але в усякім разі українські радикали

дійсно могли б робити більше, — як з другого боку і тям націоналістам українським, котрі, як д. Вартовий, згоджуються на радикальну програму, можна б проявити ту згоду чим небудь реальним. Праця по радикальній програмі не мусить бути монополією якого небудь кружка! Вона витікає з розуміння певних потреб громадських, і в путніх сторонах, напр. в Англії, ми бачимо радикалів торійських, вігських, незалежних, — соціалістів християнських, вільнодумних і т. д. і т. д. Чому б і в нас не мало бути того ж самого?! Чому ми мусимо зостатись при таких дурницях, як, мовляв: „ти радикал, то й знай свій „Народ“, а я українофіл, то й знаю тільки „Правду“ з єї австропольскою Победоносцевщиною, хоч я й знаходжу, що „народолюбиві ідеї радикальної групи такі, що до них буде прихильний усякий народолюбець“, як каже д. Вартовий.

А вже докір д. Вартового українським радикалам, що вони „пишуть для українського народу московські книжки“, зовсім фантастичний. Вже правдивіше було б докорити певних радикалів тим, що вони зовсім ніяких книжок не пишуть. Дійсно, ми не знаємо ніяких московських книжок, зложених для українського народу українськими радикалами. Протівно тому, ми знаємо книжки українські: Про козаків та Татар, віденьські та женеверські соціалістичні брошури, Про Швейцарію, Про баптистів і др. В д. Вартового видимо дуже вже розійшлась рука на радикалів!...

З поводу радикалів д. Вартовий зачинає справу, котра близько торкається всякої інтелігентної людини на Україні. Він каже: „Кожний хто принесе хоч крихту обмоскалення у наш нарід (чи словом з уст, чи книжкою) — робить єму шкоду, бо відбиває єго від національного ґрунту“ і т. д. Ми раді б помилитись, але нам видиться, що слова єї треба розуміти так, що всякий, хто дасть Українцеві московську і в загалі не українську книжку, той робить єму шкоду.

Ми вже мали пригоду говорити про подібну думку, з поводу проповіді „своєї науки“ в книжці д. Чайченка про Квітку, і показували, скільки лицемірства в такому націоналізмі наших народовців, котрі самі ж йізять учитись на лікарів, юристів і т. д. по чужих вищих школах. Правда одна для мужика й для пана, і ставши логічно на таку точку, перестанемо читати і московські книги Потебні й Житецького про українську мову, московські й польські книги Антоновича і Яблонівського про укра-

інську історію, перестаньмо їздити в Відень учитись у Німців медицини, бо бували ж пригоди, коли напр. який Січовик віденський осідав у Відні, або в якому Тиролі і німеччинею і т. д. і т. д. Скажуть, що я довів думку до такого кінця, де вона мусить бути абсурдна. Так вона й у початку своєму абсурд!

Не кажучи вже, що люди живуть не одною національністю з єї мовою (інакше напр. Французи мусіли б увесь вік плакати, що вони тепер не говорять по гальському, хоч дійсно вони прийняли не мало лиха, поки пороманились), а станемо на просту точку щоденного життя. Візьмім напр. ідеального українолюбця і народолюбця де небудь у полтавському селі, такого, що сам не тільки ширить між народом, а і пише українські книжки. Поряд з ним живе письменний мужик, котрий схоче напр. навчитись з книжки, як ліпше вправляти бжолу, або ліс, рілю і т. д. і просить у мене об тім книжці. Української книжки такої нема, а московська (а в Галичині польська) єсть, — так народолюбець єму не дасть єї. такої книжки, що б він не помосковився, або не сполячився?? Деж тут буде народолюбство? Колись, у 60-ті роки й мені траплялось бачити таких українофілів, котрі казали, що ніхто не сміє давати нашому народові інших книг, окрім українських, і мусить заждати з усякою просвітою народу, аж поки патріоти українські не напишуть усяких українських книг. Потім таких українофілів щось не стало видно, і вся справа звелась на те, що єдиний спосіб запобігти лиху — се писати як найбільше книг по українському, але де конче потреба єсть, то послугуватись і книгами на чужих мовах, як се робиться скрізь на світі, а про шкодливі боки денационалізації (погорду до своїх і т. н.) говорити при таких нагодах свою думку народові. Тепер така допотопна виключність вилазить у такого народолюбця в печатному слові. Ні, ми воліли б помятатись у розуміню слів д. Вартового! Так можна подумати тим паче, що в своїй програмі під кінець листів д. Вартовий згоджується, що б на Україні в школах народніх учили і „державної мови!“

Після того, як „розніс“ д. Вартовий дві попередні українські групи, можна було сподіватись, що він покаже нам, що робила й робить третя група, котру він зве „правдиво національна та правдиво народолюбна“. Тільки ж він сего не зробив, а скінчив на тому, що раз сказав, що имена тих правдивих українських патріотів „усяке тепер знає і не треба їх тут

наіменовати“, а вдруге таки назвав два имени: „Кониського та Левіцького, як найкращих репрезентантів нашого національного руху“.

Що на таке сказати?! Д. Левіцький, як ми сказали, написав кілька добрих повістей, а перед тим і після того кілька слабих, з туманною тенденцією і лихим водевільним заходом. Від него можна сподіватись, що, покинувши тенденційність і звернувшись до сучасної порядної літературної манєри, він унять дасть нам кілька добрих повістей. А про Кониського і того не скажеш. Таланту беллетристичного не дав єму бог, образования не дала єму чи доля, чи сам він „не восхотів разуміти“ сучасних громадських справ. Що ж він може репрезентувати?

Поклоняючись таким репрезентантам, діло трохи ризикване, обявляти всю російську літературу „шматом гнилої ковбаси“, як се рішучо каже д. Вартовий!

Про четверту групу „новоерців“, д. Вартовий не спомина, — про ту, що видумала „угоду“ з польськими магнатами-клерикалами, що поставила український рух під берло галицьких єпископів-ультрамонтан, поновила Духинщину й почала навіть єї популяризувати, що повертала надії Українців на польських панів навіть в соціальних справах („Правда“ про „разверстаніє“ лісів і пасошик на правім боці Дніпра), вторила польсько-панським газетам в справі еміграції селян-Русинів із Галичини й Буковини, і т. д. Ми знаємо, що активних членів єя група багато не мала, хоч вона й виголошувала в „Правді“ про свою силу, та все таки один час вона напустила туману по українських кружках досить широко. Тепер фіаско нової єри в Галичині прибило ту групу, але вона ще не вимерла і ще шкодить, хапаючись за теорію „нейтралітету“ Українців у галицьких справах, і ще шкодитиме, вигадавши щось друге. Не вже д. Вартовий не чув про єю групу? Єму ж тим більше треба було відділити єго люблених націоналів-народолюбців від сих новоерців, бо єї „часто-густо“ синлять у своєму органі словами „національно-народній“.

М. Драгоманов.

(Далі буде).

3 поля нашої науки.

I. Поле нашої науки таке ще тісне і так слабо управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, особливо коли

виключити літературу популярну, не може забрати багато місця. Та про те, здається міні, він може бути не без пожитку вже хоч би тим, що зводячи в купу все те, що у нас робиться наукового, вкаже хоч негатівно на ті широкі ниви, на котрих нічого не робиться; далі критичний огляд зробленого покаже его добрі і злі боки з погляду на методу як і з погляду на провідні думки, а в кінці огляд такий мусить з розумінем інтересів і потреб нашої суспільности доходити й до позитивних сказівок, як вести далі наукову роботу.

Коли я сказав, що поле нашої науки тісне, то муну пояснити се слово троха ближше. Значить воно не тільки те, що праці наукової у нас загалом дуже мало, т. є. що інтерес до загально-людських здобутків на всіх полях духового і матеріального життя у нас доси задля малого економічного і громадского розвитку нашого дуже малий і не широкий. Значить се й те, що у нас не перестала існувати течія, що ділить науки на канонічні й неканонічні, дозволені Русинови з погляду національного і недозволені. Займається історією Руси, історією рускої, а що найвище, словянської літератури, етнографією, лінгвістикою та бібліографією — вільно і похвально, але займається теологією (о кілько вона не католицко-уніятська), природничими науками (о кілько вони не спожитковані в медицині, суспільними науками (о кілько вони вибігають по за рамки правничого факультету) по думці многих наших патріотів для Русина не слід і навіть небезпечно. Адже ж не так то давно я чув з уст одного із наших молодих учених ті характерні слова: „Та що ви міні говорите: природничі науки, „суспільна економія“! Кажіть виразно: атеїзм і соціалізм, і тоді я буду знати, куди ви хочете тягти нашу молодіж! Хочете повитручувати єї з легальної дороги, заповнювати нею тюрми, тай годі!“

Сей молодий учений, що трібував колись як антидот мойім природничим та суспільним наукам, з молодіжі університетської заснувати „бібліографічний кружок“ і був би певно при его помочи зробив чимало спасенного, як би молоді люди по однім чи двох засіданнях не були

цілковито стратили смаку до бібліографії — нині є педагогом і певно не то що не змінив своїх поглядів що до природничих наук та економії, а може ще й з колишнього свого канона дещо викинув, і тепер той новий, зредукований канон втовмчає в голови молодіжі першої рускої гімназії. Я на днях мав розмову з одним із учеників тої гімназії і довідався про деякі дуже інтересні речі. Між іншим розповідав мій інтерлокутор про вчителя всемірної історії, котрий нівечить Лютера за те, що посмів зіскочити з дороги авторитету церковного і спуститися на свій власний розум — ну, а звісно, що розум людський у кожній голові інший і в цілях віри мусить витворити хаос, так що тепер один протестантський пастор ганьбить другого і єдності нема ніякісінької. Замічу, що так навчає про реформацію чоловік світський, ліберал-народовець, —

Сімptomів, що свідчать про істнування серед нашої суспільности, і навіть серед єї цвіту-інтелігенції-сильної і глибокої течії, що змагає до затіснення нашого світогляду, до звуження наших духових інтересів, а значить, і нашої наукової праці, я міг би навести чимало, та вважаю се лишнім. Ся течія, то факт сконстатований многими компетентними свідками. Впрочім і в дальшій моім огляді таких сімptomів найдеша достаточо. Сим поясняєся та загально звісна апатія Русинів-Галичан до всяких питань, до літератури, до нових появ у світі духовім; відси йде те, що молодіж наша виходить з університетів так само неосвічена і темна в справах загально-людських, як до них увійшла, що наука університетська виродилася у нас в тзв. Brotstudium, т. є. в щось як раз противне поняттю науки, в механічне затвердження ad hoc стільких то параграфів, регул чи формулок, щоб здати екзамен і одержати на его підставі таке то місце, по чім очевидно ті параграфи, регули та формули, не переварені і не присвоєні, випадають з голови з виємком тих, котрі описля зустрічаються в службовій практиці. Відси походить, що у нас бувають улінені правники, котрі не тільки не знають різниці між нервами а жилами, але не мають виображення, що таке соціалізм, хоч

в університеті вчилися економії суспільної; відси походять, що в нас учителі гімназійні дуже часто не мають виображення о тім, як виглядають наші основні закони конституційні і т. і. Відси походить, що навіть наші „фахові“ учені, заклепившись в своїм однім фаху, висказують свою погорду для інших фахів, котрих зовсім не знають, як ось напр. один філолог (також вчитель рускої гімназії у Львові, що перекладає Нестора на латинську мову, не міг проминути нагоди, щоб в передмові не копнути ногою тих, котрі займаються далеко не так величюною роботою — збирання і друкування простих мужицких пісень і казок!

От тим то не диво, що наше наукове поле тісне не тільки з погляду на його об'єм, на масу наукової праці, а дуже часто з погляду на методу, на провідні ідеї і на ту тенденцію, котра каже вченому як мога заклеплюватися в однім закуточку, в одній ідеї. Де молодим людям в гімназії вбивають в голову думки про нагубність людського розуму і про спасенність уніформи та авторитету, там очевидно годі надіятися від тих молодих людей надто смілого лету. Де гімназії і університет складаються на те, щоб навіть таким людям, що не радіби заклеплюватися в шкаралуці „студій для хліба“, дати як найменше науково приготованого матеріалу, як найменше вказівок і заохоти для власної праці, там певно про оживлений рух науковий не швидко може бути мова. Сим поясняє ся спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішнього звязку, систематичності: сей зацікавлювався чомусь одним питанєм граматичним, той систематикою хрущів галицьких, третій Скориною, четвертий Скандинавщиною на Руси, пятий Волохами і волоскими корнями в назвах наших гір, шестий топографією стародавнього Галича, сьмий Скитом Манявським. А що крім тісних думок і поглядів учені наші, з виємком двох трьох, розпорожують в додатку ще й дуже тісним апаратом науковим, то й виходить, що праці їх мусіли бути мертві, відірвані від дійсного життя і його інтересів, більше збірками сирих фактів, а то й куріозів, ніж справді науковими роботами.

В огляді нашім, котрий думаємо вес-

ти по змозі систематично, не минаючи нічого, що плодить наше наукове поле, ми бажали б, не в'язучися ніяким з гори паміченим порядком, обговорювати новісти нашої наукової літератури, без огляду на те, на якій мові вони писані. Друкуючи свою хроніку в газеті не призначений для спеціалістів, ми не думаємо входити в лишні підобиці при оцінюванню поодиноких праць, а підносити будемо в них тільки те, що по нашім думці в них є саме характерне, або що чим небудь зверне нашу особливу увагу. Очевидна річ, що повнота оглянутих праць залежати буде від того, о скільки вони будуть нам доступні.

II. Ось на перший раз учений старої школи. Маю в руках книжку п. з. „Історія єпископів трьох соединених єпархій, перемишльської, самборської и саноцької отъ найдавніишихъ временъ до 1794 г., по источникамъ сочиненная Антоніємъ Добрянскимъ, парохомъ въ Валявѣ“. О. Анг. Добрянский умер 1877 року і книжка отся видана, як сказано в заголовку, з його власноручного рукопису. Додати треба, що більша часть поміщеного в ній матеріалу була поміщена колись в маленьких і тепер дуже рідких календарях „Перемишлянинъ“, котрі покійний видавав в 50-тих і 60-тих роках. Книжка будь що будь пожиточна, хоч не дає того, що обіцують титул. „Історія єпископів“ і т. д! Яку історію дає о. Добрянский! Виписки з найрізніиших „жерел“, між котрими без різниці і без критики находимо і архівні документи і літописі, сучасні пам'флети, пізні реляції і новочасні діла історичні дуже неоднакової вартости і навіть газетні статі. „Історія“ о. Добрянського скомпозована дуже по просту: невеличкий вступ о введенню християнства на Руси, а потім виписані за порядком хронологічним єпископи перемиські і при кождім зведено все, що о нім автор де-небудь вчитав, при чім свідцтва напр. Несецького о фактах XIII або XIV віку беруться так само на віру, як свідцтва якого небудь сучасного акту або літописця. Все те в тексті „історії“ розказано коротко, сухо; головна вага покладена на примітки. Тут автор рушає ся вільно; бібліофіл і компілятор являється

тут в повнім блиску, виписки сиплються мов з міха, друкуються архівні документи in extenso, появляються навіть проби критики матеріалу, але тільки тоді, коли він в чім небудь не відповідає улюбленим ідеям автора. Годі заперечити, що ті примітки, се є найцінніша часть книжки, але тут же й признати треба, що в таким разі „історія“ о. Добрянського перемінюється в збірку виписок, в інтересні collectanea, з котрих хтось колись може й зробити історію, але котрі самі собою так само не є історією, як куна цегли, хоч би й найкраще виаленої, не є ще будинком.

А якіж ті улюблені думки автора? Їх можна звести до купи в кількох точках: православ'є було і є властивою історичною вірою Русинів; латинський обряд є загубою рускої народности; Польки є відвічними ворогами і гонителями Руси; церква є основа рускої народности, а добра церкві є підвалиною розвою рускої церкви, значить, одним з предметів гідних найвищої уваги історика. Тими своїми думками, як також метою своїх „історичних“ праць о. Добрянський перозривно вяжеся з групою наших старших учених істориків, як Гарасевич, Малиновский і Петрушевич.

До сеї „історії“ долучені ще деякі дрібніші статі пок. Добрянського, надруковані також з „Перемишлянців“. Цікаві тут особливо споминок про трьох перемських достойників церкви кінця XVIII віку, Я. Лапчинського, В. Ганчаковського і В. Гусаковського. Житє тих достойників нічим особливим не визначається, але споминок Добрянського цікаві як образчики тої попівської родової традиції, котра від XVIII віку почала витворюватися серед нашого духовенства на взір традиції шляхетської і була виразом поступового відосібнювання духовенства від простого люду, до чого ще в 1680 р. в інструкціях своїй „Метрики“ накликав духовенство руске львівський єпископ Оєнн Шумлянський. В споминці про Гусаковського интересна згадка про Івана Стоцкевича, також руского попа, що видав у Львові 1802 р. польський переклад поеми Клейста „Der Frühling“ і бувши в семінарії написав і виставив

при помочи питомців драму „Syn mag-potrąwny“. Згадано тут коротко і про представлення театральні в рускій семінарії духовній в мясиці 1829 і 1830 років, в котрих відзначилися питомці: Ковальський, Шудлинський, Урицкий, а в ролях жінок Словеский.

Не можу відмовити собі приємности, щоби на закінченє сеї замітки не навести кількох уступів із уставу братства церковного в Комарні, виданого єпископом Михайлом Копистенським в 1592 році і надрукованого чомусь без ніякої дальшої уваги між творами о. Добрянського. Єпископ поручає братчикам „творити суд истинен и милостию в потребу братиям недостаточествующим и оублажати благых а непокоряющихся истиннѣ законне обличати и казнити, непокаяннѣже пребывающих от церкви отлучати“. Устрій братства описується ось як: „Имаются сходити за обычаем знаменем братского *) во двѣ неделѣ, или як потреба и час прилучится, повинен кождь брат во двѣ неделѣ пол гроша дати доскрынки братской“... „Сходечися до сего братства, в справах оупорожившися, книги законныя почитати и другъ другу с послушанием вѣщати. Который бы брат вѣдал брата выступного, не має его таити, але має оповѣсти его в братствѣ, жебы был каран... А еслибы кто з межи старших братов якимкождек обычаем знашолся выступным, за що молодших карут, має бити старшин дво-яко и трояко каран, болшого томления достоинь чести ради... Вшелякая справа братская не має бити далєи выношена от порогу дому братского. А кто бы изгордѣль церковным братским судом, яко преслушник церкви судится. А если ся того не каєт до другої неделѣ, то яко поганец и явнотрѣшник от церкви да отлучится... и священник має его в церкви пред всѣми обличити и от церкви отлучити... А если из доущения божия будет нѣ брата яковым оупадок или немощь, а не имѣль бы достатку, мають ему брата помагати братскими пѣнязми и в немощи призирати... Повелѣваем

*) Звичай практикований ремесницькими цехами по місточках і доси, гл. Зоря 1836, про цех кушнірський у Старім Місті.

всякому стану людем християнським сходячися до священника или въ братствѣ почитати святія книги ветхаго и новаго закона по святихъ отецъ преданию, сошедшиися любовию не въ пиянственныи дом, но въ славу божію..." Не диво, що так зорганізовані братства церковні мусіли бути чималою силою і що луцей єпископ Терлецький не даром боявся їх, пишучи до Поція між іншим: „Патріархъ Іеремія.. братства установилъ, который будутъ и уже суть гонители владыкъ: чего и нѣтъ, и то взведутъ и оклеветаютъ". Звісно, для таких єпископів, як Терлецький, правда була страшніша всякої клевети.

Іван Франко.

Лист до „Народа“ і „Народян“ в Галичині і на Україні сухих.

(Допись з України).

Не давно була поміщена в „Народі“ стаття „Інтерес галицько-руської літератури“. З жалем в серці мусим признатись, що таких публіцистів і писателів, котрі би випередили російських, подаючи до друку більш прогресивні речі, на Україні нема, а коли й є, то вони живуть по столицях і все подають до російських видань. Правда, є такі освічені люди і по університетських центрах на Україні, але й вони втягнуті в водоворот російського літературного руху. Значить, нам конкурритувати з Росіянами на полі публіцистики, в поступовести нема рації (беру власне самих Українців), а от ми могли би конкурритувати на иншій дорозі.

Ми маємо в Галичині друк, де можно писати те, що заборонено в Росії. Публіка українська, як російська, дуже падка на всяке вільне слово, на всяку сензаційну новинку з соціального, чи політичного життя, — свого власного, додамо. Та се й зовсім натуральна річ: те, що заборонено, те й цікаве. Наша публіка такому вільному друку вибача багато де чого такого, що вона не потерпить в легальнім: етіль, утрівовку, малозначність факту, пристрастне відношення до факту і т. д.

Я наведу на взірць „Правду“. Вона, коли була цікава, то іменно ціми сензаційними звістками з нашого життя, забороненими в Росії. Такі статті, як „Анастасіада“, „Літопись земських начальників“ найбільше їй популярности придбали. „Правда“ не завжди подавала щось абсолютне нове. Частійше вона брала всякі вістки з російського друку, тільки додавала те, що не можно висловити в Росії, розводила лірикою. Вона вибирає більш менш сензаційні вістки з легального друку, більш-менш ловко їх групировала в хроніки з своєю окраскою, іноді не обходилося і без підтасовки. Задля Росіянина іменно і важне освіщення, окраска, бо російська публіцистика більш-менш прогресивна, опозиційна звелась на потування голих фактів, з огляду на цензуру.

Коли опозиційна публіцистика дає голий факт, „Гражданин“, „Московскія Вѣдомости“, „Новое Время“ і т. д. западко богацько дають свого „освіщення“. Звичайно, боронь боже, наслідувати „Правду“ в підтасовці фактів, в утрівовці, в ліріці, в котрій нема міри. Але, по нашому, слід би на її кшталт завести хроніки. Це ведеця в російському друку тай всюди на світі, і ми привикли до того. Фактів до хронік можно назбирати по газетам польським, німецьким, галицьким, з тої ж „Правди“ не сором взяти де що, коли можно запевнити, що воно правда?! Звичайно, треба обережно брати ці факти, що б якої небудь утки не помістити. Потім до хроніки Українці мусіли би подавати факти з свого життя, відомі їм з власного досвіду і з газет більш-менш цікаві, обрізані цензурою.

Звичайно, тут найбільше винні українські лінощі, брак рухливости. Але коли „Правдяне“ спромогаюця, то мусять спромогтись на дописи й „Народяне“. Мушу признати, що тут вина й редакції, а особливо люду прихильних на Україні до „Народу“: вона за для Галичини уміла зробити цікавою часопись, подаючи вісти про всі пекучі справи тамтешнього життя; за для України се й на одну десяту не зроблено. Наших Українців, як всіх лінивих, не дисциплінованих людей, треба раз-у-раз підгоняти, пагадувати їм, дати їм привід. Му-

сим признати, хоч ми й вороги „Правди“, що у „Правдян“ більше публіцистичного чуття (звертаю се проти „Народян“ на Україні), вони вміють вибрати, що є важного в подіях сучасного життя на Україні і в Росії і подати єго до відомости публічній — звичайно, як вони розуміють се життя. В Києві богацько розмов було про Мальованщину — секту штундистів, але дійшовшу до неіхічного розстрою. В „Правді“ вже й єсть, а між тим „Народяне“ живуть в тому ж Києві і ніхто не надумався написати. Те ж саме скажу й про аграрні розрухи під час розвертання землі в Київщині. Про Анастасьєва в „Народі“ щось, здаєця, ні слова не було, а між тим про єго події говорила не тільки Україна, але і вся Росія. Словом, треба подавати факти з живого сучасного життя на Україні, а то й в Росії (як от стаття „Лоріс-Меліковска конституція“, вістки про Стенька-Морозовського, тоді „Народ“ читатимеця не по обовязку, а з живою цікавістю, тоді про нього говорити муть, рвати муть на куски, як торік рвали в Галичині).

Ми живемо ніби в тюрмі і до того в пасивному стані, тому то нам цікаві вістки про те життя, що круг нас дієця, в сусідній камері. В такому стані чоловік жадний до чогось нового; єму здаєця, що се пове принесе єму якусь втіху, визволення. Всякий новий відродний факт піднімає дух, бадьорить чоловіка. Мусим признати, що се самообман, але з цим неіхічним настроєм треба числитись, що б мати на своїй стороні публіку. От мені недавно доводилось чути зовсім справедливий докір, чому „Народ“ не подає вісток з життя європейського, „адже ж вони живуть в Європі, і більше розуміюця на справах європейського життя; ранійше хоч з соціалістичного життя подавались вістки, тепер сей рік щось замовкли (Се було до 18 пр. „Народа“).

По нашому, „Народ“ міг би конкурувати з російською публіцистикою і иншою українською тим, що подавав би 1) вістки про всі іскучі справи українського життя, 2) вістки з російського життя сензаційні, котрі не можливі в цензурованій публіцистиці, 3) вістки з життя російсько-української еміграції:

публіка цікавиться діями недавнього руху і по наївності іноді чекає від них спасіння, і в загальні відноситься до них з повагою, 4) вістки з європейського життя, котрих цензура російська не пропускає, особливо з соціалістичного робітничього життя; цім цікавиться молодіж.

Правда, в цій точці не легко конкурувати з російською публіцистикою. Вона при всій своїй цензурній пригнобленості дає самі подробиці справозданья з Європейського життя, особливо про соціалістичний рух, про Ірландію, про національну боротьбу і т. д. 5) Цікаві вістки з Славянського життя, особливо про справи балканські, про котрі з цензурного друку тяжко довідатись правди. Ми знаємо тільки національну шовіністичну парламентарну боротьбу Славян, але мало знаємо, бо російський друк не подає звісток, внутрішні народні справи.

Нам здаєця, що „Народ“ міг би завязати тісні стосунки з еміграційною печаттю і з самою еміграцією, а також з молодіжжю з України і з Росії, котра учиться в Парижі, Цюриху і др. центрах Європейської освіти. „Народ“ мав би і предплатників і кореспондентів і, саме головне, ця б молодіж, і до дому привозила б „Народ“ і єго думки. З еміграційного друку „Народ“ би мав більш цікаві вістки про саму еміграцію, а иноді й про Росію. Потім, головна задача редакції „Народа“ і єго прихильників, палягати на Українців за дописи, нехай би хоч в російській мові дописували. Се діло доконче треба організувати. Сором і встид Українцям не подавати з України вістей.

Скептік.

„Україна“ в Америці.

Певне мало хто з Українців знає, що в Америці, у Каліфорнії, є хутор, прозваний „Україною“, і в нім живе чоловік, тричі цікавий: як свідомий Українець, як борець за волю й правду і, як священник. Хутор „Україна“ знаходиться в княжестві Аламеда, в шести англійських милях від міста Hayward, за крутими й глухими горами та самотніми колоніями, в пишній околиці, з гарними видами з гори —

на гори й море. „Україна“ займає 52 акри землі — поляни під стрімкою скалою з натуральними печерами, в одній з котрих побудований оltар, де хозяїн молиться богам і справляє треби многим Грекам і Слов'янам, що приходять до него. На переді поляни поставлений гарний domek, на верху котрого стоїть напис „Свобода“ (по руски). Навколо дому є город, на лад українських, з ріжними домашніми рослинами; за городом пасіка, а на боці сад. Усе те справляють власними руками сам о. Гончаренко з жінкою, Американкою італіанського роду, з котрою оженився у Філадельфії після рекомендації славним італіанським революціонером Мацціні. Окрім дд. Гончаренки справляють тільки 10 акрів, решта стоїть пустою і є на продаж, а могло би тут житися ще 50 люда. Гончаренки мешкають тут стало вже 20 літ і щасливі — праця й віра в велике діло свободи піддержує їх. Між инчим вони вдержують „недільну школу“ для сусідських дітей, котрих сами й учать. Окрім до них часто загошують Росіяне, що живуть в Америці, і сам хутір „Україна“ перше понад 100 літ був у руках Росіян, від котрих о. Гончаренко відкупив его.

Як ми сказали, о. Гончаренко людина дуже цікава й достойна пошани. Він родився в Києві 19 го августа 1832, скінчив тут богослов'я і 1857 р. назначений був ієродіаконом у російську посольську церкву в Атонах. Пізніше тут, через Давидова, з Герценом і Огаревим, став писати у лондонський „Колоколь“ статі про російське духовенство, проповідуючи увільнення монастирських крестян. Его викрито й арештовано, та підчас стоянки корабля, на котрому его везено, в Константинополі, о. Гончаренко порозумівся з одним турецьким генералом із Некрасовців і при его допомозі утік із тюрми в Лондон. Після того, висвятившись на Афоні 1862 р. о. Гончаренко піздив по Востокі й Півдні, організуючи скрізь кружки протестівства або належачи до готових, напр. до італіанських. Задумавши з Бакуніним оснувати в Америці „руське діло“, о. Гончаренко приїхав 1865 р. в Америку і заробивши тут в Нью-Йорку в Бібліаному товаристві перекладаючи св. писма на мови: російську, словацьку, болгарську й арабську — дві тисячі доларів, купив рускі букви і оснував 1867 р. руску друкарню в Сан-Франціско, в Каліфорнії — з огляду на близоту Аляски, що тоді була предметом спорів між Росією і Америкою. По думці о. Гончаренка, свобода в Росію повинна була прийти з Америки через Аляску й Сибір, котру о. Гончаренко, не без певної рації, вважає доріжкою до політичної волі і навіть до республіки більшої ніж європейська Росія. Тут о. Гончаренко основував двунедільник „Alaska He-

rald“ і то само по російськи — „Свободу“. Американське воєнне начальство визначило було йому для того підмогу, по 50 доларів на кожний нр. газети, але ж о. Гончаренко сильно нападав на те начальство в обороні республіки і сю замогу віднято. Після того его зроблено інспектором при таможні в Сан-Франціско. Як інспектор о. Гончаренко мав нагоду придивитись розбійству американських капіталістів на жильцях Аляски, протів котрого й виступив в „Alaska Herald“, зрікаючися через те й інспекторства. Далі о. Гончаренко видавав свої газети за гроші, що йому платили як агенту одного великого торгового дому. „Alaska Herald“ і „Свобода“ виходили 6 літ, при чому о. Гончаренко роздавав даром по 500 примірників для пропаганди в Аляску й Сибір. Як редактор тих газет і в загалі як правдивий чоловік, о. Гончаренко нажив собі чимало ворогів — урядових, російських та американських, котрі его страшенно переслідували і нераз навіть нападали на него.

В 1873 р. задля втрати здоров'я від утоми, о. Гончаренко продав англійську частину своєї газети славному Г. Жоржу і купив собі названий хутір від свого земляка Іосифа Крушевського, севастопольського героя, котрому дав 800 доларів. Крушевський пішов був далі в гори, з иншими Росіянами, та був убитий для грабежі, Росіянином же. Друкарню о. Гончаренко перевіз був у свою „Україну“ та після того роздав букви Американцям. Так само зробив о. Гончаренко і з своєю бібліотекою, котру роздарував: Bancroft Library, Mechanic Institute і Mercantile Library, де вона тепер доступна всякому. Російські твори віддав у бібліотеки закладаючихся в Америці нігілістичних кружків — де вони всі пропали.

От, поки що головні факти з життя о. Гончаренка, добуті з матеріалів, що нам приєлав ласкаво сам о. Гончаренко, котрого ми відшукали, через нашого знайомого, Українця у Чикаго, і котрому посилаємо наші видання.

„Я всю мою мою жизнь, — пише о. Гончаренко в своїй автобіографії в чикагескій „Прогресс“ с. р., — мечталь устроїтьсь виходцями отъ царскаго гнета крѣпкій оплотъ — „країну“, откуда бы дѣйствовать для свободы родной страны; и все еще надѣюсь — что это не утопія“. На се ми завважаємо, що воно тим менше утопія тепер, коли в Америці опинилось чимало наших робучих людей з Галичини й Угорщини, в Сполучених Державах

Північної Америки — щось до 120,000, — та з російської України — Великорусів, Жидів і деяких інтелігентних Українців. Треба тільки їм усім пізнатися і організуватися.

Позволю собі напечатати тут до-слова дуже характерний лист о. Гончаренка, написаний до мене недавно.

„Рувеня 10, 1893. Михайле Павличу, Добрий Брате, Пірше чим напишу Вам, скільки слив моїм рідним складом, перепрошу Вас: вибачайте мині, що розмовляю з Вами без книжної справи.

„Рувеня 1-го, 1840 року, мій татко одреділив мене в Київську Бурсу, і там по Московським наукам через Н. М. (nota male), мене учили по московські. Що зосталось в мої голові, из рідної мови, — то из клуні і тіку мого татка, де я хлопцем — розмовляв з наймитами, як держав мішки з зерном, що наймити завязували, и карбував на паличці лічбу, скільки мірок вони носили на плечах в комору. В світлицях татка, тогді розмовляли по-польські, естидилися мужицької мови.

„Москалі научили мене всему, ба не прилипла до мене Московська парша, не виняли з мене Козацької душі. І я пішов гуляти по світу: Волю ратувати, де тільки спіткав пеня на мої дорозі, вихром корчував его. Така моя Доля!

„Ідного я бажав весь мій вік, и ще бажую: — бачити щасливі і велелюдні слободи нашого люду на чужині, і як те буде, то буде у нас дома Воля и Правда. А для всеї многи-племенної Россії, тільки нехід встати от сплюхи: — „ідним замахом (тут пропускаємо кілька слів, з огляду на прокураторію нашої конституційної держави. М. П.)... вею антихристову семью“. — Така моя молитва от моєго неперного олтаря — за черного царя. І тогді буде велике свято Маккавіїв — во всі великі Россії. Блаженъ кто иматъ и разбіетъ младенцы его о камень. Аллилуія!

„Искренно Ваш Агапій Гончаренко“.

Опроче, треба завважати, що о. Гончаренко мирний поступовець. „О. Гончаренко — каже кореспондент San Francisco Chronicle, що гостив у него 1892 р., — не є нігілістом, ані анархістом. Не вірить він у динаміт і насильні способи. У него універсальний спосіб на все земне лихо — просвіта. Він думає, що се тільки питанє часу, що на місце теперішнього царату в Россії настане республіка. Він оснував у Каліфорнії товариство „Декабристів“, з людей, симпатизуючих Росіянам, і се това-

риство ставить собі те за ціль, мирною дорогою, то б то ширенєм поступової літератури“.

Настрій о. Гончаренка в его „Україні“ виходить з фотографії і написів на ній, що прислав нам о. Гончаренко, на пам'ятку. На фотографії відмальовано: серед стени, під деревом, сидить, скулившись, старенький бородатий дуже симпатичного лица дідок у простенькому вбраню—се о. Гончаренко; по правім боці стоїть его жінка—росла, ще й тепер красавиця, в європейському вбраню. Під фотографією підписано рукою о. Гончаренка: „Гончаренко співає“, а на обороті виписані Шевченкови вірші так: „На рікахъ кругъ Вавилона, Під вербами въ полі. Сиділи ми и плакали, Въ далекій неволі... И коли тебе забуду, Іерусалиме, забвєнь буду покинутый, Рабомъ на чужині, И языкъ мій овіміє, Висохне лукавий, Якъ забуде пам'янути Тебе наша Козацькая слава!“ Під віршами додано: — „Коло ёго — стоить ёго жінка, а кругомъ ёго молодіці слухають ёго пісню“.

Вже з сего видно, що о. Гончаренко горячий Українець. „Я не русскій, — пише він у своїй автобіографії, — я имѣю свою народность — и горжусь ею“ і додає: „тимъ-то и страшенно була славна козацька сила, — що у насъ, панове молодці, була душа єдина“.

Українство о. Гончаренка видно і з его „Свободы“. Так у 1-му листку „Свободы“ з 1. сентября 1872 р. о. Гончаренко докоряє Великорусам, що не вміють застосуватися до обставин життя за границею, і каже: „Въ теченіи нашей 12-лѣтней рефужье жизни, мы встрѣчали только Украинцевъ и Поляковъ, на чужбинѣ, изъ всего славянскаго племени, совершенно доросшими къ самоуправленію и демократической жизни. Въ Турціи, Греціи, Англіи и Египтѣ, между многими политическими рефужье, мы не встрѣчали ни одного Украинца бѣдствующимъ внѣ родины“.

Мало того — у „Свободѣ“ о. Гончаренко писав дещо і по українски. Ми думаємо, що читателі наші не будуть нарікати на нас, коли ми перенечатаємо тут до-слова усіх важніших українських устун „Свободы“, з листків 1—5 з 1872—73 рр. (тільки всего ми й получили від о. Гончаренка). Так зараз у 1-му листку стоїть таке:

„Давно тѣ минуло, якъ съ пожендними земляками, мнѣ приходилось на чужини встрѣчатися. Не дуже давно одвідавъ мене панъ Фодіръ Сливчанскій. Вінъ то по роду изъ Пдтави, тамъ дѣ ідять славнѣйши галушки на світи. Ба живѣ Справникомъ въ Сквирі, Київскої

губерні, въ тимъ повіті де я на світъ божій народився.

Панъ Сливчанскій, спитавъ мене якъ живеця?

Слава богові, все таки ліпше якби вдома було!

Тамъ, тамъ далеко, въ селі Кривому, мо-мо, ще татусь живъ и мати, и сестриці и братіки, може! а може ні! Чутки и вістки я не маю вже давно, скільки роківъ. Охъ! якъ здумаєшъ, тяжко и важко робиця на душі, а лuche не думати.

Татусєви вподобалося жити підъ царемъ москївскимъ, а я люблю козакувати. Батько мій, має дома всякого добра, та не ма волі, а я хочу волі.

На що міні тє срібло и злато, ті двіглики и будинки, якъ я не маю волі. Козакъ хоче волі святої волі. А щастє егонайде. „Богъ не безъ ласки, а Козакъне безъдоли“.

Іще характерніша статейка у 3-му листку з 14 дек. 1872 р.п. з. „До Родаків на чужині“:

„Літа мої гинуть, серце мое завше воркує — якъ голубка, по моему люду; бо міні чуєця, що въ жилахъ его, така сама кровь якъ и у мене, що ми діти тогожъ батька; мині здаєця що и мова наша вся трошки похожа ідна на другу. Ой, ні! — я кажу цє ячминь — бо я его сіявъ, косивъ, и въ клуню привізъ, — а вони якъ та навижена жінка, що въ заничку все діто сиділа, и ничого въ полі не бачила и не зна, — кажуть цє гречка; — не мажъ міні ні словечка, нехай будє гречка.“

Земляки мої, родаки мої на чужині! — кохайтєся, братайтєся, — подивитця въ якому благу и добрі живуть другі люде — Влохи, Французы, або лукава Нимота — чому би и намъ въ братєрстві не жити! Ми втикли єь своєї землі, щобъ бутъ собі самому панами, господарями — человекомъ а не скотомъ, такъ намъ думалося якъ ми втикали изъ дому; и будємо тако творити якъ думалося, и розумомъ жити и тимъ якому научали насъ у дома — а людєскимъ.“

И рєштї у 4-му листку з 2 февраля 1873 (новий изданємъ) читаємо таку прочуту статью:

„УКРАЇНА МОЯ НЕНЬКО!“

Козакуючи по світу вже скільки роківъ, межъ всякимъ людомъ, я не бачивъ щє нічого кращє якъ тебє Українська землє. Ой люблю моя-мамо моя! Я не підю жити єь тобою; бо тамъ Москаль сквернивець панує. Вінъ скажений вже запоганивъ всіхъ дітєй Славєнськихъ, тильки щє не вкуєсь ему Козацькихъ дітєй, своїми червими зубами, бо вони дуже міцни для Москала.

Підємъ по світу — и зобачете, що Козацьке назвїськє славнїше зо всего Славєнського

люду. Я тє чувъ и бачивъ въ Турськихъ, Грецькихъ и всякихъ бусурманськихъ земляхъ. Другі діти Славєнські, вони всі жебрають милостинки у царя Москївського; в ніхъ нема — ні душі свєї — ні серця, все въ лапахъ царя.

Україно моя ненько! — Москаль щє не запоганивъ міцнихъ дітєй твоїхъ, — Козацькій людъ, ще и до сего часу, пожеднїйшїй зо всего Славєнського люду: не забувай того ненько моя, и научай тако діточокъ своїхъ“.

По деякимъ словам у наведенихъ повище статейках о. Гончаренка, здавалосьь, що він полонофіл. Так ні. Осє що напечатано у 5-му листку „Свободы“ з 1-ого іюня 1873:

Пізъ „Лондонскаго“ Колокола, Апрїля 15, 1861 года.

„— Отъ Агаїя (Андрея) Гончаренко. — И безъ того тяжко, важко намъ блукати на далєкій чужині; а все таки була потїха, все таки була надїя. Бувъ въ насъ дома Кобзарь, — вінъ виспівувавъ діла батьківъ нашихъ, згадувавъ — хто ми и що, чїї діти, — коли сами не хочемъ знати..... А теперъ его нема, — смерть скоєла его. И на душі щє тягєє стало. На кого надїя? Хто потїшить нашъ людъ въ неволі? Бо чимало єсть дітєй нерозумнихъ, а щє бїльше перевертнївъ и нещєляківъ“.

Эти строки на память Тараса Шевченка, умершаго 26 Февраля, 1861 года, были помѣщены мною въ Колоколѣ, — хотя нельзя не замѣтить, сколько мнѣ пришлось вытерѣть неприятностей, въ то время, изъ за этихъ строкъ — отъ патріотовъ польскихъ и московскихъ. Я теперъ перепечатаваю эти строки, по просьбѣ одного моего родака, — онъ пишетъ мнѣ: „зadzвонили въ Україні у всі dzвоня, — часъ намъ зробити поминки по праведному Тарасу“.

От і все, що ми поки що можемо подати нашимъ землякамъ про о. Гончаренка. Наїємось, що добудемо від него его споминки, що вже написані, по англїйски, і тоді ми їхъ подамо братамъ Українцямъ — нехай беруть собі примір завзягости для справи віч сего незвичайного Українця, є котримъ можна де в чому не годятєся, та котрого мусить поважати усякий, кому дорога воля нашої країни.

М. Павлик.

Окружне віче в Стрию.

Часописі щоденні подали вже справозданє з ходу віча, що відбулося д. 29 сєнтября и Стрию, і ми не думаємо тут его повторювати. Не будємо подавати й рєзольуцій ухвалєнихъ тимъ вічемъ, бо й вони нічимъ не вирїжнюютьєся від загального тїпу рускихъ вічовихъ рєзольуцій, особливо тихъ, що такъ часто були ухвалювані радикальними вічами. Скажемо тїлько кілька

слів про загальний характер віча і вискажемо думки, на які воно нас наводить. Перша річ — число селян присутніх на вічу. Було їх дуже мало, може 100—150; подаємо такі числа для того, бо підчас віча, що тягло ся від 11 до 5 години, одні приходили, другі виходили, селя раз майже опорожнювалася, то знов заповнювалася густіше — зовсім не те, до чого ми привикли на вічах коломийських та сянтинських. Правда, пора для віча була дібрана невідповідно: робучий день (польське свято), та ще й при опізненіх осінніх роботах, котрим сприяла гарна погода. Та нам здає ся, що се зовсім не звиняє аранжерів віча, котрі видимо встановлювали день віча без ніякого порозуміння з тими, на котрих присутність найбільше числили — з селянами. Звичай — скликувати віче по довірочній нараді мужів довіря з цілого повіту, по нараді, де би обговорено докладно не тільки речинець віча, але також кождо точку порядку дневного, вибрано референтів і дано їм відповідні інструкції, — той звичай, практикований радикалами, здається, ще не в повні акліматизувався в Стрийщині. А шкода, бо віче в загалі випало добре, подало багато навчаючого і варто було публіки в десятеро численнішої.

З рефератів без сумніву найкраще оброблений був реферат дра Олесніцького о закращений в соймі реформі закона громадского. Др. Олесніцький — один з найспосібніших молодих правників Русинів, дав себе ще давніше пізнати з численних праць правничого і економічного змісту, друкованих в „Ділі“, а тепер, як адвокат з обширною практикою, має також богатий засіб знання відносин і потреб народа. Їго реферат — се признано з різних боків — був не на стільки може популярним викладом, відповідним для віча, як блискучою і основною мовою соймовою, котра певно була б мусіла зробити чимале вражінє. Критика проєкту о збірних громадах була дуже добра, повна і всесторонна. Жаль тільки, що др. Олесніцький супроти теперішнього закона громадского явив себе цілковитим консерватистом і хоч декуди мимоходом порушив єго хиби, то все якось мов не навмисне, так що у слухачів могло лишитися вражінє, немов то теперішній закон громадский зовсім добрий і не вимагає ніякої реформи. А сего прецінь певно др. Олесніцький не сказав би. Вже та одна хиба, про котру він згадав: неунормованє порученого обсягу ділава зверхностей громадских робить всякі

можлигі добрі прикмети закона ілюзією, бо власть політична чим раз більше обтяжує діяльність і бюджет громад порученим обсягом ділава, так що власний обсяг ділава, т. є. питомі, автономічні справи громад зовсім не можуть розвиватися. Як зарадити тим хибам теперішнього закона, якої єго реформи повинні б домагатися рускі послы в соймі. коли не схоцуть і на будуще плести сухого дуба в комісії, так як плів сего року пос. Телішевский, про се др. Олесніцький не говорив нічого, і промова єго, хоч дуже гарна, все таки в сути своїй була негативна, критична. За позитивними вказівками будущим реформаторам руским прийде ся таки, відложивши на бік гордощі, піти до радикалів, котрі, як відомо, скликали були зовсім приватно анкету для обговорення недостатч теперішнього громадского закона і дуже інтересні ухвали тої анкети враз із ходом дискусії опублікували в „Хліборобі“. Звичайно, деструктивні елементи!

Невеличка пригода стала ся з резолюцією о. Давидяка з Тухлі. В своїм рефераті, обробленім добре і виголошенім ефективно, з відповідницьким талантом, о. Давидяк домагав ся права загального голосованя, користуючись навіть моїми рахунками, що показують несправедливість теперішньої ординації виборчої. Замічу мимоходом, що цифри відповідно дібрані завжди роблять на селян велике вражінє, більше, ніж найсубтільніші аргументи. Нараз в резолюції, очевидно уложеній ким іншим після звісного шаблону, той самий референт домагав ся тільки безпосередного, хоч і загального голосованя в курії селянській. Коли підписаний вказав на ту суперечність, о. Давидяк відповів, що й він хоче загального права голосованя. Та коли д. Гарасимович у своїй промові виказав незгідність поділу на курії з тим загальним голосованєм, якого домагав ся реферат, о. Давидяк згодив ся й на знесенє курій. Тількиж при стілізації резолюції виїшла з сего цілковита замішанина: в першій резолюції віче домагав ся безпосередного загального голосованя в курії селянській, а в остатній (поправка Гарасимовича) домагав ся знесеня курій.

Реферати селян, Берника і Скоблика, впадали слабо і найменше заінтересували власне селян. Оба референти читали свої промови, що значно вменшувало їх ефект. Берник говорив коротко, за то Скоблик написав цілий зшиток о шарварках дорогових, написав звичаєм селян мало ще практикованих в політичнім життю більше лірики та реторики, ніж річезового

вияснення справи. Загалом треба замітити, що крім сих двох селян референтів та короткої промови жидачівського міщанина Гивиля о свободі слова, по поводу відібрання голосу д. Алексевичови, ніхто з селян та міщан голосу не забирав. Хід дебати над поодинокими точками зовсім не був такий оживлений, як на радикальних вічах. Піднесу тут ще одну обставину, головню з погляду на тактику кореспондента „Дьла“, д. Струсевича. В своїм справозданню з загальних зборів „Народної Волі“ в Коломії (справозданню зловім і тенденційнім) він підніс з докором для радикалів, що на зборах не було нікого з міщан коломийських. А на вічу в Стрию д. Струсевич багато їх бачив? Я не знаю, чи було їх два або три, а прецінь се було віче, а не збори членів товариства! Але в „Дьлѣ“ з сего powodu не було докору для діяльности стрийських „патронят“ (се так д. Струсевич з власного концепту перекутив слово „патріоти“, вжите одним бесідником - селянином!).

На стрийскім вічу були і промовляли люде всіх трех партій: із старої партії посол др. Антоневиц і о. Давидяк, із молодой др. Олесніцкий, др. Озаркевич, д. Могильницький, з радикалів прибули д. Гарасимович, Творовский (був секретарем віча) і підписаний Промови були завсїгди річеві і для того на вічу панувала гармонія. „Стрийщина — не без гордості підніс др. Олесніцкий, — се одинокий в нашім краю повіт, де люде обох партій працюють згідно над піднесенем народа“. Се й справді так, і заслуга за се в головній мірі належить дрови Олесніцкому. Та все таки годиться піднести, що ся гармонія партій має свої добрі, але також свої злі боки. Добрий бік єї той, що при всяких акціях політичних сили не розстрілюються. Друга річ — а і тут головню заслуга дра Олесніцкого — що Стрийщина в сумній комедії „нові ери“ держала себе в резерві, не рвалася до маніфестацій і не ескамутовалася у власних очех так, як деякі другі повіти. Але недобрим наслідком тої гармонії і тої дипломатичної нерішучості є загальна млявість політичного життя в окрузі. Воно купиться довкола двох-трьох осіб у Стрию, о. Давидяка в Тухли та ще декількох горячіиших людей по селах. Селянство, хоч декуди досить освічене і освідомлене (звісно, крім гірських сторіч) ще не взялося само о собі радити, епускає на своїх панотців, або, коли до них не має довіря, то ходить зовсім емоцас без ради. Агітації політичної в окрузі зовсім нема, про віча гро-

мадські, про зїїзди селян для обговорювання справ публичних не чувати нічого. Млявість та виявляєся й тепер уже при виборі посла до сейму з округа Болахів - Долина - Рожитів, що в значній часті також лежить в сфері діяльности стрийських патріотів.

Як поставили себе поодинокі партії до віча? Що під зверхнюю півкою гармонії було їх видно, що ріжници їх декуди й проривали сю півку, сего можна було з гори надіятися. Вже з того, що сказано више, видно, що Стрийщина знаходиться по троха в опозиції до генерального штабу народовців у Львові. Се й замарковано на вічу, не тільки в тих словах декого з референтів (о. Давидяка, дра Озаркевича), що остро осуджували розбите солідарности руского клюбу сеймового і згоду з панамі польськими, але вже в витаючій промові дра Олесніцкого, що „Підгірська Рада“ дармо ждала почину до розрушання народа і прилюдного обговорення біжучих справ „від когось більше до того покликано“. „Дьло“ вітчуло добре сей притяк, та прикинулось, мов то не зрозуміло его і обертаючи kota хвостом, пише (ч. 210), що така акція власне належить до окружних віч, а не до кого іншого. По нашій думці поперед усього повинно було бути ділом послів поінформувати загал о тім, як стоять справи, явитися перед виборцями чи навіть на вічах і відповідати на інтерпеляції. А з руских послів один тільки д. Романчук почув ся до обовязку скликати своїх виборців, тай то тріумфу великого в Долині не дожив, бо людей зібралося дуже мало і інтерпеляції були маловіжні. А чому ж ані він ані ніхто з львівських головачів не явився в Стрию, тільки др. Антоневиц, котрий у многих точках давав вічу дїбрі вияснення, а при кінці, хоч політичний прогавник, мусів навіть боронити д. Романчука і его товаришів? Правда, був на вічу і др. Окуневиц, та чомусь ані разу не забрав голосу.

Товариші радикальної партії прибули на віче без ніяких дипломатичних цілей, але з наміром — усюди забирати голос, де того річ буде вимагати, і замаркувати остаточно своє партійне становище та, о кільки можна, піддавати до ухвали резолюції в дусі своїй програми. Се їм в повні удалося. Ми вже розказали, яке вийшло з резолюцією о реформі ордінації виборчої. І при других резолюціях поухвалювано наші поправки; ми не ставили їх хїба там, де самі референти промовляли згідно з нашими поглядами (др. Олесніцкий про проект реформи закона громадского, др. Озарке-

вич про потребу виборювання ширших свобод (конституційних). В кінці підписаний, назаявляючи до слів виказаних деяким із вічевих, що нам не треба ніяких партій, старався вияснити присутнім, що партії серед живого народу - діло кінечне, що не в партіях лихо, треба тільки, щоб ті партії, не згожуючися пераз у способах веденя політики, мали на оці одну мету. Для приміру навів бесідник недавню агітацію за новою ерою, при чім аранжерам єї ходило о те, щобі серед народа не обізвався ані один голос против неї. Щож, як би у нас не було партій, як би всі Русини без власної думки йшли за комендою кількох поводитирів? тоді хто знає чи нині ми могли б були тут зібратися і говорити так свободно?

Дуже інтересний був епізод з д. Алексевицем, котрий очевидно хотів зазначити також особіність „старорускої“ партії, а почав промовляти в дусі наймолодшого радикального (звісно, радикального в національнім, напрусекім напрямі) єї відламу. І розумієся, зачав від того, що всі референти і бесідники вічеві весь час старанно обминали, від особистих рекрімінаций. Жадав, щобі ініціатори нової ери покаялися публично. Та тут численні голоси перервали єму мову. Счинився галас, одні кричали: Не хай говорить! другі: Не треба! В кінці голова віча, о. Озаркевич, на наляганє комісаря відібрав д. Алексевицєви голос, невеличка кунка прихильників д. Алексевича дуже сим обурилася, та прилюдно в обороні свободи слова для д. Алексевича виступив тільки молодий міщанин з Жидачева, Гивиль, тай то говорив зовсім принципіально, не входячи в спеціальні обставини факту. Коли д. Алексевич не переставав домагатися, щобі єму дозволено виговорити своє, повстали прогив нему не тільки народовець др. Олесніцкий, але, що важнійше, також члени старої партії, о. Давидяк і др. Антонович. Сей остатній прямо боронив чистих намірів і доброї волі д. Романчука і других ініціаторів нової ери. Ані віче не є компетентне їх судити, ані коли б було компетентне, не могло б їх судити не вислухавши їх. О тільки знаю д. Романчука і єго товаришів, то не міг би я кинути на них каменем і відмовити їм доброї волі. Може бути, що помилилися, але будьте певні, що робили з добрій вірі. Після сих промов д. Алексевич мовчав і віче замкнуло.

Загалом вражіє, винесене нами з віча, як і з повічевих розмов з селянами та інтелігентами Стрийщини було користне. Таке вра-

жієє виніє і ширший загал Русинів: віче стрийське було мов освіжаючий подув вітру серед загальної апатії і безрадности, яка запанувала у нас по заїнавгурованю і упадку нової ери. Воно вказало ряд питань практичних, де всі партії можуть згодитися в роботі серед народа, і для того резолюція принята вічем, де візвано львівських Русинів до скликаня віча всенародного, є прямою консеквенцією всіх других резолюцій. Правда, віче всенародне крім ухваленя аналогічних резолюцій також нічого більше не зробить, і для того нам здаєся, що для установленя якогось *modus vivendi* між нашими партіями, для заїнавгурованя спільної, очевидно мужиколубної політики далеко потрібнійший був би зїїзд мужів довірія з усіх партій. Скликанє такого зїїзду ухвалено ще на вічу в Турці. але тоді, в горячий час нової ери годі було надіятися осущеня тої ухвали. Ми не знаємо, чому в Стрию єї не поновлено, та проте в ній бачамо одинокую дорогу до еконсолідованя руских сил не тільки в соїмі, але і поза соїмом, у прасі, вічах, зїїздах і т. і.

Згадаю ще про дві случайні стрічі, які я мав на вічу: одна з кількома міщанами калуськими, між котрими були мабуть і такі, що перед роком разом з д. Коритовеким помагали розбити наше віче в Станіславові. Тепер вони геть-геть присмирніли, і д. Коритовский навіть до Стрия не прийїхав; жалкували тільки, що задля вибуху холери в Гуменові староство калуське не дозволило на зібранє виборців, що мало в меділю вислухати справозданя д. Романчука з єго посольської діяльности.

Друга стріча, далеко приємнійша, була з о. Темніцким, котрий приїбув на віче до Стрия аж із Гусятинщини, щобі придивитися, як такі річі роблятьєся і устроїти й собіж віче в Гусятині. О. Давидяк запрошував нас на Покрови на віче в Сколім. *A la bonheur!*

Іван Франко.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка.

Видавництво присвячене науці і письменству українсько-руського народу. Спорудив Олександр Барвінський. Том II. У Львові. 1893.

Про другий том „Записок Наукового товариства імені Шевченка“ нема що говорити богато.

Як і в першому томі, ми не бачимо тут трудів більше звісних учених галицьких, ні українських, окрім д. Рильського. За виключкою остатнього тут появляються *homines novi*. Праці тут покладено пожегалуй більше, ніж в рефератах I тому, але інтересу ті праці мають ще менше.

В початку II тому стоїть студія д. Паначовного — „Стародавні грецькі колонії боспорські в межах теперішньої Кубанської області та суміжних з нею місць“. Заголовок се занадто широкий, бо в студії д. Паначовного ми не знаходимо нічого про історію і культуру тих колоній, а ще менше про звязок тої культури з пізнішим житєм названої нашої країни, а лишень уваги топографічні, переважно з огляду на звістки Страбона. Уваги ці дуже мікроскопічні, а надто спори напр. з Забеліним, котрі розрішити иноді навряд хто й може, окрім самого Страбона, коли б той устав із мертвих. Зрештою д. Паначовний поправляя иноді і самого Страбона, напр. одно село Страбон зве (або, як каже наш автор, вживає) *Παρθένιον*, а д. Паначовний єго „именує“ *Πορθιον*! „Значить, про дівственність Портміону треба забути“, каже наш учений земляк. Забудьмо ж! коли хто з нас про те пам'ятав!

Який звязок можуть мати такі праці, як д. Паначовного, з ґрунтом нашої літератури, котра не має навіть компендія історії і географії нашої країни, про се нема що говорити. Зрештою наука і література — річ вільна. Можна б тільки забажати від наших учених деякого нюху до стану і потреб нашої літератури, а не спиняти їх волю!

Розвідка д. Іванова — „Картка з історії Волині з початку XIV віку“ займає переважно такими ж дрібницями, тільки біографічними про князів та жінок їх, звичайно доволі темних. Тільки під кінець автор зачина прояву досить важну в нашій національній історії, а власне колонізаційні заходи кн. Болеслава Тройденевича. Дуже важно було б вияснити мотиви і ґрунт таких заходів і загальні відносини литових і чужих національностей на західнім кінці нашої Русі в XIV ст. Можна б було бути вдячним д.

Іванову, як би він узявся за розвідку, посвячену спеціально і просто сій справі.

Desiderata д. М. Сергієвска „Для ювілею Івана Котляревського“ (котрий мусить наступити в 1898 р. як мине 100 років після того, як появились перші пісні перелицьованої Енеїди) досить симпатичні, але, як усі desiderata, ще самі по собі не мають багато вартости і могли б бути повніші.

Про „Студії над основами розкладу богатства“ д. Т. Рильського ми можемо лишень повторити те, що сказали з поводу початку їх.

Медицинська розвідка д. Черняхівського — „Пристрій до мірення сили скорочень уразу (uterus)“ виходить з нашої компетенції. В загалі можна б забажати, що б праці по ріжним секціям ученого товариства печатались осібно.

І після II тому „Записок Товариства ім. Шевченка“ приходить ся сказати, що наша „академія наук“ якоесь не витанцьовує ся. Тим часом у нас науково-літературне товариство мусить мати завдачі складніші, ніж по других сторонах, більш розвитих літературно. В сих сторонах досить буде, коли таке товариство приймати ме в свої органи праці поодиноких осіб, котрі працюють на певному науково-літературному ґрунті, що сам собі зроста. У нас треба організувати культурну працю, виготовляти ґрунт для неї систематичними заходами.

Для остатнього нам власне треба тепер не так „академії наук“, як загально-просвітнього товариства. По правді кажучи, „академія наук“ у нас тепер єсть більше шаблонове малюванє других народів, ніж заклад, котрий пригадано з розвагою над нашим культурним станом. Відповідно сему стану нам би більш треба було напр. доброго огляду історії цивілізації Греків, ніж топографічних поправок Страбонівої географії, більш треба стислого курсу політичної економії, ніж замірів перестроїти яку небудь спеціальну єї частину.

Відповідно сему, ми могли б вдовольнитись, коли б напр. д. Паначовний написав свою розправу по німецькому, а д. Рильський по польському (що для него було б видимо легше, тай для читателів єго зрозуміліше) а нам би хто небудь

дав по нашому хоч переклади напр. компендіїв всесвітньої історії з французької колекції Monod, або й історії цивілізації Segnobos, переклади таких статей Мор. Верна з La Grande Encyclopédie, як Bible, Evangiles і т. н., книжок, як Ingram — Progress and prospects of Political Economy, History of Political Economy (єсть рос. переклад), Graham — Socialism, New and Old і т. д.

Звісно, деколи солодко помарити об тім, що тепер уже

Можеть собственныхъ Платоновъ
И крѣпкихъ разумомъ Невтоновъ
Земля украинска раждать, —

та треба б роздумати об тім, що „Платони і Невтони“ не падали з неба, а власне родились на певних стеблах, котрі виростали на певних ґрунтах. То й розумніше було б дбати якийсь час про ті ґрунти та стебла.

Тепер нічого вже робити з нашими ученими академіками. Коли у нас єть люде, котрі вважають себе українськими Бекками та Марксами, то нехай собі видають академічні праці, але заголові прихильників нашої національної культури слід би подумати об тім хоч, що б виготовити ґрунт, на котрий би могли плодотворно впасти зерна від сих високо-культурних овочів, і для того взятись систематично за просвітню працю видаючи хоч переклади книжок, в роді тих, котрі ми назвали вище.

Чи звернуть увагу наші патріоти на нашу раду, чи побачать в ній непатріотичне ворогуванє проти нашої національної академії? А ми нагадаємо, що в портфелях деяких із молодших галицьких писателів давно вже лягли такі роботи, як переклад Реклю глав про географію України, Ланге — Робітницької Справи, Тіле — Підручник історії релігій і т. н. і долекались, поки одно вийшло в російському, або польському перекладі, друге трохи застаріло. А тим часом наша література збогачалась творами „собственныхъ Платоновъ“ по більшій часті мертворождених, а наша молодіж, для елементарного образования, мусить читати все таки книги на мовах подавляючих нас сусідів.

М. Драгоманов.

Листи з України.

IV. Говорючи не раз у своїх листах про стап, сподіваня, про будущину нашої інтелігенції, я завше мав на оці зачепити справу про стап народу з усіх інтересних боків, бажаючи відповісти на ті можливі закиди, котрі мені можуть і повинні зробити. Без сумніву, я не буду вказувати на осібні факти, котрі освічуються тільки в звязку з масою таких же фактів, та де ж ті помітки? а через те мені прийдєся користуватись загальними даними.

Мені ні по що тут говорити про економічний стап народу, — факт крайнього знищеня й невідрадности річей тут — загально звісний факт, котрий, до речі сказати, до того прийївся кожному, що ми склонні, подібно одному зо Щедринських персонажів, вірити в те, що „ѣтъ достанить“. Даремне ту тривогу, що били завше російські радикали, брали в зовсім буквальному смислі. Без сумніву, народ і такий народ, що має історію і будущину, не може загинути, та він загибає, розпачуючись масою жизнів за свою бідність, а, друге, він загибає морально — в своїх інституціях, поглядах і вірованях. Дивлючись байдужно на знищенє народу, суспільність про те кидає ображаючі звини єго в пияцтві, лінивстві, єгоїзмі і т. д.

Мені дуже прикро констатувати тут несвоєчасність цих бесід. Іще небіжчик Гліб Успенский констатував у свій час факт переємни відносин нашої інтелігенції до народу. Він, як художник, провидів ті відносини наперед, коли вказувались тільки сімптоми їх. Тямите, читателю, єго очерк „Съ мужикомъ тихо“? Він зайїждає в Петербург, коли се завважує переємну в настрю одного суб'єкта, що був для оповідача барометром суспільних настроїв. Тямите, ті страшенні розмови під акомпанімент викликів: „довольно, довольно, довольно! Надоѣло, надоѣло, надоѣло!“ Нам тепер тільки приходитьсь дивуватись художественному чуттю Гл. Успенского.

Як ні несвоєчасно буде тепер покликуватись на Г. Успенского, та ми все таки покличемось на него, як на авторітет по часті знаня народу. Який

вивід з усіх его поміток? Народ, кинений на поталу долі, не знаючи, не віддаючи яких-небудь уважних відносин з боку інтелігенції, помираючи, — спасається в некористь іншого. Хиба ж се не закон настоящего життя? Хиба ви, читателю, вільні від сего егоїзму? Хиба, бачучи погибель своїх дітей (та чи й бачили ви ще своїх дітей в такому стані, ви вже так поступаєте при самих перспективах, і ще, чого доброго, гірше), ви будете думати про інтереси своїх ближніх? Но се значить — вимагати від народа того, з нестачею чого ми миримось на кожному кроці в своїм життю.

Найліпшим доказом загально признаного факту плохого економічного стану народа, браку надій на правительство в справі поправки того лиха, для мене є розмова з одним тільки що назначеним акцизним надзирателем, котрий, розмовляючи про діяльність Толстого, раптом викинув: „Какая насмѣшка! Это въ то время, когда народъ разоренъ, когда правительство косятъ въ своемъ эгоизмѣ, когда нужны рѣшительныя общественыя преобразования! Я только сказалъ собі: „однако!“ В тѣм „однако“ у мене виразилось чимало: з одного боку я подумав, на скільки уряд може покладатись на таких чиновників, а з другого боку мені показала ся трохи смішною та розкукурикавшася фігура в мундурі акцизної управи.

Висказуючись не раз про доконечність зближення з народом, я про те не хочу конкретно висказувати своїх поглядів: піди, вискажи їх, то в відповідь при загальній нещирості, почуєш тільки діалектичні випади, — а краще я зведу дві сторони зо вправляючихся в тій діалектиці.

Без сумніву, люде й доси не покидають розмов на сю тему. Та, бачите, одні кажуть, що треба будувати се діло в народі, а другі, що — серед робучого городского стану. Перші при тому додають, що в народі неможливо працювати через політичні умови; чому другі не беруться до чого небудь серед робітників — не знаю. Нам видається надто егоїстичним положенє першої групи: Коли ви не бачите будучини за робітниц-

ким станом по незбутности бажань віруючих в розвиток у Росії капіталізму, то ви все таки не повинні відрикатися за робучим станом політичного значіння, по другому, та среда далеко більше стикається з народом, а через те чи не слідвам покинути вашу меланхолію? Між тим, мені, коли я заглянув у ту среду, прийшлося одмітити дуже важливі факти. Среда та (звісно, в своїх представителях) повна загальної цікавості й бажання взнати, що таке соціалісти, чому вони мовчать? Таке вираженє очікування, по моему, важливий, та не зовсім радісний факт — то послідок горячих очікувань, котрі люде старались сіяти в звисну пору в російській суспільности. Я міг констатувати, що такий стан — саморідна поява, зовсім не обовязана своїм істнуванєм праці політичних діячів. Мені прийшлося зустрітись з одним уже зовсім інтересним субєктом, чоловіком без загального образования, вибившимся к справді критичному відношеню до всего околу. В свій час у него були звязки з радикалами. Сумно було тільки констатувати повну ізолюваність того чоловіка в теперішню пору, і я сказав собі: справді, то проступок з боку інтелігенції ігнорувати ту среду. Що в сій середі виросло почутє свого особистого достоїнства за останній час, у мене єсть стільки поміток, нехай, дрібних, що я їх через непаручність, позаяк прийшлося би рисувати те в картині — оставляю.

Що можна сказати про другу среду? Тут єсть двох сортів факт: що та среда в значній мірі переодяглась в европейский костюм (і норови змінила, хоч з верха, переставши бути мужиком-сіряком), і що та среда по прежнему деревіє в своїй необразованости. Мені бачиться, що єсть данні для твердження одного й другого. Та частина, котра з верха змінила свій вид, покинула свої наївні відносини, вона сама по-части иде в города, вона робиться, хоч і по егоїстичним рахункам, причастною до книги, вона словом, що тикається зверхних вигод і можливостей, иде на зустріч Вам. Та среда в значній степені спорчена діяльністю серед неї невідгідна тим, що вона, як верства, не має певної осілості, а кватирує дуже часто в шинках

та зайздних домах, но що ж діяти, коли Ви не захопили єї в селах. Тільки ж безперечний факт, що вона иде Вам на зустріч, иде к знаню, хоч би в тому, що дітей своїх вона вже напевне поставить ближе к знаню.

Но без сумніву, більшість народа знаходиться в стані необразованости і первісности, хоч нові елементи в тому чи иншому виді і сюди весіли ввірватися. У відносинах до тої среди наша політична інтелігенція, та і в загалі всяка інтелігенція знаходиться в стані крайнього нерозуміння, і через те й не рідко бували случаи крайне курьозних непорозумінь між інтелігенцією і народом. Інтелігенція, т. є. звісно, та, що експериментувала, бажала бачити в масі мужицтва політичну среду. За границею, де відносини до робітничого класу вважаються зовсім апробованими, ніколи до маси не відносяться, як до діячів: завжди одно відношенє до маси. инше до представителів маси. Уся маса робітничого класу чинить тільки ґрунт, среду для операцій. Без усякого сумніву, вся маса робітників участвує в політиці чисто зверхним способом, і тільки поступенно, історично наближує к ідеалові — певної свідомости. Так і в діяльності серед російского мужицтва. Бути може, що думати про активну участь хоч би представителів із мужицтва в політичній боротьбі буде сангвінічно, ми не настоюємо на тому, но важно ще сотворити ґрунт в народній середі для операцій, важно втвердити в тій середі авторитет політичної інтелігенції. Чи треба для того обратитись до загальних средств упливання, т. є. до средств науки, проводючи раціональний, позитивний світогляд і нищучи, значить, єго інстинктивний, чи діяти иншими способами — для мене нема питання. Ми не маємо права нищити, не маючи средств і можливости дати цільний світогляд (в тому люде остатнього часу годяться), напротив помітчики життя народу (і ми самі маємо такі данні) твердять, що найуспішніща діяльність буває діяльність на релігійному ґрунті, нарешті я згадую виводи колись доволі звісної брошури „Записки Южнорусскаго Соціалиста“, автор котрої констатував факт творчої сили народу

в перебудові своїх форм життя і безсилність у тому інтелігенції; — виводи тої брошури передостерігають протів насильного вмішування інтелігенції.

Все се говорить за те, що треба встановити якийсь *modus vivendi* між нашими поглядами і поглядами, що розвиваються саморідно серед народу, а що се можливо — доказуєся многими фактами відносно і симпатій діячів одної й другої сторони і вмінєм народу, не покидаючи свого, розуміти нас.

Но яка ж, повідають, безмірна, непроглядна завдача для нашої малочисленної інтелігенції: втвердити авторитет, засипати безодню незгоди, росплицись, так сказати, в народній середі, чи не вірніша дорога через отворенє інституцій, котрі вже помагатимуть тим цілям? Без сумніву, коли б Вам дали змогу оснувати ті інституції, без сумніву, коли б у вас були инші завдачі, цілі, діло. Ніхто не каже, що рівненє справи і політичних труднощів повинно вийти після того, як окончено встановиться звязок інтелігенції з народом. Політичні інциденти завжди випереджують планомерний хід і природний розвиток діла, но не будемо ж ми в виду того помічання „сидѣть въ кельи подъ елью“, очікуючи інцидентів. Треба запастись протів уряду важкою грозьбою, чим динаміт, і ми переконані, що вже перші кроки в тому напрямку відиграють роль тої грозьби.

Для мене зовсім ясні джерела тої віри інтелігенції в інституції — то вираз пасивних відносин і бажанє заховати свій приглядний стан, не ризкуючи собою. По що заводити з народом якісь то звязки, коли можна взяти собі за ціль сотворити народну літературу, котру вже й ширити — і от устроюються усякі бібліотеки, видавчі фірми, земські склади народних видань і т. д. Книга піде між народ, книга завоює і щастє єму. Що таке знанє й література для нас? Як ми вибиваємось на путь справжніх критичних свідомих відносин до всего навкруги? Безмірне значінє Пушкіна й инших наших художників, но звідки те значінє? Не Пушкін сотворив наш літературний розвиток і розумінє. Ми читали Пушкіна і читали літературу про

него, ми Пушкіна виучували в зв'язку з розвитком російської літератури, ми з Пушкіним читали і Лермонтова, і Гоголя — і от результати! А в народ попаде один який небудь твір Пушкіна, а при тому вживаєся вся невольна увага, щоб у купі з Пушкіним не проникли які небудь приватні критичні погляди. Погляньте, як поставлені у нас відчити для народу: лектор прочитав позволену книгу (переглянену в десяти комітетах) і геть з катедри: не смій ні одного слова сказати від себе!

Сором нашому часу: людську винахідливість вживаєся на те, щоб сотворити якусь німу літературу для народу, як колись займались вигадкою устроїти корчму без вікон і дверей — щоб народ не пропивався, а тут, щоб правдиве світло знання не доходило до народу. А ми, не соромлячись, допомагаємо такій постидній діяльності хоч би своєю байдужністю....

Українець.

3 табору народовців.

Читаючи в 210 нрі „Дьло“ вступну статтю посвячену стрийському вічу, Ви певно здивувалися троха, вичитавши там заяву, що віче се, „о скільки би йшло о якоеь сконсолідоване руских сторонництв, не посунуло справи наперед“. Дуже сим словам нема що дивуватися, бо невіра в „сконсолідоване“ власного сторонництва, невіра в політичну силу руского народа була властивою матір'ю нової ери, котрої „Дьло“ і єго інісиратори все таки ще не можуть переварити, хоч рго форма єї й виреклися. Та тепер єї слова мають ще більш спеціальне значіне. Я пригадую собі, з яким то завзятем воювало недавно „Дьло“ з выводами д. Франка друкованими в „Kurier-i Lwowisk-im, що мов би то теперішнє сторонництво народовців швидше чи пізнійше повинно розпастися: з него виділиться переважна часть народовців-клерикалів, католиків sans pbrase, а ті, що схочуть лишитися при українській традиції народоства 60-х років, будуть мусіли пристати до радикалів. В відповіді на єї виводи „Дьло“ винотало тоді цілу якусь дивовижну соціологію, на котру хіба плечима треба було стиснути, а фактам проявляючогося вже розділу серед народовців прямо заперечувало. Але факти ті не були в єго тоді для нікого секретом; виступ митрополита на католицькій вічу в Кракові і стаття „Правда“ про єй виступ доповнили їх міри. Між „Правдою“ і „Дьломъ“ почалася перестрілка; д. Барвінський критикував виступ д. Романчука в „Neue freie Presse“, находячи єго занадто опозиційним до правительства і католицької єрар-

хії, а „Дьло“ боронило д. Романчука. По перших стрілах залишено дальшу публичну полеміку, а постановлено виговоритися на довірочних конференціях. Доси відбулися дві такі конференції; особливо друга, в неділю 1 окт., вже по вічу стрийськїм, була на стілько займаюча, що варто дещо з неї подати до прилюдної відомости, тим більше, що органи народовців очевидно все промовчують.

Докладного ходу обох конференцій подати Вам не потребує, скажу тільки в загалі, що до якогось поєднання обі вони доси не довели, але власне виявили серед генерального штабу народовців існуванє групки з 5 людей рішучо клерикально-католицького і антимосквофільського характеру. На чолі тої групки стоїть, розумієся, редактор „органу всієї України-Руси“, д. Барвінський, далі колишній позитивіст і радикал о. Чапельський, проф. гімна. Т. Грушкевич і адвокат др. Кость Левіцький. До них пристає й д. Вахнянин, котрий тепер кандидує на посла до Ради державної в Жовкві і надієся через д. Барвінського здобути собі протекцію гр. Станіслава Баденієго. Про щирість поглядів сих двох остатніх мужів нема що й говорити. Др. Кость Левіцький, компетент на катедру цивільного права в університеті по пок. Ол. Огоновскім, потребує тепер панської протекції більше ніж коли небудь, бо бачить свої надії zagrożеними негарним процесом, що, кажуть, виточив єму д. Авдиківський о присвоєнє собі рукопису словника термінів правничих, що лишився був після пок. Огоновск.го і котрий др. Кость спожиткував для свого словника, навіть не згадавши в передмові про працю покійного єго вчителя. Для характеристики сего підростаючого „батька Руси“ оповідають ще й дещо инче, чого я не важуся повторити. А що до щирости поглядів д. Вахнянина, то многи народовці львівські ще й доси пригадують собі, як він в 1885 р. кандидує чї до Ради держ. з тогож округа Жовква-Рава-Сокаль, де тоді захотів був кандидувати й д. Романчук, на такійже довірочній конференції народовців во всеуслишаніє говорив: „Кли Романчук схоче кандидувати супроти мене, то я вже найду виєсоби з ним боротися. Сполучуєся з жидами, з Поляками і з Поляновским, а до єго вибору не донущу.“ Яко шестий до єєї групки пристає, розумієся, й д. Кахнікевич, редактор офіціального додатку до урядової „Gazety Lwowskiej“. Як бачите, „зібралася компанійка невеличка, але чесна.“

Д. Барвінський і єго товариші закидають д. Романчукови, що „не вичекавши“ покидає дорогу „нової ери“, кєкетує з елементами опозиційними, а головню з москвофілами і проявляє невдоволенє з виступу митрополита в Кракові, з розвязаня руских семінарій і т. і. На недільній конференції вдарено при тій нагоді й на дра Олесницького за єго політику вільної руки в єсплці з москвофілами. Що до радикалів, то „групка“ оказалася троха ласкавійшою і заявила, що пактованє з ними все таки м-

жливе, бо вони стоять на національним руско-українським ґрунті.

З противного боку промовляли доволі сміло і отверто дд. Романчук, Белей, В. Шухевич і в кінці в антиклерикальній дусі о. Стефанович. Бесідники підносили загальну анацію, розстрій і брак карності, що занунали серед партії після нової ери, вдарили на привичку покутного сновання і переводження ріжних плянів без відома партії, вказували на колючість живішого контакту з провінцією, на неслухняність особистої боротьби з москвифілами, розпочатої д. Барвінським у „Правді“, на невідповідність виступу митрополита в Кракові на католицькій річу, на шкідливість розв'язання семінарій, на потребу консолідовання руских сил супроти грозячих небезпек. Всіх здивував виступ о. Стефановича, що доси служив за телефон між св. Юром і народовцями. Пригадавши собі давні народовські традиції, о. Стефанович остро вдарив на новомодний, космополітичний клерикалізм, котрий деякі нетямучі люде силуються ширити між Русинами і котрий з національного погляду для нас може бути тільки — пагубним. О Стефанович підніс потребу ширшої конференції всіх видних Русинів, що держаться народного напрямку, для усунення всяких непорозумінь в партії і встановлення партійної дисципліни. Позитивного результату ті конференції доси не принесли, та здається, що ряд їх іще не скінчений. До негативних результатів зачислити треба те, що більшість „мужів довіря“ не має довіря — до себе самих. Вчителі, урядники та священники почувають великий респект перед д. Барвінським, — як звісно, тепер уже членом Краєвої шкільної Ради, — і не сміють проговорити слова правди — не для того, що се д. Барвінський, але для того, що він „вірник“ графа Ст. Баденіого, а той, узявши в спеціальну антрепрізу веденє рускої справи в Галичині, довідавшись, хто що говорив, може... теє то як єго... Не будь д. Барвінського на конференціях, вони певно були б живіші, а так кождий на єго вид повторяє в дусі слова Гретхен до Фауста: *Heinrich, mir graut vor dir!* Хома Брут.

До характеристики галицьких відносин.

У 215 нрі „Галичанина“ надрукована дуже цікава передова стаття про тільки що сненсіонованого намісника Морави д. Германа Лебля, що перше був довгі роки душею галицького намісництва і шефом польско-правительственной політики у Галичині. Для єго заслуг на галицьким і моравським полі, єго на відході зроблено бароном. Натякаючи на президіальний архів львівського намісництва, „Галичанин“ твердить, що теперішня політика польських панів супроти Русинів — то тільки прикладі проєктів б. Лебля, — і каже далі таке:

„Бар. Лебль, будучи шефом президіального бюро у львівським намісництві, був одночасно душею всяких виборів у Галичині. Власне він вдумав і здійснив принцип, що в кождім

повіті повинен дотичний староста переводити вибір посольського кандидата. За єго, д. Лебля, уряду розсилались перед кождим вибором до старостів нисьма, в котрих більше-менше написано було таке: „Кандидат центрального виборового (польского) комітету є урядовий кандидат. Взиваєся Вас, старатись усіми силами, вибір того кандидата перевести, бо в противнім случаю будете признані невідповідним на своїм уряді. Се нисьмо після прочитання власноручно підписати і зараз у президію намісництва відослати. (Курсів „Галичина“).

„Барон Лебль був також мотором робленя старостами численних домашних ревізів у руских священників і селян, висилки на них доносів у президію намісництва і т. д. Ђму треба подякувати за те, що кілька тепер суспендованих старостів, бажаючи прикрити свої хиби або навіть такі проступки, яких допускались напр. бувші старости в Гусятині й Рогатині (взятки й т. і. М. П.) — показували свою незвичайну службову „ревність“ тим способом, що безперестанку доносили президії намісництва про „кипачу“ в їх повіті соціалістичну, москвофільську, правозлавну і Бог зна яку руску пропаганду, і в нагінках за тою пропагандою не перебирали в средствах, хоть результат усіх таких їх нагінкок рівнявся зеру“.

„До чого довела система, заведена д. Леблем у Галичині, можуть сказати безсторонні люде, що знають напр. відносини в косівським повіті і послідки, що занунали там через ту систему. Що послідки ті не принесли і не принесять користи краєві й державі, про те лишне говорити. Но що зло, раз занунавши, не так легко усторонити, того ніхто претити не буде“.

„В усякім разі ми можемо сказати, що д. Лебль своєю системою протів руского народу довів до того, що народ той утерав давнє своє безграничне довіре до органів правительства, і що він, хоть у деяких сторонах уперто мовчить і терпеливо переносить усі роблені єму оскорби, та мовчанку ту ми вважаємо більше небезпечною, чим усякі крики, відзиви, протести, меморіали і т. д.“

Усе се правда, котру тепер признають усі рускі патріоти. Тільки ж ми снитаємо: де були ті патріоти, де був сам редактор „Галичанина“ тоді, коли д. Лебль був у галицьким намісництві? Ми пригадаємо д. Маркову і компанії одну пригоду — з поставленого ним за візр демораліції косівського повіту. Тоді власне д. Лебль був на верху свого впливу. В 1886 р. новоосноване народовеке політичне товариство „Народна Рада“ вислало, звичаєм рутенським, депутацію до тодішнього намісника д. Залєського і той заявив депутації, що не може навіть позволити отворити читальню в Жабіє через те, що воно робиться під впливом „звісної пари“, то б то підписаного і єго сестри. Прочитавши таке в „Ділі“ і здивувавшись, що патріоти „Народної Ради“ не знали що від-

повідати на таке антиконституційне *dietum aserbum*, — я написав був коротеньку відповідь д. Залескому про наш вплив у Жабю і про виступи протів того впливу певних косівських індивідів. Я покликався на судові акти коломийського процесу з 1885—6 рр. протів мене й сестри, з котрих виходило таке: В половині 1885 р., коли рух громадян Жабя протів кривдителів громади був найбільший, я, прийхавший slučajно до Косова для поратования здоров'я, був арештований за те, що буцім то підбивав до того жабецьку громаду, перевезений в лашцюгах у коломийську тюрму, просидів там щось три місяці до росправи, котра остаточно виказала, що все, подане протів мене косівськими лютьцями, була чистісінька видумка, ба, навіть сам председатель трибуналу д. Підляшецкий, бачучи очевидну мою кривду, не втерпів і заявив публично, при росправі, супротів коронного світця протів мене, вахмістра косівської жандармерії д. Блонського (*) — що хоть би я й піддержував був жабецьку громаду, то мав до того правну підставу, бо ж то було би роблено протів тих, котрі справді кривдили громаду і котрі тоді вже сиділи в тій самій коломийській тюрмі, під закладом ошуки й т. и. Ось і ввесь наш вплив у Жабю і его результати. У мойй відповіді д. Залескому, я доказував, що воно з его боку просто порушене основних конституційних прав — відмовляти на підставі описаної „соціалістичної агітації“ Жабю права оспівувати читальню, як усеїму косівському повіту конституційних прав.

Коли підбійний орган „Народної Ради“, що тоді надіялася бог зна чого по своїй авдієнції, — „Дьло“ не схотіло надрукувати тої відповіді навіть в рубриці „Надіслано“, де любісінько друкуються анонси про всяку ошуку, — я післав єї в „опозиційну“ газету д. Маркова, просюючи его, щоби надрукував те за плату, між анонсами. Д. Марков того не зробив, звиняючись тим, що статі мої не получив. Мені тоді чудно було, що пропала у Львові як раз моя відповідь, та я мусів повірити д. Маркову. Але чому ж видавана д. Марковим газета не тільки не стояла в обороні роблених руским соціалістам безправств, а навіть підби-

вала до того всіх? Отже нехай д. Марков не прогнівався, коли ми єму скажемо, що власне крики на руских соціалістів з боку москвофілів і народовців коли не навели д. Лебля на его заходи супротів Русинів, то в усякім разі сильно піддержали їх. Між тим як рускі соціалісти тільки того й хотіли, щоби селяне не були кривджені чужими і своїми, на маєтку і розумі, та щоби для Русинів існувала воля переконання, воля слова і таких інших свобод, то б то того, чого тепер бажають менше-більше усі свідомі Русини, з виїмкою карієристів-„новояеристів“.

За три роки після мого коломийського процесу, що скінчився повним фіаском для косівських людьців і їх оборонців, під свіжим вражієм другого фіаска, на більшу скалю, з т. зв. Денегівським процесом у 1889 р., — лінші люде з Русинів усяких партій мали численні нагоди переконатися, що тут є система протів усякого руского руху в загалі, і результатом того переконання була голосна інтерпеляція в сеймі в 1889 р. в справі переслідування Русинів москвофільського, народовського і радикального напрямку, хоть і тоді напр. пів-радикальний посол Окуневский, що нарікав на безправств в косівськім повіті, зараз сів, як тільки правительственный комісар сказав єму, що воно потрібно для поборення „соціалістичної агітації“. (*) Ще за три роки після того, — неважачючи на те, що оборонці правного стану у нас — наші соймові послы — розійшлися, і одні з них пішли в „нову еру“ а другі стали вічно хитатися, — сам хід життя в косівськім повіті показав там страшенну деморалізацію до того, що протів неї повстала майже вся місцева інтелігенція рускої і польської народности, котра переконалася, що страшенне „соціалістичною агітацією“ то тільки параван для певної кліки в косівськім повіті, за котрим криються погані власні діла, кліки, котра за те вислугується ошкіунам своїм напр. при всяких виборах. Крайне ненормальні відносини в Косівщині ілюструє добре й те, що названа кліка радаби звалити на туж „соц. агітацію“ — справа побитя с. Завадакого шістинськими людьми, з котрих кілька вже засуджено на весні с. р. Друга росправа в сій

(*) Мусу признати д. Блонському, що він не видержав до кінця ролі, в яку его убрано. Зараз після мого арештованя, коли арештовано й тих, в обороні котрих виступили протів мене косівські лютьці, то б то кривдителів жабецької громади, — д. Блонський заявив одному з них, тодішньому писареві громадському д. Войцікевичови, що арештував невинного чоловіка, то б то мене, і не знає, як з того вийти. І справді, на росправі в Коломиї д. Блонський відкликав майже все те, що понисав був на мене в своїх урядових рапортах, — але за те підчас свого переселуханя трясся, як осяковий лист — очевидно з боязни, щоби не був потягнений до відвічальности за фальшиве свідцтво та первісну оборону д. Войцікевича і коми.

(*) Треба піднести, як і ілюстрацію порядків у косівськім повіті, що й супротів дра Окуневського, вже яко посла, жандарми мали наказ слідати за ним і арештувати его, не вважаючи на его посольство! В наказі др. Окуневский названий був „ein gewisser Dr. Okuniewski, welcher in Kolomea gewählt wurde“! І сам той Окуневский мав займатися в Косівщині, — де він мусів бувати у родичів, — „соціалістичною агітацією! А тимчасом він тільки помагав викривати такі справи, як голосна справа жабецьких жандармів, а нічого иншого не робили в косівськім повіті і соціалісти-радикали. Чому доси др. Окуневский не зробив ужитку з того наказу протів него? — не розуміємо.

сираві, протів Гаврила Атаманюка, що відбулася в Коломиї 11-ого с. м. кинула дуже ярке світло на відносини в Пістині й околиці. Виходить, що кілька літ тому, невдоволені мужиків протів жидів і т. п. виражалося бitem вікон, нападами нічю, підпалюванем сіна і т. и. Після того, коломийські радикали почали мати вплив на Пістинців, освідомлюючи їх у „Хліборобі“ й на вічах, і вказуючи їм достойніші способи боротьби за свої права — публично, правною дорогою. Власне задля полагоди громадських справ і втихомирення громадян, деякі Пістинці устроїли були торік віче. Тільки ж косівське староство заборонило віче, а о. Завадзкий вдарив на народні віча у Пістинській церкві, перед здвигом народу з косівського повіту. Таким чином Пістинцям замкнено правну дорогу до виявлення своїх кривд публично, при представителю власти, у людей появилася думка, що о. Завадзкий ворог народу, що то через него заборонено віче в Пістині, — і у Пістинців назад появились давніші немудрі звички, і найшлися такі, що побили о. Завадзкого, а між людністю Пістині на-ново розгорілася ворожня, котрій і кінця не видно. Тепер радикалам треба буде вжити всіх сил, щоби втихомити пістинських людей і повернути все на правну дорогу. Але ж, ми майже певні, що там і далі пайдуться вороги народних віч, бо вони чують, що тут вийшли би на верх їх діла. Та тепер наша боротьба в Косівщині вже далеко лекша: тепер уже в цілм косівськім повіті прокинулася у людей критична думка, і вона, звісно, починає з політики. Інтелігенція і простий нарід косівського повіту, де в звичний спосіб доси вибирало сойм, послом самого нана Залеского — тепер міністра для Галичини, — вже дійшли до того, що пізнали безхосенність послования его Екцеленції, як і новоєрекого посла до Відня, д. Підляшецького, — і громадяне рускі обертаються за обороною своїх подонтаних лихварями і їх спільниками прав до д. Окуневського, або до хлонського мазурского посла Поточка. Але не вважаючи на ненастанне публіковане все нових і нових доказів того безправя в усіх руских і чесніших польских газетах, як Kurjer Lwowski, Gazeta Kofomyjska, і т. и. що просто вказують пальцем на головних виновників того безправя, не вважаючи на воістощі факти, що вийшли на верх в т. зв. справі жабевських жандармів, вихованих звісно, в місцевій школі того безправя, котрі після завзятої боротьби радикалів і самих пошкодованих людей, таки врешті опинилися підвійсковим слідством за катованє людей, — ті головні виновники безправя в косівськім повіті і доси цілі І, доки воно так буде — се знає хіба сам бог. Все ж таки голос „Галичанина“ — проява характерна. Мусить бути певна система й Галичині дуже плоха, коли протів неї стають і москвофільські органи, не вагаючись при тому брати в оборону навіть принципіальних ворогів своїх. Подумати, що дд. Леблів знали й знають про те, які діла криються за виступами протів „со-

ціалістичної і тому подібної агітації“ в Косівщині й де инде, було би, по нашому, несправедливо. Очевидячки дд. Леблів систематично надувають. Звісно, се не зміняє діла, і „Галичанин“ тут зовсім правий. Ми тільки ждемо з великою цікавістю, по чім боці опиниться „Галичанин“ і его прихильники на провінції і апр. підчас виборів, коли протів Леблів стануть радикальні кандидати... **М. Павлик.**

Іде коза до воза.

В 214 ч. „Дѣла“ в статі „По доповняючих виборах“ читаємо ось що про вибір посла в Долині:

„Не маємо ще справоздання зь вчерашнього вибору посла в Долині, то й не знаємо, чи може й сямъ разомъ не обійшло ся безъ якихсь бодай несправильностей, але годить ся вже й теперъ зазначити факт, що на якій-небудь надужитя при праввыборахъ не було жалобъ въ нашихъ часописяхъ, а натомѣсть доходили насъ певні вѣсти, що праввыборы выпадають некористно для руского кандидата зъ вини самыхъ-же Русинівъ. Въ самій Долині и въ богато селахъ Русины не журились праввыборами. Знаний намъ випадокъ, що въ однімъ великомъ селѣ, котре дає кількохъ выборцівъ, зойшло ся щось вѣсьмъ чи девять жидівъ и выбрали себе на выборцівъ, бо рускихъ селянъ не зойшлося навѣть тѣлько, кілько жидівъ, а могло ихъ зойтись такъ много, що жидівъ були бы закидали шапками. Розумѣе ся, при такої байдужности та нѣкчемности рускої при праввыборахъ — не могъ рускій кандидатъ пообѣдити при выборѣ посла. Особу кандидата выбрали собі самі мѣсцеві люди, визнавши еи за найбільше водновѣдну середъ даныхъ обставинъ, отже и зъ того взгляду не може бути нѣякого парѣканя, щоби хто выборцямъ кандидата накинувъ, — а ще й се треба поднести, що зъ причини особи кандидата не могло бути непорозумѣнь або роздору мѣжъ Русинами, бо за головнымъ рускимъ комитетомъ и „Русская Рада“ поручила на кандидата п. Грабовеньского. Зѣ всего отже виходить, що вина за такую невдачу при вчерашнімъ выборѣ паде — мабуть єдино — на зледащѣлѣсть руску... на байдужнѣсть и апатію интелігенції руской та на темноту загалу селянства а на здеморалізованье тои верхной ея частини, котра завжди старає ся пообѣтити мандаты выборцівъ. Щоби-жъ выборы въ такихъ нечестивыхъ повѣтахъ, якъ долиньскій, на будуще выпадали дучше, потрібно такого способу організації, якій въ часѣ остатнихъ загальныхъ выборовъ до сойму переведено въ Снятинщинѣ, де кількохъ людей интелігентныхъ потрафило такъ заинтересовати селянъ справою вибору руского кандидата, що цѣлу акцію черняли самі селяне въ свои руки и знаменито еи перевели. Застарѣлыми способами організації выборчей, практикованой Куземскимъ ще за часѣвъ Шмерлінговскихъ, нинѣ нѣчого не докаже ся, — тымъ бѣльше, що

давнійше було середь рускої інтелігенції и більше рухливости та енергічної роботи, а нині лишь наїфканье на сяку чи таку „еру“, дарма що у всякій „ерѣ“ кождий патріотъ повиненъ въ своїмъ кружѣ сповнити свій народний обовязокъ...”

Прочитавши ті слова, ми не знали, що й подумати з диву. Якою „ерою“ вони вітхнуті? Читаючи про „темноту загалу селянства“, нам пригадалася небіжечка „нова ера“, а коли прочитали про „заінтересоване селян снятинського пов., котрі цілу акцію виборчу взяли в свої руки і перевели знаменито“, коли на власні очі побачили слова, в котрих „Дьло“ рекомендує рускій провінціональний чи може й столичній інтелігенції іти в науку до тих „кількох людей з інтелігенції“ (се найновіший термін для означеня недавніх деструктивних елементів, т. є. радикалів), котрі в Снятинщині зробили таке диво, ми тільки руками розвели. Не вжеж се те саме „Дьло“, котре ще перед роком плювало на всякі віча, а ще тільки перед місяцем висмівало збори членів „Народної Волі“ в Коломиї, де перед вели іменно ті снятинські селяне, що зміють так знаменито переводити акцію виборчу? Не вжеж се те саме „Дьло“, котре не нашло ані слова осуду, коли его прихильники з Калуша, близькі сусіди тих „зледащилих, апатичних та темних“ виборців долинських п'яними криками розбили наше віче в Станіславові? Ну, се вже хіба справді щось великого мусіло здохнути в лісі!

Та тільки на жаль і тут „Дьло“, хоч зазирнуло в політичну школу — нехай на разі і встидливо — то все таки вислухало тільки тільки пів лекції. Знає воно про способи радикальної агітації, але мабуть не знає того, що за першим ліпшим кандидатом такої агітації не розвинеш, для першого ліпшого кандидата загал селянства цілого повіта не загірвєся, не рушиться. Треба, щоби кандидат сей був справді чоловіком по серцю народа, щоби те селянство само собі его вибрало і поставило, щоб его знало і любило. „Дьло“, читаючи таку остру нотацію виборцям долинським, називаючи їх і нікчемними і темними і апатичними, промовляючи з докором до їх народного обовязку, ані одним словом не заікнулося о кандидаті, для котрого ті виборці мали розбивати собі голови о мур польско-панської і урядової агітації. Їм уистарчає сказати, що „самі місцеві люди его собі вибрали“ — але які люди? в який спосіб вибрали? Аджеж ми тямимо, що на тих зборах, де оголошено кандидатуру д. Грабовенського, не було й 100 людей, а й між ними було багато невиборців, мало селян, котрих впрочім ніхто о голос не питав, а принаймі вони за д. Грабовенським не промовляли, хіба може головами такали. Що кружок місцевих прихильників д. Грабовенського поставив его кандидатуру і здобув для неї, при браку інших поважних кандидатів, затвердженє на тих зборах, а потім у Львові, се ще нічого не доказує. Противно,

се таж сама стара практика, якою докоряє „Дьло“ часам Куземського. Д. Грабовенський може собі бути добрим судовим адюнктом, але ані руским народним житєм, ані справами краєвими він ніколи не інтересувався, справі народній нічим не прислужився і про те ніколи й не думав, народowi в повіті нічим крім своєї урядової діяльности не дав себе пізнати — і виборці, ті темні, апатичні та нікчемні виборці мають раптом зриватися і за таку нулю товчи лобами о мур! Ну, се значить жадати трошка за багато від патріотизму руского мужика. Він має поговоріку: нехай і впаду, коби з доброго коня, але чим же є для него д. Грабовенський? Аджеж він, думаючи на свою урядову повагу, не завдав собі навіть труда скликати перед виборами своїх виборців, промовити до них, порозумітися з ними, загірвити їх. Чи може він явив ся хоч на вічу в Стрию, де було все таки де кілька з его виборців? Ми тільки одному можемо дивуватися: яку претенсію мав той добродій кандидатувати, добиватися мандату народного і як розуміли свій народний обовязок ті місцеві люди, котрі его кандидатуру поставили, знаючи добре вдачу і погляди свого кандидата? Аджеж ми певнісінькі, що коли би в тім „неневнім“ окрузі була поставлена кандидатура чи то дра Олесніцького, чи о. Давидяка, чи якого небудь іншого чоловіка, котрий справді суріозно дивиться на свої народні обовязки, він був би не тільки став перед виборцями в Долині, але був би також скликав збори в Болахові і в Рожнітові і в Перегінську і в Велдіжі, і коли б може й не був перейшов, то все таки сею передвиборчою агітацією був би міг чимало причинитися до політичного освічення і усвідомлення селянства.

Отсе повинно би було „Дьло“ вичитати самому д. Грабовенському. Не штука то при посторонній помочі по хлопських похилених плечех виавансувати на „любимця Руси“ (ми вже бачили таких!), але штука добитися сего працею, на перекір апатії, темноті і ворожим тискам. Нїе Rhodus, нїе salta, пане Грабовенський і всі ви, подібні кандидати! Вибір долинський повинен бути для вас наукою, що без попереднього широго приложеня рук до праці над освідмленєм і політичним вихованєм має народних, ви навіть думати не повинні о манда-тах. Мандат, то не є судовий „кавалок“, котрий зреферуєш і зложиш до регістратури, а довіре і загал виборців не залежить зовсім від числа таких зреферованих кавалків.

Іван Франко.

Два голоси в „Правді“ і гріх „Просвіти“ перед Українцями.

Про недавні листи д. Вартового заговорила і „Правда“, та ще й на два голоси: то-ненько, як лисичка - сестричка, і товстененько, як ведмедик. Подібно „Дьлу“, редакція „Правди“ препарувала ті листи так, що подала всі ка-

вінці проти москвофілів і радикалів, захвала
всі проти народовців, а під кінець присмиріла
перед радикалами і прикинулася, що не розу-
міє того, що каже д. Вартовий про клерикалізм
народовців і обертаєся до д. Вартового ось як
тоненько: „се факт, що Русини галицькі нале-
жать до церкви русько-католицької; — чи ж
н. Вартовий бажає, що б народовці її покину-
ли?!“ На такий випадок „Правда“ покликуєся
на принцип, виставляємий і д. Вартовим, що
„релігія річ особиста кожної людини“.

Але в тій же книжці „Правди“ (за м. ве-
ресень) напечатано лист уніяцького священника
з Буковини, Юл. Рожанковського при ту ж спра-
ву з приміткою редакції, що „сей голос свя-
щенника руського (вже просто руського) про-
яснить непорозуміння деякого з наших братів-У-
країнців, мало знайомих з нашими обставинами
про т. зв. „клерикалізм“ гал. Русинів-народов-
ців“. Д. Ю. Рожанковський відкидає рішучо
принцип, що „релігія річ особиста“ і претовсто
виголошує, що окрім римської церкви немає спа-
сіння, бо напр. в грецькій католицькій і „релігія
була тільки перед Керуляриєм і Фотієм“. На-
решті д. Рожанковський так розійшовся, що ви-
голосив, „що релігія католицька сотворила і ці-
вілізацію і з нею зрослася“ і т. д. і т. д.

З д. Рожанковським могла би бути розмова
тільки тоді, як би він повторив який підручник
історії, та відповів на такі питання, як: хто ви-
думав азбуку, почав астрономію, хемію, чи ка-
толики були Платон, Арістотель, хто запро-
вадив у громади толеранцію і т. д. і т. д.??
Та що ж чекати від д. Рожанковського, ко-
ли його професія вже згоріла навязує йому певні
думки? Хіба нагадати йому, що та професія
єго не обов'язує цінити і цивілізацію?

А з „Правдою“ могла би бути довша роз-
мова. Та нехай поговорить з нею сам д. Вар-
товий і розкаже детально, що і чому не подо-
баєся йому в клерикалізмі, або в „т. зв. клері-
калізмі галицьких Русинів-народовців“. Нам
уже обридла ця тема. Та до того: „блаженні
миротворці“, то нехай же „понуздяться“ вони!
Від себе ми питаємо „русько-католицьку“ Прав-
ду тільки, чому вона не відповідає на наші по-
торні запити: 1) на що вона печатала в 1888 р.
програму про потребу „лаїцізації політики“ Ру-
синів і 2) хто писав примітку до тої точки
програми про тим більшу потребу таку в виду
того, що за галицькими уніяцькими архієреями
стоять єзуїти? „Правда“, звісно, не відповість
нам і тепер на ці запити, але ми час від часу
будемо ставити їх, аж поки зовсім не ви-
ясниться перед нашими закордонними земляка-
ми, куда веде їх сей русько-католицький орган.

Щоби ж д. Вартовому допомогти „догово-
ритися“ з народовцями, ми ще перепечатуємо
те, що він каже про них у самім остатнім нрі
„Буковини“: „Галицькі Русини дозволяють собі
не тільки виправляти мову в роботах приси-
ланих від нас (і коли вони відвикнуть від сеї
поганої звички!), але й самий зміст, самі дум-

ки перекручують. Особливо т-во Просвіта охо-
ча до сего — вигонити з творів, присланих з Ро-
сії, всяке „радикальство“, всякий „атеїзм“. Чи
догадується „Просвіта“, як се страшенно обурює
Українців з Росії? І може бути, що прийде
такий час, коли і наші доггудумні земляки
врешті до того обуряться, що заснуть своє
народо-просвітне товариство таке, що дава-
ло б народови справжню путящу освіту, а не
самі книжочки про гній та оливні життя святих.
Своїм клерикальним ретроградством т-во „Про-
світа“ таки примусить се зробити“.

На се слід би відповісти „Просвіті“, а ми
скажемо, що ми таке говорили йій з-давна, та
нам мало хто з Українців хотів вірити. Ми ра-
ді, що тепер і російським Українцям се почи-
нає бути ясним...

Ну, хтож так політикує?!

(Замітка на допис „Організуймося!“ Ол.
Андровича, в 18-м нрі „Народа“).

Щоб заложити політичну (потайну!) пар-
тію, котра боротиметься проти сучасного ладу
в Росії, ш. дописуватель ставить справу так,
що, мов, редакция „Народа“ має вислати йо-
го адрес кожному, хто тільки зажадає. Вихо-
дить, щоб вступити у таку важливу партію,
не треба мати жадної кваліфікації; імення
членів потайної партії можуть бути відомі
кожному цікавому! Ну, а що буде, коли, до
всього того, вдається за адресом до редакції
якийсь член російської слідчої поліції?! Як
що він сам не назве свого шановного чину, то
редакция не зможе одмовити йому, і буде
те, що російська жандармерія, здобувши в свої
руки адрес Ол. Андровича й опрочих ініція-
торів, зараз їх усіх поханає тай позасилає ту-
ди, де вже годі політикувати.

Отож я, хоч і непроханий, зважуюся як
найшвидше послати оцей лист до шан. М. Пав-
лика тай прохаю: будьте ласкаві, добродію, не
висилайте адреса Ол. Андровича нікому, не
дайте людині піти на загибель. В нас і так ма-
ло працівників, а тут іще й ті, що є, самохіть
лізуть у тенега.

Ох! хто ж такечки політикує?? Хто так
організує політичні партії в деспотичній дер-
жаві??

А. Хв.

Від Редакції. Ш. автор даремне бо-
їться біди від пропозиції д. Ол. Андровича. Вже
друкуючи статтю остатнього, ми назвали сю про-
позицію єго непрактичною. Що б ми роздавали
адреси усіх Українців першому зголошив-
шомуся — до того дуже далеко. Ми можемо
знакомити з собою тільки певних людей — тай
то не листами.

Паралелі по обох боках Збруча.

В статі „Інтерес Галицько-руської літера-
тури“ єсть кілька не досить яскравих уступів,

бо стаття та писана була так, щоб не пошкодила „Зорі“ перед російською цензурою. Між инчим там проводиться така параллель: „Російсько-українська публіка не може не вбачати в галицько-народовській формулі: примусова національність (інакше б сказати „національні святости“) унія й „батьківська рука“ тої ж самої трійці, котра в Росії була похована морально ще в часи савостополюської війни“.

Хто ознакочлений зо справами російськими, той догадався, що тут іде діло про трійцю: „православ'є, самодержав'є и народность“, котру в часи Миколая I ставлено офіційно, як „незыблемыя основы русскаго царства“ і котру тепер хочє підновити система д. Победоносцева. В „Народі“ вже кілька разів було показувано, як тенденції старих галицьких партій, московільської як і народовської, в суті своїй, говорять те ж саме, що „три кити“ Миколая I.

З сих китів „народность“ може виглядати, як щось симпатичне, а надто там, де йде діло об тім, щоб визволити одну національність од нагніту других. І за часів Миколая I, хоть національності велико-руській політично ніхто не грозив, та все таки культурно вона була принижена перед німецькою і французькою, бо в початку XIX ст. вищі верстви в Росії навіть говорили по французькому лінше, ніж по своєму, так що напр. в літературі російській змаганє до „народности“ носило здорові зерна оригінальності, реалізму і навіть демократизму. Та все таки сусідство сего змаганя з історичними „святостями“, як православ'є і самодержав'є, довело до того, що розмова про „народность“ звелась на реакцію тим скорше, що й сами по собі національні почутя, не контрольовані оглядом на всевітню правду, заводять людей у нетри дикости і нарешті стають просто покришкою особистого гешефтарства. *)

Ось через що три кити Миколая I стали нарешті ненавидні всім свіжому люду в Росії. Тепер там виходить преінтересне й для Галичини виданє „Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ въ его письмахъ“, в III-му т. котрого між инчим знаходимо листи сего звісного московського писателя з України, де він в 1853—54 рр. студював ярмарки, і через котру в 1855 р. він перейшов з міліцією по дорозі до Криму. Тут ми вкажемо тільки на ті листи, в котрих Аксаков, сам один із шефів московського націоналізму, говорить про трійцю Миколая I і єї послідки для громади.

„Что за комедию разыгрываютъ въ Москвѣ! пише в 1856 р. Ів. Аксаков, з Бендер. Читать

*) На що зійшов у Росії напрямок „народности“, ставши офіційним і як од него одвернулось усе свіже в громаді й літературі, показано добре в книзі Пилина — „Характеристики литературныхъ мнѣній“.

возмутительно!... бѣда отъ русскаго направле- ния, которымъ изволятъ проихаться свѣтское общество! Слова: народность, русскій духъ, православіе производятъ во мнѣ такое же нер- вическое содроганіе, какъ русское спасибо, рус- скій баринъ и т. п. (в другому листі А — в при- бавля і „русскій мужичокъ“). Охотно согласился бы прослыть въ обществѣ западникомъ и протес- тантомъ“. „Кромѣ небольшого кружка людей, такъ отдѣльно стоящаго, — защитники народ- ности или пустые крикуны, или подлецы и льсте- цы, или плуты, или понимаютъ ее ложно, или вредятъ дѣлу балаганными представленіями и глухими похвалами тому, что не заслужи- ваетъ похвалы... Будьте, ради Бога, осторожны со словомъ: „народность и православіе“.

(Далі буде).

М. Др.

Удар для „уміренних лібералів“

усяких народностей і партій, між ними й народов- скої, дав нежданно-негаданно австрійський уряд, внісши в раді державній 10-го с. м. проект за- гального голосованя, по котрому право голосу, окрім тих, що й доси єго мали, матиме ще 3½ мільона людности. Єдиний ценз для того — гра- мотність. Новий закон, значить, допускавби до за- конодавства і робітників, і, як уже тепер обчи- сляють, тоді було би вибрано до ради держав- ної коло 30 соціалістів і радикалів. Через те робітники й селяне наші будуть за тим правом, тільки противитимуться давним куріям вибор- чим, ще задержаним урядом. Новий проект уряду, унавісний мов бомба перед послани в ра- ді державній, вкуні зі скасованєм конститутції в Чехах, викликали таку комплікацію, що те- перішня рада державна мусить бути розвяза- на, а то і тоді коли більшість послів буде про- тів мір на Чехів, і тоді, коли вона відкне но- вий виборчий проект. Значить, і ми мусимо ла- дитися до нових виборів у раду державну — найінтересніших, які у нас доси в загалі були. Просимо Українців мати се на увазі...

Х. У. З. Письмо получили зараз. Відпо- вімо пізніше.

З сим пром розсилаємо початок повісти Івана Франка п. з. **Для домашнього огнища** ст. 1—8 і будемо й далі додавати по тільки ж до кожного нру. Просимо конче вирівнати з нами рахунки, бо вже 21 нру не пішлемо нікому, хто доти не заплатить усього довгу.

З вершин і низин

поесії Івана Франка вийдуть сими днями. Ціна до того часу 1. зр. 80 кр. Обертатися до книгарні Ставропигійського Інституту у Льво- ві. Осібно вийдуть сими ж днями і **Панські жар- ти**, котрі можна буде селянам набувати в на- шій редакції.

Виходить 1. і 15. з.
кожного місяця і по-
штує за рік :

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редація
й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Політика і економічні справи.

Всім мусить бути памятим, як недавно ще люде, неприхильні народному поступу, або его не розуміючи, докоряли нам, що ми, звертаючи увагу на лихий економічний стан народу, проновідуємо „жолудкові ідеї“. А не так давно перед тим тіж самі люде голосили, що „у нас соціальної квестії нема“ окрім справи „пнянства та лінивства хлопа“, котрий через те лишень, мовляв, і бідує.

Тепер розмова тих людей змінилася. Нам уже дорікають тим, що ми за мало займаємось економічними справами, а звертаємо увагу на саму політику. Ї такі навіть, що осмілюються говорити, що вони самі, раїще нас „поставили на черзі економічні справи“ і кличуть нас тепер „закладати при читальнях „Просвіти“ спілки господарські, каси позичкові, щадничі, голосити економічні відчити і т. д.

Ми мусимо нагадати, що тов. „Просвіта“ перемінилася в просвітно-економічне на внесок і по пляну одного нашого молодого товариша, що був зразу в Виділі „Просвіти“, та коли ми хотіли вступити в члени товариства і працювати в нім для справжньої просвіти й економічного піддвиження народу, — нас не прийнято в члени виділом і навіть на загальних зборах, де з сего поводу протів нас знялася ціла буча, що ми хочемо перевернути „Просвіту“. Через те рада, працювати нам тепер під цензурою „Просвіти“ — просто комічна. Та відкинувши сю коміку, така постанова партійної справи

у нас може кому показатись і резонною, і може хто і справді подумає, що ми занадто багато звертаємо уваги на політику, забуваючи економіку.

Закладайте, кажуть, спілки господарські! Прекрасна рада, але перше треба, що б хто брав на себе ініціативу такої праці. А ми вже казали, що людей таких у нас мало; їх треба сотворити, або хоч збудити, між инчим і „полемікою“. А головне: з чого закладати, з яких засобів? Проповідайте голому спілки та каси, — с того нічого не буде! А нехай стануть людей менче обдирати, то вони і без проповіді надумаются на спілки. От тут то і видно, яку вагу має політика і для економіки! Хто ж може зменшити здирство з бідних людей, з простого народу? — Ніхто, як сам той народ, коли матиме політичну силу! Ось чому ми мусіли звернути тепер головну увагу на те, що б збудити в нашому народі волю добитись політичного права — загального голосовання. І ми думаємо, що ми тим не віддалились від економічних справ, а приблизились до них.

Всякі спілки, каси і т. н. діло добре, але вони не піднімуть значно добробиту маси народу. Вони добрі лишень тим, що зближають поодиноких людей, привчають їх думати над певними справами, орудувати ними; але, коли до таких проб причепити думку, що, мовляв вони й є правдива, головна громадсько-економічна справа, що вона сама поліпшить стан народу, — тоді такі проби вийдуть просто шкодливими, як нове курево, котре затуманить людські голови, відведе їх від справді головного: кри-

тики основи теперішніх громадско-економічних порядків. Нехай хто хоче робить з себе вивірку, котра топчесь на однім місці, а думає, що вона везе великий поїзд, — ми на таку комедію не пристаємо.

Ось через що ми, власне для економічного поступу нашого народу, завше будемо звертати увагу на політику, — звісно, не на ті дрібязки, котрі часто вважаються за політику, а на такі справи, котрі дають характер всему життю народу в державах, забирають на себе переважну частину громадского зарібку, впливають на розділ між класами народного майна і т. н. Громадська економіка — є власне політична економіка, політичне орудуванє всім майном народним, а не играшка з его недоїдками! Через те наша головна ціль була і буде: вияснити народу, що він сам мусить узяти в свої руки громадську, краєву і державну політику, а далі і все майно. Се й буде правдива „громадська спілка“, котра варта повного напружіння народних сил.

Знов кажемо: всякі коопераційні проби річ добра і ми рекомендуємо заходи коло них нашим товаришам. Тільки ж усе таки той, хто пояснить хоть 20 душам напр. державний бюджет, а в нім такі точки, як видаток на військо, той зробить економічну прислугу в усякім разі не меншу, ніж щаднича каса з 20 голих людей. А за тим же остаються справи основи несправди теперішнього економічного порядку, котрі треба ж пояснити. Тим же, хто зве таке поясніє „максимальними мріями“, котрі мов би то відривають народ від реальної праці, ми нагадаємо, що вже в таких сторонах, як Англія, Германія, Бельгія зроблено проби з коопераціями на таку скалю, яка у нас покажесь „мрією“, — та й там вияснилось, що думка значно поправити реальну нужду народу такими пробами без радикальних змін у державному і громадско-економічному порядку, була „мрією“!

Сим ми не хочемо сказати, що „наша партія“ робить уже так прекрасно, що стоїть вище закидів. Ні, ми добре бачимо, що і наші радикали також рутенского Адама дітки, як і другі земляки наші, — а звісно, що між тими зем-

лями, з котрих зліпив бог рутенского Адама, мало було покладено елементу устійности і енергії, і через те ми вдячні і нашим противникам, коли вони вказують хиби в роботі нашої партії. Тільки ж ми не можемо згодитись на цілком фальшиву постанову справи про політику і економічну працю.

Постанова та виходить найперше з грубого незнання того, що робиться по всему цивілізованому світі, до которого по волі, чи по неволі, притягнута і Галичина вкупі з другими країнами Австрії. Коли вже навіть проминути соціал-демократію, котрої зріст не може ж не звертати на себе уваги, то що ж иншого визначають скрізь по тому світові голоси людей усяких партій проти мілітаризму, проби економічного законодавства, появи всяких християнських соціалізмів і т. н. як не признанє потреби широких політичних, державних і навіть міждержавних заходів, що б радикально поліпшити теперішній стан народів? Чи ж хочать, щоби між усіми європейськими народами одному нашому „народу-велетню“ ні слова не було говорено про ті заходи, одного его впевняли, що він вийде з свого обідраного стану самими касами ощадности і т. н. дрібненькими заходами приватного характеру?

Смішний би то був „велетень“!

Взаємність словянска

в розуміню Колляра і тепер.

III. Взаємини між Слов'янами від часу видання Коллярової книжки поступили так значно наперед, і в політичнім і в духовім житю Слов'янщини набрало ся стілько важних фактів, що огляд їх, бодай побіжний, може бути дуже навчаючий. А поперед усього важно те, що говорячи нині о взаємности слов'янській ніхто вже не поважився б додати приложника „літературна“, не поважився б обмежити ту взаємність на саму літературу та філологію, а виключити політику. Протівно, Слов'янство не реконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовий, літературний хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все таки тільки поруч із сим дру-

тим набирає живости і сили, а звичайно є його передтечею, приготуванем. Ми вже згадали про те, як Коллярів невинний літературний панславизм ще в 30-тих роках прилежні сікофанти перетягли на політичне поле. Сікофанти ті ще й нині не замовкли, і ось нпр. в виданій сими днями моравским послом, німецьким лібералом Скене брошурі про розвій чеського національного змагання в Чехії і Моравії про чеський „панславизм“ відогріто ті самі баламутства, котрі перед 1848 роком перемелював Шүзелька в своїх голосних брошурах в роді „Soll Europa kosakisch werden?“ Та спитаймо себе: на кілька в сих 50-ти роках політичні факти серед Словянщини дають права до таких запитів? або іншими словами: в яким напрямі йде політичний розвій поодиноких слов'янських племен і чого від него можна Європі надіятися чи боятися?

Переберімо важніші факти між-слов'янських взаємин від р. 1830, то що побачимо? В рр. 1830—31 війна між Росіянами і Поляками, що скінчилася безлічу звилок, кар і конфіскац. В р. 1846 різня мазурска, де польські мужики різали польських панів, а в двох-трьох місцях і рускі мужики виступили против польських панів. В р. 1848 у Галичині розпочинається боротьба між Русинами і Поляками; в Празі зїїзд слов'янський, на котрім „панславист“ Шафарик, приятіль Колляра, проголошує знамениту тезу, що Слов'яне повинні держатися Австрії, а колиб її не було, то Слов'яне повинні її створити — в подяку за се австрійський генерал Віндштрец розігнав зїїзд і бомбардував Прагу; у Відні в Соймі законодавчій Поляки виступають против Чехів в обороні Мадяр, через що Чехи роблять сецессию; в 1848—49 польські вояки і генерали Бем, Водзіцкий др. воюють разом з Угорцями против військ австрійських, в тім числі й слов'янських; російський цар Николай допомагає Австрії здусити повстання угорське — не в імені слов'янських інтересів, а в імені царського легітимізму; в 1854—56, в часі кримської війни Поляки Чайковський і Замойський організують в Болгарії легіони против Росії і в обороні Турків палять болгарські села, що тягли за „дідом Іваном“ (Москалем); в 1860—1864 закінчає знов вороговане між Поляками і Росіянами в Польщі, котре кінчиться повстанем, війною і кровавими репресаліями; на Україні в кількох селах мужики кидаються на Поляків і побивають їх або зв'язаних віддають в руки уряду; від 1860 іде у львівській соймі парлямен-

тарна боротьба між Русинами і Поляками; між Сербами і Хорватами з одного, Сербами і Болгарами з другого боку підноситься дика національна ненависть, котра доходить до того, що в полусамостійній Хорватії Сербі лучаться з Мадярами проти Хорватів, а між Сербами і Болгарами дійшло до кровавої і скандальної війни; в балканській пожежі 1875—1878 російська суспільність простягає руку сербским повстанцям в Боснії і Герцеговині, допомагає Сербам хоч без великого успіху, в кінці російська держава виступає до війни з Турцією; висвободжує Болгарію, дає їй конституцію та все таки своєю неширою політикою відвертає від себе симпатії Болгар; ще перед тим, заким приступити до освободження Болгар, та сама Росія у себе дома заказала малоруску мову і літературу; Поляки і в 1877 р. так як за часів кримської війни, з своїми симпатіями обертаються до Турції против Болгар і Росіян і пробують організувати легіон між іншим і в Галичині. Ті факти вказують, що розвій життя політичного між Слов'янами за тих 50 літ і не думав йти в напрямі якогось панславизму а тим менше політичного панрусизму. Слов'яне, як і слід дітям одної „великої матері Слави“, губилися між собою, платили одні одним „чорною невдякою“ і робили що могли, щоб заявити, що їм дуже-дуже далеко до того, щоб статися колосом грізним для решти Європи.

Але є й інші факти, котрі, хоч і не такі голосні та ефектовні, як попередні, все таки мають чимале значіння і вказують, що на дні сего всеслов'янського хаосу є щось відмінне, суцільніше. Маю тут на думці повстання і розвій т. зв. москвофільських тенденцій і партій майже у всіх слов'янських племен. Загал української інтелігенції помосковлений уже здавна і про якийсь зворот в тім згляді досі не чувати, хоч автономістичні змагання там певно дуже живі. Що більше, серед польської людности і інтелігенції в тзв. Конгресівці, не говорячи вже про панів польських на Волині та Україні дуже замітний є напрям прихильний до поєднання з Росією, і коли в р. 1863 напрям той в особі маргр. Вельпопольського стався був дуже непопулярним, то нині має він такого спосібного і впливового репрезентанта, як Снасевич, а в єго дусі промовляють найбільше розширені польські газети та місячники польські в Росії, і коли напрям той остатніми роками замість рости значно слабне, то тільки дякуючи шовіністичній політиці російській, котра без потреби тисне Поляків, підкопує їх про-

мисл і торгівлю, вигоною Поляків в Польщі з усяких посад урядових і навіть приватних і т. і. Про повстанє і зріст партії москвофільської серед рускої інтелігенції в Галичині не потребує й говорити; не менше інтересне, хоч далеко менше звісне навіть самим Галичанам є москвофільство серед самого людю галицько-руського, москвофільство ще й доси доволі сильне, коли могло придати такий острій і рантовий характер торішній еміграції людю галицького до Росії. Москвофільство те, як звісно, має характер переважно соціально-аграрний, а потрохи й антижидівський та антипольський; поблиски єго з тимже соціальним характером ми бачили також і в західній Галичині серед селян мазурских. Так само не будемо широко говорити про москвофільство серед Русинів угорських, замітне вже в часах Петра В. і пізнійше, коли угро-руські вчені виселявалися в Росію, замітне в віршах унгарського епископа Марковича, котрий писав оди і елегії на смерть цариці Катерини і ще в 1805 взивав свої Музи:

Сихъ ради ѣ вы, моя дщеры любезны,
Кончайте скорьбъ и дѣяте потоки слезны,
Невску престаньте нимфу плакати,
Дастъ небо ей во сестрѣ равной востати.

Особливож скріпилося москвофільство серед угро-руської інтелігенції по р. 1849, коли то „москалі“ побили збунтованих Маляр — між іншим також з помічю угорських Русинів, котрих організував звісний гофрат Адольф Добрянський. Від того часу аж до нині воно переважає там серед інтелігенції так, що напрям народний і доси не може там найти приязного ґрунту. Що те москвофільство іде там в парі з обскурантизмом, застоєм і мадяронетвом, що інколи, як в часи російсько-турецької війни, воно, граючи в дудку Малярів виступає против Росії, се зовсім не змінє основного факту.

Москвофільством пронята також уся інтелігенція словацка. Та се москвофільство вже не таке, як у Угросів: воно не перепиняє Словакам працювати над своїм національним розвитком. Як серед галицько-руського народа в формі москвофільства чи навіть царофільства виявляються соціальні та аграрні бажання мужика, так у Словаків, Чехів, Словінців та Хорватів у формі москвофільства виявляється політична і національна опозиція против Малярів і Німців. Через се москвофільство серед тих народів проявляється в формах, котрі нас інколи разять у інтелігентних людех і котрих особли-

во в Росії людє не можуть зрозуміти. Ческа інтелігенція — ми се пераз бачили — однако-во сквапно переклада і читає Тургенева, Толстого, як і Мешерського та Немировича-Данченка, однаково безмірно величає Пушкіна і Каткова як вияв „генія руского народа“, однаково індиферентно відноситься до внутрішних справ російських, хіба що в них находить щось таке, чим би можна штуркнути в очі бюрократії німецькій; ліберальні молодоческі „Narodni Listy“ відносяться ворожо до змагань кращої частини інтелігенції російської — вибороти в Росії політичну волю, а натомість похваляють політику російську в Болгарії і ганьблять Болгар не згірш „Нового Времени“ та „Гражданина“ за те, що вони не хочуть покірно дати тесати собі кіле на голові російським сатрапам. Ческа преса, сильно розвинена в неодному погляді, о справах російських інформує з „Neue freie Presse“ і подібних її німецько-жидівських органів, не дбаючи про власні, оригінальні інформації, не знайомлячи своєї публіки навіть з кращими річами, котрі друкуються про Росію на Заході — хіба що в тих річах находиться єдине захвалюване Росії і російських порядків. Що тут не ходить о Росію, а о політичну демонстрацію, се ясно, хоча приходить жалувати народа, котрий для демонстрації, для партійної чи національної опозиції годує себе нездоровою стравою і немов навми-сно замикає очі на много важних фактів. Та який сильний сей напрям серед Чехів, видимо хоч би із слабости та малочисленности партії тзв. реалістів, котрі іменно в тім пункті стараються ширити серед Чехів здоровіші, критично провірені погляди і котрі в загалі виступили на сцену під окликом тверезої і неупередженої критики.

Ще в більше завзятії і засліпленій формі виявляється москвофільство серед Хорватів в тзв. партії Старчевича. Та не треба думати, що Старчевич і єго прихильники самі тільки серед Хорватів покладають надії на Росію, а властиво вживають єї фірми до своєї політичної агітації. Всі хорватські партії і відтінки згоджуються в тім з ними, хоч може не так голосно се виявляють. З якою пошаною Словенці вимовляють назву „Рус“ і як некритично відносяться до всего що російське, се перед кільканадцятьма роками на власні очі бачив Українець Софрон Круть (гляди єго статю „З Любляни“ в „Свѣті“ 1881).

Сімпатичнійше для нас москвофільство сербських радикалів. Ще з часів Обрадовича та Караджіча привикли Сербі придивлятися до-

кладніше російським відносинам і дивитися на них критично. Школа політична, яку вони пройшли в часи державної самостійності, хоч досить тяжка, всеж таки була корисна для їх розвою, устерегла їх від боротьби о пусті формальности а привчила боротися справді за принципи і за життєві інтереси широких верств народа. Радикальний рух, розпочатий соціалістами Светозаром Марковичем, Богосавлевичем, Таушановичем, Тодоровичем і др. звільня довів до того, що дав керму політики в руки дійсної більшості народа— селянства і його представителів. Як держава сама собою слаба, Сербія хитається між союзом з Австрією, що сусідує з нею о межу і котрої сусідство нераз уже солоно далось в знаки Сербам, і Росією, котра сидить далеко, шкодити Сербії безпосередно не може, а за то нераз помагала їй і своїм авторитетом у європейському концерті і навіть безпосередно, людьми і грошми. Оттим то москвофільство сербеке має характер найбільше природний і здоровий. Сербі не мусять ханати з Росією те, що блищить, що імпонує, що страшить кого небудь, а можуть глядіти спокійно і вибирати те, що є найкращого чи то в російськیم письменстві, чи в установах, тай до того завжди відносяться критично (я пригадую напр. гарний критичний розбір тургеневської повісті „Нова“, долучений до єї перекладу на сербську мову, або сербський переклад політичних статей М. Драгоманова по поводу російсько-турецької війни).

Про москвофільство Чорногорців досить буде тільки коротко згадати. Може дехто не схоче признавати в нїм ніяких ідейних основ і скаже, що соколів Чорної гори тягне до білого царя тільки бажанє зисків. Може воно й так, та все таки дивно, чому се бажанє зисків не тягне їх до далеко близшої Австрії або до Італії, а тільки до Росії.

В кінці певна річ, що і серед Болгар по-вимою всьої політичної колотнечі, яка тепер ведеться між ними і Росією, не вигасла вдячність для Росії за жертви, які вона понесла при їх увільненню, не вигасла давня прихильність до „діда Івана“. Не говорю вже о таких Груєвих, Бендеревих та Цанкових, що перейшли в Росію і служать теперішній системі російській, організуючи оружні напади на свій рідний край або деморалізуючи своїх земляків дома російськими рублями. Але важно те, що всяка опозиція в нутрі Болгарії против теперішнього Стамбуловського режиму в першім ряді, побіч

справ внутрішніх, підносить зміну відносин Болгарії до Росії.

Всі ті факти, хоч і як не однакова їх вартість, на стілько аналогічні, що не признавати їх чималого політичного значіння для будущини Словянства було б великою помилкою. Скаже дехто, що майже всі вони хоро-бливі, випливають не з докладного знання Росії, не з ясних поглядів і не з чистої любови, а тільки з ненормальних відносин, серед яких живуть словянські племена. Та що з того? Факт загального нахилу до Росії існує в більшій чи меншій мірі серед усіх племен словянських і існувати буде доти, доки триватимуть ті ненормальні відносини. А хіба вони завтра щезнуть? Факт сей тим більше заслуговує на увагу, що Росія своєю словянською і внутрішньою політикою доси дуже мало дала причин до великих надій на неї, дуже мало могла заохотити Словян горнутись до неї. Що ж би то було, коли б політична система в Росії змінилася в дусі свободолюбнім і справді словянолюбнім? Колиб Росія, шавуючи кождо особистість словянську і гарантуючи їй повний розвій, хотіла повертати хоч часть своєї політичної сили і свого впливу на те, що б політичні і громадські відносини прочих Словян по за єї границями зробились більш нормальними? Побіч єго елементарного нахилу Словян до Росії існує і в остатніх роках проявив себе дечим також нахил більш федеративний між поодинокими племенами словянськими. Маю тут на думці два зїзди поступової молодіжі словянської у Празі і у Відні. Головну роллю в тих зїздах відіграли Чехи, Поляки і Русини, а властиво радикальна і соціалістична часть молодіжі тих народів. Програма, котрої нарисе устанавлено на тих зїздах, наперед усього національна, хоч і намагається заповнити рамки національних змагань поступовим, мужиколюбним змістом. Що правда, практичних наслідків ті зїзди не мали, окрім завязання особистих зносин між деким з молодих руских і чеських радикалів. Задумана на першім зїзді ліга словянських народностей корони св. Степана з Румунами для боротьби з Мадярами так таки й не завязалася.

Іван Франко.

3 поля нашої науки.

III. Заким піду далі, нехай міні буде вільно поговорити про один твір — не науковий,

та зроблений нашими „вченими“, твір, що особливо тепер повинен би був обернути на себе увагу наших патріотів, та про котрий якийсь ніхто нічого не сказав, а часописи мабуть тільки й зробили, що зареєстрували його появлене. Маю тут на думці „Статут наукового товариства ім. Шевченка у Львові“, котрий набирає для всіх Галичан і Українців тим більше значіння, що з круга авторів того статута проголошена була в „Діль“ думка більш претенсіональна ніж патріотична, що товариство Шевченка має статися завязком рускої, а властиво всеукраїнської Академії наук. Думки сєї на довгі ще літа нема що брати в сурйоз, раз тому, що науковий багаж товариства надто ще малий, по третє, що піднесенє товариства до ранги Академії наук в Австрії залежить від волі цісаря, котрий протектором єї іменує когось із цісарської сімїї, значить, і деякі згляди дипломатичні будуть тут входити в рахунок, як се було і з переминою краківського „Towarzystwa Przyjaciół Nauk“ на Академію, а по четверте тому, що у нас нема і довго ще не буде людей, котріб могли двигати на своїх плечах престиж і роботу получену з рангою Академії наук. Куди нам думати про Академію, поки головний контінгент наших „учених“ мусить по словам старого „Страхоцуда“.

„Дуже омнио, без хвантазі

Бриндзю бити у гімназі —

і то бриндзю бити в буквальному значіню того слова, як сунленти та вчителі, або доки на секціях наукового тов. ім. Шевченка засідає коли не більша, то все таки значна часть студентів університету, а то й людей „доброї волі“, та далеких від всякої науки й наукових інтересів.

Здається, що й самі автори „Статута“ дивилися доволі скептично на будуще товариства, бо статут его уложили зовсім не на вірець якої небудь Академії, а по звичайному галицько-руському шаблону. Шаблон сєї має дві кардинальні прикмети: затісненє і нерухомість на вні, і централізацію та бюрократичний автократизм в нутрі. Тих старих знайомих стрітили ми благополучно і в статуті наукового тов. ім. Шевченка; може й ширша громада, а особливо на Україні закордоновій схоче їм ближше придивитися.

Свій розбір статута тов. ім. Шевченка мусу розпочати короткою ремінісценцією. В часі, коли засновувала ся поновлена „Правда“, основником єї запрошений був між іншими і я в

склад комітету редакційного. На однім з засідань того комітету, по залагодженю справ редакційних зійшла розмова на тов. ім. Шевченка. Розмовляли один Українець, Барвінський і я. Всі ми були за тим, що конечно треба вже раз переіменити товариство на інституцію справді наукову, і д. Барвінський, одинокий між нами член товариства, заявив готовість на найближших загальних зборах виступити з проєктом реорганізації товариства. Ми взяли давнійший статут і я почав розбирати поодинокі его параграфи та висказувати, як би по моїм поглядам повинно виглядати реорганізоване товариство. Думки мої сподобалися тому Українцеві, а і д. Барвінський не тільки їм не противився, але противно просив подікувати їй єму як субстрат для его будучої реформи.

Нині вже я не пригадую собі того мого проєкту у всіх подробицях, тямлю тільки добре, що я радив покласти головну вагу на секції і наділити їй значною автономією, а для їй оживлення радив завести чотири категорії членів: звичайних (вкладка 5 гульд. річно), основателів (се була концесія для старих членів, що подавали по 50 гульд., хоч титул сєї не давав їм ніяких осібних прав), почесних і кореспондентів з вкладкою по 1 гульд. річно. Кореспондентами, по мойому проєкту, могли бути зарівно студенти університету, як і письменні селяне, збирачі матеріалів і загалом люди нефахові, а також охочі люди інших народностей. Вони мали мати вільний вступ на засідання секцій, могли забирати там голос, ставити внески і голосувати. Міні здавалося, що притяганє як найбільшого числа людей з провінції до секцій оживить їй і змусить до того, щоб реферати і дієкусії дотикали справ живих і держані були популярно, приступно для широких кругів суспільности, а з другого боку участь світлих людей, спеціалістів з інших народностей (у Львові головню Поляків) на засіданнях секцій не допустить до затіснення поглядів національних, до сектарства і також причиниться до розвою товариства. Небезпечно, щоб ті нефахові та посторонні елементи опанували товариство та схвибули его з дороги, не було, бо кореспонденти не мали права голосовання на загальних зборах і загалом до адміністрації товариства не повинні були ніяк мішатися.

Чи д. Барвінський, виступаючи описля в товаристві ім. Шевченка з внеском о зміні статуту, прийняв мій проєкт, чи змінив его, я не знаю. Та все таки чуючи, що статут справді змінено, я був цікавий побачити, чи є в новім

статуті хоч який небудь слід тих думок, на котрі колись згожувалися той Українець і Барвінський, як на справедливі і користні. Вже читаючи в газетах, яким „спеціалістам правникам“ приділено проєкт д. Барвінського до зреферования, я малу мав надію, та в друкованім статуті найшов „ще менш того малого“, як каже Софоклівський Едіп. Членів кореспондентів нема. § 15 знає тільки членів дійсних, основателів і почесних. Вкладку для членів дійсних означено на 3 г. (се не лихо), та за то члени основателі, коли зложили після давнього статуту вкладку 50 г., на далі будуть вільні від річних вкладок, а проте будуть користуватися всіми правами на рівні з дійсними членами. Не розумію, по що ся привілеія? Хто міг раз дати 50 г., може що року дати ще 3 г.; з другого боку, увільнюючи основателів від вкладки видало б було сказати, що член дійсний, котрий належить до товариства нпр. 16 літ, т. є. разом з 12 г. вписового вложить до каси тов. також 50 г., стаєся членом основателем і не потребує далі платити вкладок.

Забавна історія вийшла з членами почесними. Членами почесними — говорить §. 18. — іменують загальні збори на внесенє виділу людей заслужених коло укр.-руського народу, письменства, науки, штуки, або коло самого товариства“. Се „або“ чудове! Інтерес товариства ставить воно на рівні з цілим народом, письменством, наукою і штукою. Відси вийде таке, що заким іще збори зважуться „на внесенє виділу“ (борони боже, не якої групи членів позавиділових!) іменувати когось членом почесним за заслуги около народа, письменства, науки і штуки, деєять разів скорше явить ся нагода почитити заслуги близької виділови одиниці около самого товариства. Се значить, що поки там почесними членами тов. ім. Шевченка будуть іменовані такі Рамбо, Реклю, Голубев, Дашкевич, не кажу вже про ††† Драгоманова, на кріслах курульних нашої будучої Акад.-наук засядуть наші власні мнгозаслужені патріоти, дд. Громніцкі, Паньківські, Коцовекі та Макарушки. Ну, та не се ще головний Witz статута з почесними членами, а ось що: автори знали, що почесними членами прийдеся іменувати не самих дд. Громніцких, Паньківських, Коцовських та Макарушок, а й людей інших народностей. А що, як тих членів чужоплеменних набереся багато, і вони одного прекрасного дня зійдуться на загальні збори товариства, переголосують усіх і повернуть товариство на своє коши? Справді, не-

безпека величезна! Характер „українсько-руський“ нашої будучої Академії наук може бути загрожений, і ось наші патріоти-правники спасають єго слідуячим чисто рутенским кручком: „§. 20. Члени почесні українсько-руської народности можуть в товаристві виконувати права прислугуючі членам дійсним“. Розумієте? Не кажучи виразно ані слова, „плечима, не очима“ встановлює сей параграф дві категорії членів почесних: українсько-руської народности, котрі мають якісь права в товаристві, і неналежних до тої народности — позбавлених усяких прав, проєкрібованих, зовсім пасивних, почесних, але без довіря. Ну, панове Рамбо, Реклю, Голубєви і прочі, тіштеся! Ваші праці над укр. історією і письменством чудесно будуть надгороджені у Львові!

Погляньмо тепер, як представляються після статуту права і обовязки дійсного члена товариства? Він платить 2 г. вписового і 3 г. річної вкладки (§. 21.), і за те має право брати участь в загальних зборах (§. 29), вибирати членів виділу, комісії контрольної і т. і. (§. 19, 1.), бути членом секцій (§. 19, 4.), голосувати на зборах (§. 19, 2.), вглядати в книги товариства в присутности одного члена виділу (§. 19, 5.), подавати письменно виділови в справах товариства внесення, котрі виділ мусить узяти під обрану (§. 19, 6.), і побирати безплатно від часу приступлення по 1 екземпляру книжок і видань товариства, котрі призначить виділ до наділення членів (§. 19, 7.). Що має значити термін „книжок і видань“, я не розумію. Чи товариство буде роздавати також книжки не свого видання? Натомісць дійсний член не має права „ставляти внесення і інтерпеляції на загальних зборах, як се єму лицемірно обіцяє §. 19, 3, бо §. 35. виразно говорить, що „на загальних зборах приходять під дискусію і рішення такі внесення і інтерпеляції поодиноких членів, котрі суть підперті найменше трома членами товариства“, то значить, що внесення і інтерпеляції поодинокого члена не будуть взяті ані під дискусію, ані під голосованє, узнануться як неіснуючі. Дійсний член не має права проєктувати зміну статутів і коли б єму заманулося щось подібного, то мусить свій проєкт з мотивами на місяць перед загальними зборами подати до виділу, але надто постаратися ще о підпис двох членів (§. 34, 2.), — проєкт підписаний тільки одним членом уважаєся за неіснуючий. Дійсний член не має права впроваджувати гостей на засідання секцій; після

§. 9. „гостем може бути на засіданнях секцій, кого представлять там три члени товариства“. Кого представити тільки один член, того випросять за двері. Погляньмо тепер на функції виділу. Що правда, статут означає права і функції виділу досить неявно, загальними фразами в роді „управою товариства займаєся виділ“ (§. 24) або „з орудування майном і фондами тов. складає виділ справозданє загальним зборам“ (§. 27). Тільки взявши до помочи „Регулямін, т. є. внутрішній устрій наук. тов. ім. Шевченка“, долучений до статута, ми можемо виробити собі ясніше понятє о виділі і єго функціях. Поперед усього кождому уважному читатеві статута і регуляміну мусить насунутися питанє: чим властиво є виділ: чи органом чисто адміністраційним, чи чисто науковим? Здавалось би, що в науковім товаристві ті два обсяги ділання повинні б бути розділені, щоб не виходило таких скандалів, що бухгалтер або завістель друкарні видавати буде опінію о працях філологічних чи медичних. А тимчасом власне такого розділу функцій ані в статуті, ані в регуляміні тов. ім. Шевченка не бачимо. Директори секцій входять по щось в склад виділу тов. (§. 24.), і то способом доволі оригінальним — без вибору загальних зборів, в суперечку §. 34, 6. статута. Виділ має право скликати зїїзди учених, літератів і артистів „в справах важних дотикаючих науки, письменства або штуки“ (регул. §. 11.), значить, виділ рішає перед тим о важности тих справ „науки, письменства і штуки“, рішає очевидно по дебаті над тими справами, в суперечку §. 10. тогож регуляміна, котрий о дебатах виділу над справами науковими нічого не знає. Не розумію, що значать додані до сего параграфу в скобках цифри „§. 3, 31“. Автори регуляміну мабуть хотіли дати вид, що ся постанова умотівована відповідними §. статута; тимчасом ані §. 3, ані 31 статута нічогосінько про таке право виділу не говорять, а тільки §. 7. говорить, що „в справах дотикаючих науки, письменства або штуки може бути скликаний надзвичайний зїїзд учених“ і т. д., нічого не додаючи, хто саме має той зїїзд скликати.

Гляньмо тепер на секції, в котрих після §. 8. стат., §. §. 9 і 25. регул. повинна зосереджуватися головна, наукова діяльність товариства. Здавалось би, що тут і статут і регулямін повинні як найпильніше дбати о їх розвій. Тимчасом із 17 §. § регуляміну посвячених секціям більша часть як би навмисне придумана на те, щоби путати і спиняти їх

діяльність. Поминаю вже повтореня (§. 25. „засідання секцій присвячені справам науковим“, §. 26. секції займають ся справами науковими) але зверну увагу на слідуєчі §. §: Секретар секції укладає надіслані роботи до відчитаня на секції (§. 28); тільки роботи наукові членів дійсних і основателів мусить секретар секційний подати на засідання, інші може відрочити або в порозуміню з директором..... зовсім усунути“. (§. 30). Значить, праці членів почесних секретар не мусить подавати на засіданє секції, і може вийти така штука, що який небудь Рамбо або Реклю пришле свою працю для товариства, а д. Макарушка в порозуміню з д. Вахнявином *brevi manu* узнають єї за невідповідну і навіть не подадуть нікому до прочитаня.

Не знаю як кому, а міні троха чудним видаєся зіставленє купи отсих §. §. „В Записках і окремих виданнях має товариство друкувати роботи наукові самостійні, котрих метою постун, а не звичайне розносеожуванє науки (§. 45. рег.); „на засіданнях секційних можна вносити і відчитувати тільки такі роботи наукові, що призначені до видань товариства“ (§. 31.); „читанє або виклад одного предмету не може довше тревати, як пів години і тільки винятково може директор продовжити“ (§. 34); „розправа призначена до записок не повинна більше обіймати як 3—4 аркуші друку і тільки винятково може секція і комітет редакційний поміщувати також довші розправи“ (§. 51). По що єї всі хаптичні приписи з „винятками“ — тяжко зрозуміти, тим більше, що практичне їх виконанє, як бачимо з перших томів „Записок“ і перших засідань секцій, тільки винятково буває можливе. Але є в тім хаосі один гачок. Секції мають дбати про заповнюванє Записок; роботи більше обємисті, котрі товариство друкувати буде яко окремі видання, не потребують переходити через секції і можуть бути передані прямо комітетови редакційному (§. 55). Значить, коли звичайний або навіть почесний член пришле працю меншого обєму, котра справді значить постун в науці, то таку працю, коли дд. Макарушка і Вахнянин не відкинуть єї а *limine*, відчитують в повнім тексті чи в резюме на секції (§. §. 28, 29, 31.), по сім директор віддає єї „до перегляду і справозданя одному або двом членам“ (§. 32.), ті референти здають з неї справозданє, над котрим секція дебатує (§. 33.) і тільки в разі прихильної ухвали секції робота іде до рук комітету редакційного для на-

друкована в Записках. Але коли др. Кость Левіцький „совершить“ словник термінів правничих і здобуде собі відповідними способами ласку і протекцію д. Барвінського чи не знаю вже кого там, то тоді дд. Макарушці, Копачеві і Коцовському заць від тої роботи і вона „буде прямо передана комітетови редакційному“, котрий убухавши в єї друковане значнійшу суму грошей, скаже онісця секції: „Даруйте, панове, з друкованєм дальшого тому Записок треба підждати, бо в касі нема грошей“.

Може воно не буде так зле йти, як в статуті і регуляміні прописано (хоч з Словником дра Левіцького воно справді вже й сталося), та все таки з поданих тут уваг видно, як мало статут і регулямін „наукового тов. ім. Шевченка“ відповідають справді науковому характерови інституції, як багато в них темного і недоговореного, як багато полишено до волі людей, котрі дуже часто будуть мусіли судити о справах, в котрих вони зовсім некомпетентні.

Я знаю, що головна вага в кождім товаристві не в статуті, а в людях, та все таки міні здаєсь, що статут розібраний мною є таким характерним впливом духа і уподобань людей, кермуючих тепер товариством ім. Шевченка, що їх діяльність не може бути значно відмінна. Тільки значнійший прилив нових членів, особливо з провінції і з України може дати запоруку, що евентуальна зміна статуту буде разом змїною пануючого в товаристві духа шаблону і закостенілости.

Іван Франко.

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

Англія. (Далі). В усякім разі в два останні роки зроблено або обіцяно зробити певну уступку робітникам, що доказує, що від лібералів можна вирвати більше, чим від партії торіїв. Не треба забувати, що тепер партія торіїв, то не самі великі властители землі, ліберали ж то великі капіталісти. В обох партіях є як великі властители землі, так і капіталісти. Ліберали довлять робітничкі голоси, а т. зв. заступники робітників на тільки чемніці для них, на кілька вбільшаються їх домагання. Не один робітничкий заступник добився таким способом добре платного урядового становища через лібералів. Від коли ліберали знову при кермі уряду, вони поправили заставниче право, хоть єго можна би ще поправляти в користь пошкодженого, скривдженого підприємцем; ліберали рішили перевести закон про плату

послам; іменували більше промислових інспекторів, даючи їм до помочи жінок, оснували часопис для статистики праці й робітничких відносин, краєвих і заграничних; поставили внесок громадского закона, що як би пройшов, то вирваби заряд громади з рук панів і попів; доповнили дуже важними додатками шкільний закон; внесли проєкт до виборчого закона, що вбільшить число робітничких голосів.

Як би торії мали на переді такого запонадливого й цінічного мужа як Дізраелі, то перейшлиби партію лібералів уступками, але й тоді і одні й другі помилилиб ся, думаючи, що можуть вдоволити чим раз більше ростучий смак робітників дрібними уступками. Чим раз більше шириться серед робітників думка, що ані від лібералів, ані від торіїв їм не ждати повного вдоволення своїх домагань, що вони захоплять власть у свої руки і тоді зараз перейде земля, фабрики, сирі плоди й знаряди праці на їх виключну власність.

Маніфестація 1 мая в р. 1893 відкладена на 1 неділю, т. є. 7 мая. Вона представлялась як процесія улицями Лондону. Коли в р. 1892 був тільки один ряд трібун і ухвалено одну резолюцію, в р. 1893 були два ряди трібун і ухвалено дві резолюції. Резолюцію зовсім соціалістичну, про повне визволенє робутої класи, поставили трібуни: комітету для демонстрації, більша частина робітничких клубів, союзів поступових уніоністів, комуністичних союзів і ліга 8-мигодинного дня. При інших трібунах, де зібрались були лондонські trades councils (фахові ради), резолюція домагалась тільки 8-мигодинного дня. Соціально-демократична федерація пристала до фахових рад, та поклала чисто соціалістичну резолюцію.

Демонстрація в Лондоні 1893 була така ж велична, як і попередніми роками, на провінції ж по більших городах, виїшла краще і численніше, ніж попередніми роками. Демонстрації зробили своє, бо навіть старші trades Unions, що противились 8-мигодинному робучому часови, згодились на него під умовою, коли на те згодиться більшість організованих робітників певного фаху. Так само виїшло в прядильнях бавовни і в копальнях, з внімкою одного малого округа. 8-ми годинний робучий час для гірняків ухвалено в палаті послів в другім читанню, і поставлено внесок на загальне заведенє єго в усіх галузях промислу; таким чином проєкт укороченя робучого часу справдився.

Після остатнього конгресу ми мали вибори, в котрих робітничка партія у-перше виступила самостійно. Були й передше робітничкі кандидати, та то були робітники тільки по занятю, а по переконанням радикали, з котрими разом голосували, замість поборювати капіталістів. Були й інші кандидати з далеко идучими програмами, та їх підпирано фондами не від робітничких організацій — з них не вибрано нікого. З соціалістичного табору вибрано двох, рішившихся на повну програму робітничкої

партії. В тих двох случаях ліберали, після завзятої боротьби, узяли назад свої кандидатури, побачивши, що у соціалістів більшість. При тій нагоді показалося, які перешкоди треба у нас переборювати при виборах. У нас нема тісних виборів і рішає релятивна більшість голосів; укладане виборчих списків хибне; деякі голосуючі мають по кілька голосів, вибори не відбуваються в один день і виборчі кошти мусить зовсім покривати кандидат, а вони чималі. Се все треба перемінити, коли робітницька партія має вийти на дорогу дійсних соціальних реформ, і робітники переконуються чим раз більше, що для економічних перемін доконче потрібні політичні переміни, та що треба боротись за одні й другі.

При останніх виборах виступили рільні робітники більше на перше місце. Так коли передше голоси їх падали на панів, посесорів і цопів, тепер у них будиться свідомість ріжниць інтересів і вони в домаганнях наближаються більше до своїх братів з городів. Коли зразу до „червоних возів“ (агітаційних, переносних трибун) сільські робітники мали не велику прихильність, тепер вони цікаво слухають проповідей про націоналізацію землі і навіть інших средств продукції. Окрім того подорожні агітатори збирають статистичні дані про рільних робітників. Великі пани намагають виступати против такої агітації і осцували „National-Agricultur-Union“, де виносять спільність інтересів посідача, посесора і робітника. Та не тільки посесори, а й робітники пізнали, що їх дурять.

Початок для соціальної робітницької партії зроблено після бруксельського конгресу. Основано Незалежну Робітницьку Партію (Independent Labour-Party) і на першій конференції єї з Бредфорд 14 января 1893, де брало участь 115 делегатів, що заступали вже існуючих 91 секцій, а 24 заступали інші робітницькі організації. Конференція ухвалила, що цілю партії має бути: Спільна власність средств продукції, поділу й обміну. Обовязок партії основувати філії, при виборах ставити осібних кандидатів і держатися здалека від інших партій. Та хоть і інші робітницькі організації прийняли ту саму програму, вони про те не з'єдналися в одну організацію Independent Labour-Party, та є надія, що воно незабаром буде і брітійська робітницька партія стане кріпка і суцільна.

Почуте міжнародного братства чим раз більше росте серед наших робітників. Коли передше ненавиділи „проклятих чужинців“, а провідники тутешніх організацій кидали наруги на „безмозгих крикунів, лепочучі сорочки, контінентальних революціонерів“, — тепер, коли ще де почуються такі слова, збори приймають їх з обуренєм. Англійські робітники приходять до переконання, що класова солідарність з робітниками інших країв може їм вийти на дооро. Таку солідарність вони зазначили вже не раз.

Виробленю почуття солідарности дуже по-

магають заводові організації, котрих після останнього конгресу повстало чимало. На теперішніх заводових конгресах, одночасних загальному конгресові, на кождім був англійський делегат. В Лондоні відбувся міжнародний конгрес углярів, недавно тому робітників скляних заводів. В безробітні останнім часом брітійські робітники щедро запомагали своїх заводових братів інших країв, та й на них прийшла черга зажадати помочи серед безробітних, що трівало 16 тижнів, і йшли датки з Германії, Америки, Франції, Данії, Італії, Австралії. В безробітні мебельних столярів, німецькі робітники удачно перешкоджали відпливтю робітників з Гамбурга у Лондон, щоб не погіршити стану стрейкуючих.

Між заводовими союзами визначаються газові робітники і загальна робітницька унія ненастанною стичністю з робітниками контіненту. При останніх демонстраціях признано одну з трибун интернаціональною, з котрої проголошували промови по німецьки, французьки, іспанськи, датськи, шведськи, Польськи, Російськи, Австрійськи, Бельгійськи, Швейцарськи, Веллкобританськи та Ірландськи, що також може свідчати про гостину англійських робітників.

Австрія. Перед двома роками, перед бруксельським конгресом говорили ми про основанє австрійської робітницької партії, — сегоднє перед цюрихським конгресом вже можемо говорити про поступ єї. Одна з труднощів, котру мусимо поборювати — то стан перехідний з устрою феодального до капіталістичного. Переважає ще шляхта, що користується формами на-пів новочасного парламентаризму і мусить ділитися властю з буржуазією. Та земельні власителі мусять вживати капіталістичної господарки, а через те робітники, намісць двох ворогів, мають одного, і тим сильнішого. Поки ліберали й консерватисти борються між собою, робітницька класа могла уторгувати дещо то від одних, то від других, хто дав більше. Небавом ліберали получалися з консерватистами, та вже застали робітницьку партію зорганізовану, свідому, котрої ані купити, ані захитати не можна. Обі названі партії й обернули очі на маломіщан і мужиків, котрі для ескспериментів реакціонерів представляють пригідний матеріал, та за для ненастанного усування ґрунту з під ніг чим раз більше радикалізуються і ведуть свою осібну, маломіщанську політику. Те радикальне маломіщанство проявляється часто в формі антисемітизму, і висуваючися з рук своїх феодальних провідників, приготавляє до рогу соціальної демократії і входить помалу в єї ряди.

Буржуазна революція в Австрії здержалася в самім початку, виродилася і пропала. Нова плівка, парламентаризм — плохо вкриває поліційну державу і служить як маска маючим класам, що зуміли деякі політичні свободи змонополізувати. Таким чином робітницька класа мусить власними силами добувати собі до дальшої боротьби зброю, котру де инде віддала

в руки народу буржуазія. Нехай представлять собі французкі і англійські товариші соціально-демократичний рух без волі печаті, рух заводових організацій без права коаліції, німецькі нехай зобразять собі політичну боротьбу без права вибору, — а все ж то обставини, серед котрих в Австрії ми мусимо боротися.

Велика частина нашої печаті посвячена була виборенню бодай трохи ліпших прасових умов, особливо права кольпортажі газет. Ріжні обмеження, здержуючі основане щоденної газети, мабуть будуть по часті скасовані, — жвавою агітацією в 1892 р. ми вендували парламент до внесків, що по справозданям комісії скасують бодай найгірше лихо. В тій боротьбі ми стоїмо сами, бо буржуазійній печаті доволі вигідно в теперішній границі цензури, що й так не займає її. Так само боремося ми за загальне голосоване. Основні закони виключають $\frac{2}{3}$ горожан від права висилки заступників своїх до законодавчого тіла. Одна третина людности і то виборців з капіталістів і великих ґрунтових власителів намагаєса сотворити уряд класовий і нагнути від ярем своїх привілеїв решту немаючої людности. Вираз обурення сеї остатної іще не добуєса до парламенту, але ж обставини стають чим раз гірші і управляючі класи рушаються в них чим раз невідгідніше через те, що росте сила робітничких організацій.

Так було, коли в р. 1893 бельгійські товариші сильним напором услидували до уступок. Мов електрична іскра пробігла побіда в Бельгії Австрію, найреакційнішу європейську державу. Не тільки соціальні демократи, а й широкі маси людности прочули, що боротьба за виборче право заклечотить тепер порядно. Навіть шляхту і капіталістів узяв жах за свої привілеї, і вони переконались, що так далі бути не може. Тим то маніфестація 1 мая 1893 р. відбулась не тільки за 8-годинний робучий час, а й за загальне голосоване. Нечувана річ: у Відні 150.000 мушн і женин, машеруючи разом улицями, кричали перед палатами панів і навіть в подвірю цісарского замку: „нехай живе міжнародна соціальна демократія! нехай живе 8-годинний робучий день! нехай живе загальне голосоване!“ Кілька тижнів онісли святковано торжественно побіду німецької соціальної демократії (по поводу щасливих виборів) мітингами, на котрих постановлено: не спочити і не поїтитись перед ніякою жертвою, поки не добудемо загального голосованя. Нарешті ми домоглися, що поставлено на чергу парламенту загальне голосоване, і соціально-демократична партія взяла провід у тій боротьбі, бо вона одна має відвагу, довести боротьбу до кінця.

А про те ми не забули будити широкі немаючі маси і організували їх. Велика проміслова криза з 1891-92 р. і через те маси без праці показали повний упадок теперішніх маючих класів і ничтожність їх зарадчих способів, а голодним масам показали, що тільки со-

ціально-демократична партія має способи і добуває силу для переміни обставин і сповнить своє діло. Агітація наша не обмежувалась тільки міськими робітниками, вона починає доходити до сільського люду, серед котного клерикальна партія здобувала собі віками власть на те, щоб під маскою релігії панувати й висискувати.

Про поступ соціально-демократичної агітації свідчать ново-основувані політичні товариства і розвиток печаті. Тепер має наша партія має 13 німецьких, 8 чеських і 2 польскі політичні газети, не вчисляючи в те фахових газет, що виходять раз або два рази в місяць, і чим раз більше множаться. Виходяча у Відні „Arbeiter Zeitung“ друкуєса в 19.000 примірників, „Volkstribüne“ в 9000, „Arbeiterinnen-Zeitung“ у 4000. Особливо добрий знак те, що остатній ведєса добре. Та найважніший поступ австрійської соціально-демократичної партії — то викінчена будова її організації. В Австрії особливо се справа дуже важка з огляду на дурливі постанови про товариства, без краю еластичні параграфи про тайні товариства, котрі треба обминати. Опроче власти дивились на соціальну демократію, як на партію небезпечну для держави, а на належність до неї яко на щось гідне кари. Ще перед кількома роками, товаришів, котрим доказано, що пренумерують соціалістичні газети, вьзнено місяцями і потім засуджувано. Коли ми радити III-тій конгресу 1892 у Відні і сотворити нову організацію, то за се треба подякувати виключно силі, яку партія бере сама з себе, не вважаючи на всі перепони, котрі мусить поборювати. Австрійська бюрократія захоплена була фактом, що соціальна демократія чинить одноцільну, свідому цілість, кріпкий і викінчений організм, і помирилася с тим. Переведенню організації кладено стосунково мало перешкод, власти прийняли її мовчки і діяльність її вдоволяюча.

Віденьське віче р. 1892 прийняло в основу повну явність. Поділ організації зроблено по провінціям і повітам. Поодинокі місцеві організації вибирають мужів довірія, а сі з повіту чи провінції провінціальне заступництво. Найменше раз у рік збираєса краєва конференція, найменше раз у два роки партійне австрійське віче. Віденьське віче у-перше вибрало партійну управу з місцем пробутку у Відні, котра дбає про партійні справи і відповідає перед конгресом. Організація лишає кожній ґруні як найбільшу самостійність, але ж дає змогу зібрати партійні сили, вести по плану працю і вживати партійних засобів, де їх найбільше треба.

Треба завважати, що організація числиться з язиковими границями і що чеські й польскі товариші мають повну самоуправу, хоть і є в загальній організації. В тій самій Австрії, в котрій ріжномовні буржуазні партії, поділені національними ссорами, спиняють собі обо-пільно розвиток, одна соціально-демократична партія признає кожду народність, а про те зорганізована як одноцільна, міжнародна пар-

тія. Тут признати треба, що чеські й польські товариші з чималою енергією й відвагою ведуть рух серед дуже важких обставин. Чеські й польські товариші займають наділі посухнути місця і вміють видержувати про всі перешкоди.

Важні в наслідках постанови III-ого конгресу що до членів партії жінщин. Тим то жіночий робітничий рух пішов значно наперед і визначується він союзом жінщин у заводів товариства, а не при те вони беруть діяльну участь у політичних товариствах. Небезпеченство, грозить жіночому рухові з боку т. зв. еманципційного руху жінщин обмінено тим, що зразу сильно зазначено самостійність його пролетаріатської прикмети.

Так само й завод в організації, в два останні роки, пішла наперед про опір підприємців, що мають на свої услуги бюрократію, поліцію і військо. Коли закони стісняють коаліцію робітників, то поодинокі урядники зовсім не церемоняться тут з робітниками. Тут робітничка партія повіт по повіті мусіла здобувати і вчити цісарських урядників пошанованія права. Як поступають влади, видно буде найкраще з того, що в Галичині, Чехах і Сирії підчас стрейків відсялалися робітників яко волоцюг без заняття, в місяці, де вони родились. Про такі азійські відносини, все ж таки повелося для найважливіших відділів промислу оснувати організації по цілій державі, а річні конференції і заводові видання тільки скріпляють їх.

Згадуючи врешті міжнародний рух, мусимо звернути увагу на свято 1 мая, що стало загальним, найвиразнішим і найважливішим виразом тої міжнародности. Особливо в Австрії 1 мая став підоймою агітації, як може в ніякій иншій державі. Перший мая то день свідомої боротьби пролетаріату, коли він показує свою силу перед маючими і виказує свої надії. Ми відбули 1892 перший мая не без жертв і думаємо, що що можливо для нашої молодой партії, то можуть сповнити товариші французькі, англійські і німецькі. Не всі пішли за постановою бруксельського конгресу і, не святкуючи, ще й підносили наш важкий стан. Надіємся, що цюрихський конгрес постарався перевести 1 мая суцільно скрізь.

Я. К.

(Далі буде).

Листи на Наддніпрянську Україну.

V. (Конець).

Пропустивши четверту групу і не давши огляду роботі третьої, д. Вартовий дає свою програму від імені сеї третьої групи. Ся програма нежданно смирила проти широких замірів і докорів д. Вартового, смирила і в своїх оснєвних точках проти теперішнього стану України в Росії, а також і по своєму погляду на українофілів і радикалів, до котрих зараз перед тим д. Вартовий показувався так немилостивим.

Свою програму д. Вартовий починає з того, що „зрікається усяких заходів коло політичної самостійности української“. Прочитавши таке, я не міг не спитати себе: за віщо ж д. Вартовий так сердиться на мене за мою полеміку проти українського сепаратизму? І тепер мушу сказати два слова про сю точку, не так про домо тея, як для пояснення справи.

Д. Вартовий навіть просто недоброросовітно поступив, коли написав (у 11 крі „Буковини“) таке: „д. Драгоманов нападав на справжній, правдивий український націоналізм, звучи його „сепаратизмом“. Я виступав проти певного націоналізму, признаючи національності (див. про те обширно в Чудацких Думках), але ніколи не змішував того націоналізму з сепаратизмом, знаючи, що націоналізм буває й централізаційний, заборчий напр. у Москалів, Поляків, Німців, Французів і т. д. (Інтересно напр. як виступав проти „націоналізму“ д. Волод. Соловйов, котрий був навіть членом петербургського Славянського Благотворительного Общества — див. его „Національний вопросъ въ Россіи“). Під сепаратизмом я розумів, — відповідно до того, як се вживається в усіх літературах, — стремління до державної окременности, котре може проявлятися і без усякої етнографічно-національної барви, напр. як було в часи повстання південних Штатів Північно-Американської Спільки, коли власне і пішло в моду слово сепаратизм і коли діло йшло об тім, що б властиво в одній національности зробити дві держави.

От і я, коли „нападав“ на український сепаратизм, то тільки на розмови про те, що б виділити російську Україну в особіну від Росії державу. Тільки ж я власне навіть і на сей сепаратизм ніколи не „нападав“ принципіально, бо не можу мати проти него нічого з боку принципіального. В принципі не тільки всяка нація, чи племя, має право на особіну державу, але навіть всяке село. Єсть же й доси посеред Італії республіка С. Маріно і певно люде в ній мають свої рації зоставитись особіною державою. Схотіли дві часті Аппенцелю поділитись на особіні півкантони, і живуть собі так і т. д. і т. д., — то чому б не то Україні, а навіть Миргородові і Сорочинцям не були особіними державами, аби вони схотіли того і мали силу поставити на своєму?!

Коли я виступав проти розмов про український сепаратизм, то власне вказуючи, що се пусті розмови, котрі не мають під собою ніякого ґрунту. Я й говорив про се навіть не зовзгляду на російську Україну, де люде прекрасно знають ціну сему сепаратизму, а зовзгляду до Галичини, де люде в загалі мало знають російсько-українські справи, де я в часи написання своїх статей у „Правді“ 1873 р. здибувався з людьми, котрі рівняли до України мірку напр. королю св. Степана Угорського (Magyar Ország) і де ще недавно „Дьло“ говорило про Кієвське королівство, „Правда“ про „цілу австрофільську партію“ в російській Україні, де

навіть в соймових бесідах д. Січинський і др. говорили про можливість України конвертувати політично до Австрії, як релігійно до Риму.

Як український публіцист, я не міг залишити без уваги такі розмови, тим паче, що вони зводили певних Галичан на фальшиву дорогу. Але я завше був і єсь прихильником політичної автономії Українців в формі автономії земської: громад, повітів і країн, в котрій, як я змагався показувати десятком разів, найліпше може виявитись і автономія національна. І тепер я ніяк не можу згодитись на раду д. Вартового „зректись усяких заходів коло політичної самостайности української“, не згоджуюсь між инчим і через те, що без політичної самостайности, чи автономії, не може бути і автономії національної. Коли б не увесь зміст термінології д. Вартового, то я б у словах его побачивши просто lapsus calami, випадкову підставу слова політичної, замість державної. Тепер же я мушу вбачати в словах д. Вартового ознаку темноти думок про політичні справи і через те темноту і програми.

Огляд історії і теперішньої практики європейських народів показує, що автономія політична і національна можлива й без державної відрубности. Ог через те і я, не бачучи ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії (selfgov-nement), до котрої і в усій Росії, в тім числі і в великоруських землях, висказувалась стілько раз явна сімнатія і котра рано чи пізно мусить перейти в житє і в Росії. В „Вільній Силці“ і в „Чудацких Думках“ я говорив про се докладно, і тепер не маю рації повторятись.

Д. Вартовий сам кружиться навколо думок, подібних нашим, та тільки якое не може договоритись до чогось ясного, навіть і тоді, коли він зовсім близько підходить до суті діла.

Так він напр. резолно радить Українцям увійти в спілку з людьми тепер недержавних націй Росії. Думку сю ми не раз висказували за 20 років і навіть пробували реалізувати єї напр. видавем брошури на мові білоруській, пробою зблизитись з Литвинами, про котру хоч брехливі звістки подали й „Московскія Вѣдомости“ і т. д. До такої спілки може приєднати загранична преса, — тепер між инчим і в Америці, де дуже близько одні до одних зійшлись напр. Русини, Поляки і Литвини, з котрих кожда нація має навіть і не часті органи, — але, звісно, треба б, що б ся загранична преса була підперта голосами із Росії, а далі працею в самій Росії. Ми звертаємо увагу на се одноимішеників д. Вартового хоч би й з поводу виставки в Чикаго.

Тільки ж і другі недержавні національності в Росії, виключаючи хіба привіслянських Поляків, стоять так, що і в них сепаратизм державний також мало має надій вигоріти, як і на Україні, так що і їм треба

прийняти програму політичної земської автономії замість сепаратизму. До того така автономія навряд вигорить у Росії без підпори самих Великорусів. Я мав пригоду говорити про се не раз, і вважаю за дуже щасливий випадок, що у Великорусів, при всіх централістичних звичаях, котрі виробила в них історія, — як і у многих других народів Європи, склавших великі держави, — все таки єсть великі сімнатії до адміністративної децентралізації і земської автономії. Яка тому причина, чи дуже вже велика ширина Росії, чи явна дурість російської бюрократії, але по правді треба сказати, що в великоруській громаді далеко більше прихильности до децентралізації, ніж напр. у французькій.

Українці могли би добре використовувати сю прихильність, коли б узялись за діло зручніше і між инчим коли б більше налягали на земську, ніж на національну автономію, і менше тикали в очі Великорусам їх національним централізмом, мов би то прирощеним Великорусам. Д. Вартовий зовсім не синяється на практичних власне земських, справах автономізму, а за те, хоч сам каже про потребу спільности з ліберальними Великорусами, поспішаєся кинути їм докір централізму з поводу якоїсь фрази „Недѣли“.

Не лишнім буде нагадати, що редактор „Недѣли“ ніякий Великорус, а син пона з кїевської губернії і колись був досить близький до Костомарова і т. и. і ще в 70-ті роки і пізніше печатав українофільські статі. Головне ж „Недѣля“ ніяк не може вважатись за властиво „ліберальний“ орган. Вона хоче бути органом „народническим“. Колись вона проповідувала „деревню“ — село, потім печатала безполітичне „народничество“ д. Юзова (в жилах котрого нема й каплі великоруської крові) і т. и., але завше відхрещувалась від лібералізму. В російській печаті єсть органи, котрі більше мають права на имя ліберальних, і по правді кажучи, Українці всего менше мають права жалітись на їх неприхильність. Ми не приводимо фактів, сподіваючись, що по крайній мірі в Росії, та й у Галичині чимало їх звісно тим хто слідив за російськими місячниками, і що всякий навіть народовець у Галичині читав недавно в „Зорі“ хоч би й про те, що одна великоруська народницька фірма прийма на себе видавництво і ширеле і українських книжок, що недавно в Галичині було напечатано об тім, що образ Шевченка виставлено в московському історичному музею, як образ всеросійської знаменитости і т. д. Перед такими фактами ніяк не можна признати тактовним те, що деякі наші патріоти трохи не всю свою працю зводять на те, що підхоплюють яке небудь слівце, або навіть промовчуване в російській печаті, що б зараз же возвістити urbi et orbi, які Великоруси неприхильні до Українців (Недавно „Правда“ вишпигнула „журнал Стасюлевича і Пилина“ за те, що він ні словом не згадав про голод в Кїєвщині і на Поділю, — коли Вѣст-

никъ Європи зовсім і не думав оглядати, голоду по всім губерніям Росії, а мав дати тільки загальну картину і коли тут винні (коли вже хто винен) самі Кієне й Подольне, що не подали в столицю печать таких дописів, які зробили за свої край гр. Бобринський, Л. Толстой, Корнілов і т. н. І сей докір зроблено в тому самому числі, де напечатано ювілейний панегірик одному сотруднику, про котрого говориться між инчим, що не було „ні одного поступового видавництва, в Росії, котрого б ювілят не запомогав своїми многоцінними працями про безталанну неньку-Україну“ і т. д. Ну, хіба се не дитинство?! Тим часом ліберальні видання в Росії так наївно вірують в дружбу до себе українських і галицьких націоналістів і в їх лібералізм, що напр. той же Вѣстникъ Европы напечатав у себе допис в похвалу галицьких народоуців і між ними навіть єпископа Пелеша!).

Поряд з такою безтактовністю українських націоналів барви д. Вартового стоїть те, що вони не показують ні недержавним націям, ні Великорусам реальних точок для єдності, то б то свого власне політичного, державно-адміністративного ідеалу. Через сю точку д. Вартовий перескочив так мов би то ві і не було на світі.

Може хто скаже, що при теперішньому стані Росії було б даремним, утопічним навіть і думати про такі речі. Але подібне можна сказати і про все друге, про що говорить д. Вартовий: про економічний добробит, національну просвіту і т. н. Хто і коли тим усім займесь при теперішньому стані Росії, коли уряд тим займатися не хоче, або не зміє, а громадянам не дає?! Без ідеалу, без віри в будучність ніяка праця не можлива!

Ми цілком розуміємо, що тепер у Росії у многих може розвинути найкрайніший песімізм. Але ж думаємо, що власне історичні досліди й порівняння можуть побороти той песімізм, з котрим жити активно не можна. На лихо, в Росії знаті історії, а надто новіших часів, далеко не цвіте, а окрім того навіть у школах Росіяне навчаються якось виділяти Росію від усього світа. Тим часом і тепер Росія переживає тільки пору, котрій подібні переживали і другі народи Європи і з котрих вони вийшли, між инчим дякуючи ідеалізму своєї інтелігенції, іноді навіть оптимістичному. Не раз бувало в історії Європи, що найгірші часи апатії громадської, реакції були власне перед часами акції, поступу: А и денегъ нѣту — передъ деньгами! як говориться в великорускій пісні. Не так давно сама Росія пережила сумну добу часів Николая I, а надто після 1848 р. Доба та безпорадно була гірша, більше безнадійна, ніж теперішня, бо тоді Росія була більше відрізана від Європи, ніж тепер, тай у самій Європі панувала реакція, а найблизчі до Росії уряди Пруський і Австрійський були не дуже ліпші від російського. І все таки після севастопольської війни наступила на

кілька часу в Росії доба поступу, в котру щось було зроблено, дякуючи тому, що в попередню добу інтелігенція хоч де що собі вияснила з політичного ідеалу: волю кр. паків, печаті, земство, публичні суди і т. н.

Тепер реакція багато зламала із того, але де що зосталось. Теперішньої печаті і університетської науки в Росії не можна і здалека рівняти до николаєвських. Тепер і з гідкого „Нового Времени“, людина, в тім числі і робітник, а іноді і селянин, котрий загляне в трактир, або везе пошту, може довідатись про те, що дієся на вільнішому світі. Число людей з гімназичною і вищою освітою безмірно збільшилось. Ми ніяк не можемо собі уявити, що б із тих людей ті, хто має які ідеали, в тім числі й автономно-українські, не могли зовсім їх пропагувати хоч би між своїми приятелями, родичами, сусідами, навіть між мужиками. Особисто я н пр. ніколи „не ходив у народ“, бо моя робота втержувала мене в великому місті, в кабінеті. В селі бував я рідко, як гість і, звісно, панця або пан. Але в мене були добрі знаємі і серед мужиків, колишніх наших кренаків, котрі знали, що я лихого не роблю (учиться, а потім учителює, мовляв) і готовий послужити їм, чим змію: лист прочитати, відповідь написати, „бумагу“ до уряду, сказати слівце чиновникові, понові, навіть хініну дати проти трясці і т. н. Сусіди-мужики охоче розмовляли зі мною, і мені траплялось говорити їм і про державні справи і вияснити їм і що таке конституція (хоч і без сего слова) і що було доброго в нашій козацькій, котру все таки наші селяне, а надто на лівім боці Дніпра і в Новоросії намятають, і чому ліпше б було, як би всякі книжки писались по нашому, українському, і чому я пишу новобранцеві, або зробітчанину на лист, писаний московсько-царським штилем, відповідь від батька, матері, брата єго — по нашому, по українському, і т. д. І ніхто на мене з мужиків не доіє. Не кажу про родичів і сусід з більше освічених, з котрими легше розмовитись про всякі громадські справи, в тім числі й політичні.

Не можливо, що б десятки, сотні, тисячі освічених людей не могли зробити свого в напрямку пропаганди здорових політичних думок, а надто при праці систематичній, при певній організації, котра завше починаєся з малого і котрої зрієть залежить стільки ж від свідомости і енергії членів, скільки і від обставин. А в кінці всего переємні в громадах і державах залежать найбільше від переємні громадських думок. Ми певнієнькі, що тому що робилось у Європі і в самій Росії, що коли тільки значна частина громадян у Росії хоч так ясно поставить перед собою думку про державну вільність, як колись поставила про волю кренаків, то переємна державних порядків у Росії наступить чи тим, чи другим способом, чи під нагнітом з низу, чи з гори, чи після війни, чи після голодів, чи під страхом банкруцтва, бунтів і т. н. Оглядаючи історію

Росії в 50—80 рр. треба по правді сказати, що і в часи „реформ“ 1859—1866 і в часи „вв'язаній“ 1880—81 рр. державна воля не настигнула в ній не тільки через те, що се справа трудна, а й через те, що не були виявлені в самих передових людей її форми; що напри. тоді, як Поляки рвались до сепаратизму, великоруські і українські демократи навіть боялись „конституції“, як „справи панської і буржуазної“, і що в усіх навіть поступових людей було „шатаніє умов“, говорючи словами ген. Гурка, котрий, звісно, не те думав сказати, що ми.

З сего „шатанія умов“ треба перш усього вийти, і між инчим українським автономістам треба собі ясно поставити близькі і дальні ідеали і форми політичні, — державно-адміністративні, — для української автономії, і притягти до них своїх земляків показом реальних вигод від неї (адміністративних, фінансових, просвітних і т. д.) а далі шукати собі спільників і по чужим сторонам. Інакше справа автономії Українців не може посуватись наперед і навіть не вигорить і в часи, для неї придатніщі, коли автономісти українські опиняться без ясної і реальної програми.

От тим то й жалко, що Українці навіть у заграничній печаті, коли беруться говорити про українську національність і ві автономію, то обходять політичний бік справи, — власне найважливіший для сеї точки, — тоді як ріжні блягери граються словами про Кієвське королівство, австро-фільське українство і т. и.

Майже так само пройшов, не зачепивши суті діла, д. Вартовий і коло справ соціально-економічних. В сих справах він убачив тільки спор про колективізм, чи індивідуалізм, і позаяк, по його думці, ще ніхто не сказав в сих справах остатнього слова (так мов би то про що небудь на світі сказано буде остатнє слово, окрім того ангела, котрий, кажуть, програє в трубу при кінці світа!), то він і радить махнути рукою на ці справи. Д. Вартовому видимо незнана література соціальної справи навіть російська, хоч по тому, як він навчає нас про істнування других літератур, далеко багатших, можна було б ждати, що він прочитає цілі бібліотеки європейські. Навіть по газетах і журналах російським можна бачити, що тепер, окрім рішучих комуністів, єсть десятки соціалістичних партій і що самі комуністи, після того, як партії їх стали з літературних політичними, на сей час менше займаються теоріями про індивідуалізм чи комунізм, а висувують наперед практичні справи: реформи податків, числа годин праці, убезпечення робітників від каліцтва, болісти, старости, безробіття, реформи аграрні і т. д. і т. Недавно французькі соціалісти видали програму агітації серед селян, і там зовсім не ставлять комунізму, а тільки певну солідарність громад в справах громадських земель, бо тепер ще праця хліборобка не дійшла до такого ступня колективності, як праця заводська та фабрична. Не ставлять комунізму і соціалісти ірландські, а

вдовольняються поки що переходом землі до хліборобів, хоч би і на власність індивідуальну і відкладаючи колективізм на той час, коли его виможє зріст економічного життя. В Росії ще й без комунізму стоять наглячі справи, котрі потребують по своєму радикального заходу: зріст безземельних селян, страшенно несправедлива система податків, зовсім непосильний державний бюджет, повна безправність і необезпеченість робітників і т. д. і т. д. Майже всі ці справи виявлені старанними працями учених, публіцистів, зевськими статистиками, котрі напри. вже років 20 назад предрекли „голови, що тепер давять Росію, в тім числі й нашу „благодатню“ Україну. Діло поратування Росії від голоду, як і від других соціально-економічних лих і неправд тепер стоїть в явному звязку з політичною справою, бо царсько-чиновницький уряд і не хоче і не вміє подогнути лиха. Об сїм треба говорити, коли не кричати на всіх базарах, а нам українські „народолюбці“ радять ждати, поки хтось скаже остатнє слово в справі індивідуалізму і комунізму! Ї від чого посувати власне Українцві!

І при такій малій розвазі над економічним житєм, д. Вартовий далі говорить, що націоналі народолюбці мусять поставити „насамперед народній добробут (економічний), котрий, по его словам, поперед стоїть і в радикалів*). Добробут той д. Вартовий хоче ціняти „в межах від російського уряду дозволених“ — сільсько-господарськими школами (не каже: приватними, чи урядовими або земельними?), позичковими касами, крамницями для доброго і дешевого продажу потрібних селянинові продуктів. Чи треба говорити, що ся програма смирініща для наших часів, ніж офіційна програма кн. Н. Рєшніна для 1819 р.? Далі що сказати про крамниці і т. и. коли вже й українська „житниця Росії“ не має чим заплатавати податки, а навіть і що лісти? Недавно доказано було цифрами, що грім, котрі ще хлібороби мають у Росії за хліб, як він де уродить, дістають вони лишень через те, що сами не дойдають того, що потрібно людині і що йїцяють люде в найгірше впорядкованих державах Європи, окрім Галичини!

Далі в справах просвітних (властиво національних) д. Вартовий говорить про вільність „самостійности української літератури“, при чому досить незручно добавля, „що б українській мові вернено всі її права“. Незручно, бо

*) Не буду говорити за всіх радикалів, але позаяк се вже не перший д. Вартовий говорить таке, то я мушу по крайній мірі за себе сказати, що, вважаючи людський організм за річ дуже складну і будучи єретиком проти всіх ортодоксів, в тім числі й соціалістичної (або ліпше німецької соціал-демократичної) я ніяких громадських інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних, не ставлю наперед, а всі нарівні — всі вкуні!

в старих школах наших народня українська мова вживалась дуже мало по при церковній і навіть польській, котрою читали багато лекцій ще в XVIII ст. навіть в Харківському колегіуму, то б то там, де й кости польскої не було. Через те між инчим і так легко було урядові ввести з кінця XVIII ст. в наші школи, старі й нові (гімназії і університети, котрих у нас не було, нехай і не зовсім через нашу вину, бо ми говорили про них ще в гадацькому договорі 1658 р.). Ми мусимо потребувати права для нашої народної мови, як і других політичних прав, не іменем історії, котра часто буде проти нас, а іменем сучасного здорового розуму. Після свого, досить загального потребування прав мови, д. Вартовий зводить розмову на саму церковну проповідь, народний суд (волостний, чи й мировий?) і народню школу, требуючи зрештою і законів на українській мові. При сему д. Вартовий признає потребу вчити в українських народних школах і державної мови. Як бачите, програма се ще більше смирна, ніж розвінчаного з „батьків“ Костомарова. — цілком „простонародна“, „для домашнього обиходу“, і смиреніша ніж та, яку ми викладали в статях „Література російська“ і т. д. котрі так розгнівали д. Вартового через 20 років після того, як вони появились. І до сеї програми радить д. Вартовий іти. „виевняючи словом і ділом (?) російську інтеллігенцію, що така реформа необхідна річ, розвиваючи народну літературу та проводючи єї на село“ (А город? — пита хто небудь, згадавши повищі листи д. Вартового).

Д. Вартовий говорить під кінець, що єго партія національно-народолюбна“ (з такою програмою), або партія, що має на меті практичну діяльність (курсів автора!) а не самі теоретичні поривання, — чи національного, чи соціального змісту (курсів наш!) єдино може мати силу й вагу в українській справі“. Автор не пита себе, як теперішній уряд російський подивиться й на таку програму? Для нас же ясно, що до конституції в Росії уряд ніколи не дозволить навіть української проповіді в церквах, ні мови в школах і на селі (Тепер іноді українська проповідь допускається тільки в Холмщині при боротьбі проти єноминів скасованої унії та римського католицизму, так що прихильникам української проповіді в православних країнах зостається хіба ширити на українській мові всякі ересі! Не знаємо, що на те скаже д. Вартовий?)

Д. Вартовий, звісно, не проти „зміни сегочасного режиму в Росії“ і каже, що українські національно-народолюбці мусять „сприяти усяким легальним заходам одмінити“ той режим. Пречудне се „сприяти“, а надто після докорів автора українофілам і радикалам за боязкість. Нам воно нагадує, як одна українська патріотична групка, вбачивши вже, що галицькі народовці самі почувають, що влізли в болото з новою єрою, покладає все таки не виходити з неутралітету, а зайняти вижидаче

перед вижидачим становищем парадовців перед урядом і польським колом“. „І Гоголь такого не вигадав!“ — писав мені д. Павлик, діставши звістку про таку чудасію.

Ми мусимо зарані відбити один докір, котрий може хто нам зробити. Ми зовсім не маємо вимогати від кого небудь з наших земляків у Росії активної боротьби з теперішнім режимом політичним. Ми знаємо, що се праця не легка і ризикована. Тільки ж з сего не виходить, що б наші земляки мусіли держати в тумані і свої голови. Се вже зовсім не достійно поважних людей. Треба раз на завше признати, що сурьозна праця для маси української не можлива, поки не буде в Росії політичної волі, а значить, що й український рух не може мати сурьозної громадської ваги, поки не стане на політичний ґрунт. *C'est à prendre, ou à laisser*, як кажуть Французи: або взяти, або покинути! Се треба так і знати і не дурити ні себе ні других.

Зрештою сприяючи поза д. Вартового „перед усякими легальними заходами одмінити сегочасний режим у Росії“ — чиста фантазія. Тепер легальних заходів зовсім не може бути в Росії, бо навіть колишнє, хоч невеличке право петицій, яке мали земства, а надто дворянські збори, котрі не так давно обертались до уряду з „ходатайствами“ між инчим і про вольність печаті, про адміністративні реформи, про скасування адміністративної виселки, про екликанє земського собору, — тепер новими законами, легально скасовано. Навіть що б упять піднялись на такі петиції (а без того вже ніяк не буде в Росії і те зміни режиму, але навіть Лоріс-Меліковських „вб'яній“) — земства і дворянські збори в Росії мусять, говорячи словами Наполеона III, „вийти з легальности, що б увійти в право!“

Та що тут довго розмовляти! Аже ж і те, що недавно якийсь український націонал видав переклад книги Кеннана, розхвалений навіть „Дѣломъ“ — єсть нелегальність! Ба, навіть працювати для „Історичної Бібліотеки“ д. Ол. Барвінського, для котрої перекладав цензурні монографії Костомарова недавно померший черниговський земець Карачевський-Вовк (як довідуємось з єго некрологів) — нелегальність, бо та Бібліотека заборонена в Росії і т. д. і т. д. І поряд з таким легалізмом, д. Вартовий радить російським Українцям порозумітись з галицькими, буковинськими, угорськими, то б то з людьми, живучими в конституційних державах, де земляки наші мають легальне право по економії агітувати за націоналізацію фабрик і землі, а по національній політиці за українські університети й виділ усеї руско-українських земель Австро-Угорщини в особну державну країну, аби тільки під берлом Габсбургів.

Дивна наївність!

Так то можна сказати, що національно-народолюбна гора д. Вартового родила мишенятко! Те мишенятко вийшло смирне з

рештою не тільки перед російськими законами, а й перед другими українськими групами, так суворо з початку засудженими. Д. Вартовий сподівався, що й українофіли й радикали, як тільки перейдуть від слова до діла, то й пристануть до його національно-народолюбної групи. Аби було до чого приставати!

Ми, як бачили читачі, не так повояючому настроєні до різних українських напрямків, як д. Вартовий. А через те, сподіваємось, ніхто не здивується, коли ми, — не відрікаючись ні від одної точки тої програми, котру ми не раз викладали між инчим і в „Народі“, — в той же час обернемося до різних українських груп до-сить миролюбно.

З усього, сказаного вище, не трудно ви-вести ось яку мораль для української праці.

Праці тої видно тепер не так то багато. Вона не систематична, часом не свідома, не організована. Більше праці, більше думки, біль-ше організації! Але й менше сектярства! Го-ворючі на християнський лад, можна сказати словами проповіді Івана Золотоуста на Паску: іди й постивший, і не постивший! — Христос прийма й того, хто прийшов зарані, й того, що прийшов у XII-ту годину!

Один працює для науки про Україну тіль-ко по московському (або по польському), — будь-мо ему вдячні і ті, що пишемо по українському. Один вірує в українську літературу тільки проєс-тонародню, „для домашнього обиходу“, — не-хай виробля єї, а хто вірує в ширшу, нехай собі працює, по своєму, не кидаючи анахтеми на невірнущих, але працюючих, по своєму, все ж таки для української літератури. Один бере собі за вихідні точки думки і інтереси всесвітні, другий національно-українські, — в-пнять не будемо анахтемувати одні других, а поглянемо, які власне думки й інтереси хто хоче боронити.

В однім тільки міра між нами не може бути: в справі поступу, чи реакції, в справі кастових, чи всенародних інтересів, бо се спра-ви осівні, з за котрих вже тисячі років іде між людьми боротьба невинуща, без котрої житє людей перестало би бути людським. Сеї боротьби не можна замазати ніякими розмова-ми про національну солідарність, а надто в нашій нації, котра власне нація плебейська. А що одні з нас будуть поступовцями поміркова-ними, а другі радикальними, одні демокра-тами індивідуальними, а другі соціальними, — те ми можемо одні в других потерпіти, а над-то при теперішньому стані нашої країни, котру і в Росії, і в Австро-Венгрії давить дуже вже застаріла система реакції і кастівності.

Під кінець теперішній стан нашої печаті примушує сказати ще про одну річ, про ко-тру при инших обставинах не варто було б і згадувати: се про крутість, котре завелось в наших кружках і нашої печаті. На шасте, крутіїв не так то багато в російській Україні, во крайній мірі менше, ніж в австрійській. Там

більше хибують люде темнотою, незнанєм об-ставин. Тільки жусе таки те крутіїство завелось і там і в часи „нової ери“ було розвинуло до-сить своє павутинє, так що по за ним не було видно зовсім чесного й поступового в україно-любських кружках. Тут була головна причина, чому й полеміка між ріжними нашими напрям-ками стала гострішою, ніж би слід було. Те-пер почало трохи розвиднюватись і з сего бо-ку, але крутіїський Картаген мусить бути рі-шуче зруйнований однаково як радикалами, так і націоналами українськими! Для націона-лів се навіть більше важно.

30 Марця 1893.

Софія.

М. Драгоманов.

Голос Українців в справах Ав-стрійської Русі.

Ми, Українці дивимось на Галичину з Буковиною не тільки як на частину нашої батьківщини, а ще й як на таку, де тепер, поки нема політичної волі в Росії, наша інтеллігенція і народ можуть показати примір організації, котра може вести нашу націю по дорозі поступу о-свічених націй Європи.

З цього погляду ми гаряче бажаємо побачити в Галичині початки такої ор-ганізації. Але ж, на лихо, ми бачимо в Галичині незгоду в прямуюванні народу й більшої частини інтеллігенції.

Народ там тяготиться важкими со-ціально-економічними обставинами до того, що массами хоче кидати свій край і йти в Росію, де стає народу не ліп-ший. Але поряд с таким фантастичним виходом певна частина народу в Гали-чині вже дійшла до думки поліпшити свій стан через державні реформи, а для того, що б вони були можливі, хоче до-битись реформи виборчої в громадах, по-вітах, в краю і державі на підставі по-головного виборчого права. Така рефор-ма окрім того тільки й може вивести Ру-синів і як національність із теперішньо-го придушеного стану, бо тільки вона дасть Русинам таке число депутатів у соймі й раді державній, яке Русини му-сять мати відповідно до їх числа. Про-стий народ в Галичині це вже починає розуміти, але з партій інтеллігентних тільки одна радикальна рішуче агітує за поголовним виборчим правом через

печать, віча, петіції. В остатні часи до такої агітації пристають і люде партії т. зв. москвофільскої, але ж загал партії т. зв. народовскої, або українофільскої не тільки держить себе одсторонь од такої агітації, але просто противиться їй. Яко Українці, ми вважаємо таку політику народовців противною загальним українським інтересам і од усього серця бажаємо зміни єї і рішучого приступу народовців до агітації в користь поголовного виборчого права.

Подібно до вище сказанного стоять в Галичині і справи культурні. В остатні часи ясно показався систематичний намір польських пануючих кругів привернути Русинів-уніатів до римського католицізму, при допомозі уряду і самої уніатської церковної ієрархії. Цей намір викликає невдоволення проміж Русинами, котрі до того починають тяготитись опікою духовенства над просвітою, привілеями єго і нестачею в краю світської просвіти. Це невдоволення проявля себе ріжно: намірами иноді цілих громад переходити на православіє, протестантство, або вписатись в число безвірних. Очевидно, що єдиний розумний вихід із сеї всеї колотнечі може бути т. зв. поділ церкви од держави, то б то повна воля особам виходити з усяких примусових церков і воля громад рішати свою належність до якої церкви і правити церковним маєтком. В користь, такого устрою, котрий поки що рішуче проведений в діло в державах Американських і до котрого зближаються усі освічені держави Європейські, вже проявилась агітація і в Галичині навіть з боку самого простого народу. В інтелігенції галицькій такого устрою церковних справ бажає партія радикальна, але єму притивляється москвофіли й народовці. Ми й тут мусимо сказати свою думку, що вважаємо відповідним для всеукраїнських інтересів, що б галицька інтелігенція стала рішуче за повну волю в релігійних справах, то б то за поділ церкви од держави.

На решті ми розуміємо, що однаковість політичних, соціальних і культурних тенденцій єсть річ неможлива і що через те в усякому народі довго, коли не завше будуть жити партії, котрі вестимуть проміж себе боротьбу за біль-

шість у громаді. Тільки ж треба бажати, що б та боротьба велась чесно, між инчим без накликання на яку партію переслідування державного, а окрім того треба б, що б ніяка партія не стремилась до того, що б зробити не можливою навіть конкуренцію з нею других партій перед самою громадою, котра мусить рішити, кому оддати свою підпору. В політичній науці виробилась відповідна такому бажанню система т. зв. пропорційного представительства. Воно й установлене законами во многих кантонах Швейцарії, але й до того в більше освічених державах політичні партії не вживають нечесних способів боротьби (насилства поліцейського, підкупства і т. и.) або навіть показують таку толерантність, що не виключають зовсім менших партій з політичних корпорацій, і для того залишають другим партіям певні виборчі округи, вписують в свої виборчі списки певних кандидатів з других партій і т. и.

Ми бажаємо подібної чесности конкуренції і толеранції і од політичних партій серед земляків наших, Русинів Австрійських, поки і в Австрії закон виборчий не встановить обовязково пропорційного представительства.

Від редакції. Повищу відозву прислано нам для опублікування з одного з університетських городів України. Її підписало 62 чоловік, майже по-рівну, з таких категорій 1) люде з окінченим середнім образованием, 2) люде по дорозі до вищого образования і 3) люде з окінченим вищим образованием. Фамілій, звісно, ми не можемо опублікувати. Годячись в основі з сею відозвою, ми бажали би почути про неї слово від Українців ще з інших сторін, а також від Русинів інших політичних руських партій в австрійській Русі. Застерігаючи й собі слово в сій справі, ми мусимо виразити свою радість, що предці раз, наші брати Українці починають виходити з байдужлості до того, що робиться в австрійській Русі. Тимчасом завважаємо, що в одній точці, а іменно що до відносин народовців до виборчої реформи, ся відозва трохи спізнена. Вона очевидячки писана й підписувана ще до звісток про стрийське віче

і проєкт правительства в справі загального голосовання. На стрийськім вічу народовска опозиція заявила, хоч не сміло, за загальним голосованєм, на котре зважились і инші народовці після правительственного проєкту, коли вже їм не було иншого виходу (перше вони домагались тільки безпосереднього голосовання з сільських курій і побільшення числа послів, а не розширення виборчого права для ширших народних мас). Та все ж таки се мало зміняє суть діла. Народовці в загалі і тепер далеко не йдуть тут так далеко, як ми, що ставимо поголовне, безпосереднє і тайне голосовання в усіх парламентарних тілах, від чисто громадських до державних. Тай агітація народовців за сим правом доси слаба. Бажати б треба, щоби бодай від тепер народовці твердо стояли за загальним голосованєм і розвили за него жваву агітацію по вісах і т. и.

З нагоди перенесення пороку Маркіяна Шашкевича у Львів.

Сьогодні, 1-го ноября 1893 р. відбуваються у Львові торжества по поводу перенесення з Новосілок Каменецкого повіту пороку покійного М. Шашкевича і 50-тих роковин его смерти. Займаються сим ділом, натурально, народовці, при участі митрополита з духовенством і світських властей. Наша редакція надрукувала на особнім листку для розширення на торжествах у Львові в 2000 прим. ось яку відозву:

„Земляки! Спочуваючи глибоко нищійшому святкованню помяти безсмертного будителя галицької Руси, ми позволено собі зазначити, що учасники торжества і всі спочуваючі єму можуть зовсім достойно пошанувати пам'ять М. Шашкевича тільки тим, коли вони від тепер будуть відноситися по людски до дійсних наслідників М. Шашкевича — найпоступовіших Русинів-Українців теперішнього часу, і зроблять так, щоби те горе, яке прийшлося перенести покійникови від властей і суспільности, було у нас не можливе на далі; се ж може бути тільки тоді, коли наша суспільність зуміє знятися на точку вічно-живущої сили в люд-

скому життю — еволюції на перед, і признає, що чим далі, усе нові й нові покоління рускі мусять мати рацію і право на провід в руско-українському життю.

Маркіян безсмертен тим, що він був на свій час революціонером-поступовцем у нашому народному життю, висуваючи на перший плян простий руский нарід з его мовою й піснею, та видержуючи в ідеалах своєї молодости до смерти. Нехай же пам'ять про перенесенє пороку Маркіянового у Львів, нагадує те загалови Русинів, особливо львівських, а пайперше нехай наслідники найбільших томителів безсмертного покійника і его товаришів — св. Юр, що очивидячки поправляє кривду заподіяну їм давним св. Юром — нехай той св. Юр перше чим братися за поминки за покійника, уміє руки від куренд протів руских видань, що висуювають на перший плян той же наш простий нарід, з его людськими й горожанськими правами й інтересами, і нехай свято постановить більше не утискати рускої передової думки.

Нехай світлий Маркіянів дух витає від нині над галицькою Русю, проганяючи від нас усяких духів тьми, раболіпня і неволі.

Редакція „Народа“ іменем руско-українських радикалів.

Поляк про руско-українську радикальну партію.

Сего року у Парижі почала виходити нова соціалістична часопись в польській мові: „Przegląd Socjalistyczny-kwartalnik ekonomiczno-społeczny“. Доси появилось три числа тої часописи. В перших числах „Przeglądu socjalistycznego“ знаходимо багато цікавих статей, посвячених справі соціалізму не тільки в Польщі, але у Росії і у Зах. Європі та Америці. Треба зауважити, що ся часопись ведеться у дуже поважному та спокійному тоні; не знайдемо тут ані зайвої полеміки, ані тих поганих лайок, котрі ще недавно наповнювали всі емігрантські органи як польських так і російських соціалістів.

В „Przeglądzie“ зустрічаємо і статі програмові, і обширні огляди поступу соціалістичних думок у Англії, Франції, Германії та німецьких країнах Австрії; далі йдуть дописи, хроніка, критичний огляд, бібліографії та дрібніші вістки. Найбільше місця уділено, розуміється, рухові у Польщі, але для читачів „Народа“ найцікавіше буде те, що говорить „Przegląd“ про р. у. радикалів, одже й наводимо слова галицького дописувателя тої часописи — якогось Galileusza — посвячені радикалам.

Д. Галілеуш характеризує в своїй дописі галицько-польські партії: станьчиків-консерваторів, буржуазних лібералів та соціалістів. Сім останнім Д. Галілеуш зовсім слушно закидає, що вони не звертали до останнього часу майже ніякої уваги на селян. Він гаряче доводить, що польські соціалісти кінче повинні взятись до праці коло засновання польської селянської радикальної партії, а не обмежуватися самою пропагандою соціалізму серед міських робітників. На доказ, що це зовсім можлива річ він покликається на приклад р. у. радикалів і каже: „у Східній Галичині існує класовий рух, опертий на пролетаріаті й шів пролетаріаті різними руским. Рух цей започатий власне молодістю, котра виховалась на принципах Маркса. Накопи ж у нас (Поляків) молоді соціалісти бачили вже у містах робучі маси, котрі чекають на промінь соціалістичної думки, Русини, маючи тільки сільського хлібороба і його нужду перед очима, посвятили свої агітаційні сили сему найбільшійшому й найнещаснійшому з сучасних пролетаріїв. Засновано часопис „Народ“, котра ширила нові думки спочатку серед рускої інтелігенції, звідки згодом рух перейшов до селян. У Коломиїщині та Снятинщині рух селянський, дякуючи декільком ширим та добрим агітаторам, як Павлик, Творовський, Данилович, Трильовський, має стіхийне значіння. Часопис „Хлібороб“ видається у 800 примірників, є істноване вже забезпечене, а лічба передплатників усе зростає. На вічах, на котрі збиралося по кількості мужицьких пролетаріїв, обговорювано справу автономії, справу загального голосовання й свободи преси, при чому багато селян забирало голос і дуже розумно митивувало потребу сих жадань політичних. Я був свідком тих зборів і мені інпонувало се зрозуміння політичних і економічних потреб у такого Сандуляка й інших. Дня 8. січня с. р. відбулася у Станіславові конференція радикалів, котрі ухвалили стояти у своїй діяльності на класовім становищі руского пролетаріату різнитого, а у своїй програмі помістили націоналізацію землі. Не кажу вже про те, що рух сей проявляє натуральне та сильне антиклерикальне прямування.“ Цікаве теж закінчене тої дописи. Д. Галілеуш каже: „З другого боку нам треба завязати більше стислі стосунки з рускою радикальною партією. Відносини територіяльні, етнічні, нарешті традиції історичні так переплутали нас з собою, що етнографічно-державна Русь та Польща не здолають розвязати польско-русского питання. Приклад Швайцарії та Сполучених станів поучає нас, що можлива федеративна система політична, котра гарантує свободу культурного розвитку як одиниць так і суспільности. У вивтореню таких відносин лежить спільний інтерес польських соціалістів та руских радикалів. Тільки треба трохи менше особистих ураз та дрібязкової амбіції“. Додамо тут, що у 2 і 3 нрі „Prz. soc.“ надруковано „Profession de foi молодих українців“ та „Програму групи Народовольців“ помічену у Петербурзі 3 марца. **В. А — ский.**

Від редакції. Тут ще зазначимо, що в фелетонах щоденної петербургської газети „Русская Жизнь“ (нрі 238 і 244) появились „Письма о галицкой Руси“ д. Левка Васильчука, де головню підноситься значіння руско-української радикальної партії „Листи“ ті перетечатав і львівський „Dziennik Polski“, признаючи в них прекрасною характеристику галицьких партій. Газета „Русская Жизнь“, на кілько ми можемо судити з 268 нра, з котрого єї стало получаемо — тепер одна з найнеступовіших російських газет, редагована дуже совістно.

По генералі Новіцкім.

Недавно напечатали ми політичні енциклопедії генерала Новіцкого, шефа жандармів для побороування всяких українських рухів, та післяли ему той нр. „Народа“, з повною адресою его титулів. Тепер мусимо поділитися з читателями сумною звісткою, котру ми получили з Києва: той наш найбільший добродій зійшов з ума. Не знаємо, що добило той ум: чи велика натуга над дальшими видумками про „українську інтригу“, чи може муки совісті за сотки запанашених ним уже душ, збуджені може й статев в „Народі“ — і тут наше чувство перед фактом поділене. Але з огляду на ті сотки, які ще мїг запанашити сей звірачий ум, ми мусимо дякувати долі за те, що его погасила. Другого такого кідкого ката українства не легко пайти й офіціальній Росії.

Жениханє республіки з деспотизмом.

Звісний звичай між українськими парубками й дівчатами — жениханя: вони в ночі ніжничують чесно, але до краю. Словом жениханє і то публичне, ми мусимо назвати й торжеству у Франції з нагоди приїзду в Тулон російської ескадри, при чому те загальне жениханє французкої республіки з представтелями російського деспотизму доходить до того, що чесні Французки за покомом цілюються і обіймаються з російськими моряками на велелюдних улицях, на очях усеї публіки, серед скажених обопільних криків: „Vive la Russie!“ „Vive le Tzar!“ і „Vive la France!“ Ба, се жениханє не ограничуєся цілованєм на місці, а пішло й на далеки: усе, що є офіційного у Франції й Росії, від найвищих урядів і закладів, до діточих шкіл, — телеграфічно перекидуєся ніжностями. Увесь цивілізований світ дивуєся такому небувалому „воззрїнню страшилища“ та толкує собі его хйба тим, що се демонстрація Франції й Росії протів троїстого союзу Германії, Австрії й Італії (бо від тепер Росія між инчим буде вдержувати в Середземнім морі свій флот, що вкупі з французким буде досить крінкий протів англійського і т. п.). Таке поясненє слушне, але далеко не повне. Політичні, або краще воєнні згляди можуть захопити тільки досить тісні круги людности, а не загал єї. Таке скаженє братанє Франції з Росією можна пояснити тільки загальною не-

натуральністю, загальним безсилем одної і другої, причому одна держава предполагає в другій іменно те, чого їй хибує. Росія знищена самим чиновництвом, голодами, пошестями і т. п., Франція те ж своїм бюрократизмом, ошуками в роді Панамської, нарешті й загальною „системою двох дітей“, через що людність її ефемерною чим раз менше, тим часом як людність головного ворога її — Германії чим раз росте. Та як ні чудні теперішні французо-російські оргії, в них є в дещо світле. Між висказуючими собі обоюдної сімнаті, ми бачимо напр. і московських ремісників, що писали привітну телеграму паризьким. Не може бути, щоб воно на тім стало — обоюдної і далеко природної сімнаті мусять розширятися на робучу людність, на більше думачу шкільну молодіж і суспільність. Навіть дехто з тих російських моряків, вищих і простих, котрих так ентузіастично приймає скрізь загал Французів, мусять же рівняти в думці політичні порядки, французькі з російськими, і дома вони певне до решти порозуміють ту ріжницю. Остатєсь ще бажати, щоб як найбільше усяких Французів побули в гостях у Росії... Одним словом — у французо-російським братаню є й здорове зерно, котре на російським ґрунті повинно зродити добрий плід. Адже ж одною з причин прихильності Французів до Росії є й переклада російська беллетристика, пильно переводжена на французьке і добре звісна широким кругам французької суспільності. Думаємо, що й у Росії тут мусять грати певну роль французька література... М. П.

Відповідь „Правді“.

В найновішій випуску „Правди“ (жовтень) в „Черешенці редакції“ (на окладках) „Правда“ дорікає нашій редакції і єї „головному співробітнику“, то б то д. Драгоманову тим, що ми неслухняно звальномо на неї й „пову еру“ вину за Харківські арести, бо, мовляв, між накрітими книжками, через котрі виїшли ті арести, були й радикальні видання. На ділі, ми казали тільки, що протів арештованих у Харкові й деінде иде слідство між ничим і в напрямку відірвання України до Австрії, та хотіли ствердити, що тут арештовані зовсім ні при чому, позаяк пущена „Правдою“ звістка про „велику австро-фільську партію“ на Україні — в загалі брїхня. Між Українцями є хіба 2-3 полохливі душі, спочуваючі такому із них між арештованими нема ні однієї такої. „Правда“, котра незручно заговорила про ті арести, повинна була бодай тепер відкликати брїхню про „австро-фільську партію“ на Україні, замість патакати на те, що арештовано винні й ми, бо між книжками були й наші видання. На ділі, ані ми не маємо нічого спільного з тою посылкою, ані арештовані до неї не причасні, а тим менше вони можуть відповідати за характер самої посылки, в котрій є найріжнорідніші видання, від соціалістичних і радикальних до народовеских. Ся посылка вислана з Галичини одним

Галичанином павманя, без найменшого відомого небудь з арештованих. Арештовані винні хіба тим, що получивши в руки посылку, не донесли про те начальству.

Далі „Правда“ пише таке: „Н. М. Навлик називає „брехнею“ нашу замітку про єднання єго з Марковим і Мончаловським так само, як і давнішу звістку, що „радикали сприяли абсолютизму“. Хіба ж не відбували ви вкупі нарад над „новою ерою“ зимою 1890/1, хіба В. Будзиновський і деякі інші радикали не є співробітниками б. „Галицької Русі“ і „Галичанина“ та „Бесѣды“ Мончаловського. Д. Драгоманов звивав Українців, що б не писали до „новоруських“ видань, хоч „новоруські“ не відцуралісь ані своєї народності, ані мови, а писали до часописів ренегатів, щоб лише взяти гроші — се морально! не значить се служити і помагати їм?“

На се відповімо таке: Д. В. Будзиновський і „деякі інші радикали“ (жаль, що „Правда“ не назвала їх по імені) — то одиниці, і за них ані ми, ані в загалі радикальна партія відповідати не можемо. Вирочім той самий В. Будзиновський і „інші радикали“ співробітничали і в народовеских виданнях. Факт є, що ми ніколи не співробітничали в московських виданнях і принципіально на таке не годимося. Скажемо навіть більше: д. Будзиновський вже майже рік як не є співробітником „Народа“ і напр. один з поводів нашого розриву з д. Будзиновським власне те, що він рівночасно писав і в „Народ“ і в „Галичанин“. Ми д. Будзиновському заявили рішучо: або „Народ“, або „Галичанин“. З тими ж „іншими радикалами“ (усього двома!) наша редакція ще від давніше не має нічого спільного. Вирочім і ті радикали, що співробітничали в „Галичанин“, далеко не годяться з поглядами старорусів. Що-ж до дд. Маркова й Мончаловського, то ми не тільки зимою 1890/1, але в загалі ніколи не „відбували вкупі нарад над „новою ерою“. Говорала тоді про неї з собою тільки молодіж львівська, академіки радикального і московського напрямку, зовсім незалежно від нас, тай тоді радикальна молодіж власне вдарила на реакційність і т. п. прикмети московської молодіжкі, і звивала єї рішучо, відлучитися від дд. Маркова, Мончаловського і кзми та ставати на дорогу народну — на дорогу служби простому руському народови, як р. укр. радикали. І власне об те й розбілись спільні розмови тої молодіжкі.*) Де ж тут „сприяє абсолютизму“? На ділі такого сприяня у нікого з нас ніколи не було і не могло бути. Редакція „Правди“ може те сприяє оправдувати хіба тільки тим, що і радикали і московфіли виступали й виступають протів „нової ери“. Справді, воно чудно, що такі два крайні

*) На лихо, ті розмови перенеслися потім на гірший ґрунт — у Відень, але ж ми не раз говорили, що далеко не годимося зо звістними подіями в Відні. Вирочім і ті віденські відносини між молодіжкою не мають в собі нічого тривкого.

напрямки виступають проти третього. Але ж тут вина тільки в сім-остатнім. Хто ж тому винен, що пані „нова ера“ погана і з задю і з переду? Ми виступали й виступаємо проти неї переважно з діаметрально протилежних мотивів; не перечимо, що тут є й деякі спільні мотиви, але ж тому винно тільки те, що і ми й москвофіли родилися Русинами і живемо серед тих самих обставин, котрі „нова ера“ тільки заострила. Отже не в тім горі, що й дд. Маркови та Мончаловські виступають проти „нової ери“, а в тім, що ті панове нічому не навчилися з неї і далі порють речі, вже давно поховані в Галичині, копаючи самі собі гріб. Де-ж тут яке небудь єднане, або навіть можливість єднання?

Також політики!

Буковина більше навіть, ніж Галичина належить до тих щасливих „конституційних“ країн Австрії, де виборців не вибирають, а іменують з гори, т. є. вибирають тих, котрих хоче черновецька краєва управа і панове старости. Остатнім часом ми мали нагоду побачити, як виглядають на Буковині безпарціальні вибори, т. є. такі, де краєва управа обіцяла безпарціальність. Таку власне обіцянку дав п. начальник краю бар. Краус (бувший директор поліції у Відні) руському кандидату на посла з Вишницького повіту, д. Ясеницькому, совітнику краєвого суду в Чернівцях — народовцеві. В день перед виборами, т. є. 22 м. м. появилися перед д. Ясеницьким 24 виборці, що мужно перейшли пекло правиборів, і запевнили его, що не тільки всі вони, але й багато інших будуть голосувати на него, яко на сина й приятеля народа і т. д. Але ж рано 23, то б то в день самих виборів, ті самі люде, явившись перед д. Ясеницьким, стали питати, що їм діяти, бо староство і інші урядники стали їм усяко грозити на случай, як би голосували на д. Ясеницького, а не на бар. Льва Василька, румунського кандидата. І що-ж ви думаєте? — що зробив „син і приятель народа“ та ще й совітник суду? Може пішов до староства, на пляц боротьби і загрозив їм, щоб не сміли поступати безправно? Може вжив усього свого впливу, який мусить мати в Чернівцях ц. к. совітник суду, видний руський патріот і т. д.? Ні, він санкціонував усі безправа виборчі, т. є. по просту: „зрієся своєї кандидатури і порадив їм (виборцям) як найумильніше сповнити волю староства і голосувати на бар. Василька. Виборці, — додає донесуватель Bukowiner Nachrichten nr. 1530, з котрої беремо сю звістку, — мало его не цілювали по руках за те, що він їх візав, не жертвувати свої матеріальні інтереси“. Ну, і стало ся: д. Ясеницький унав з честю — серед терору з боку староства, жандармів і жидків вибрано противника Русинів і противника простого народу. Правда, що не аби які політики ті руські

кандидати й виборці! Та тут ще не все: після того народовці страшенно вдарили на гвалт, що не вибрано їх кандидата, і мабуть подали рекурсе. Ох, політики!

Беллетристика в „Зорі“.

Ч. 18 „Зорі“ принесло нам дальший протяг повісті Івана Левіцького „Поміж ворогами“. Повість ся, котра тягнєся в „Зорі“ з початку року, наводить сум — за автора. Важко пригадати собі що небудь пустішого: люде ходять, сідають, йдять, курять і т. д. ведуть відповідні розмови (Ви курите? — Курю, і т. д.), — не звісно, на що. Таким реалізмом можна списати 100 томів, ні на що не потрібних. З 17-18 ч. піп і писар починають сваритися і можна думати, що тепер саме почнєся повість — поміж ворогами, а все попереднє був лишень вступ на тему, як писарів племянник залізався до попової дочки та не схотів єї брати. Тільки ж вступ сей можна було розказати в трьох словах замість того, що б тягти его пів року такими пустими картинками і розмовами. Та й сварка „поміж ворогами“ щось не обіща живішого.

В 18 ч. „Зорі“ проскочили серед сеї сварки вказівки на „штундових“ пророків, котрі появились у селі о. Артемія, але всі ці вказівки зайняли лишень 16 рядків. Ну, чи не краше б нашому шановному беллетристові дати нам картини з життя таких інтересних людей, як ті сектанти, замість того, що б нудити нас подробицями об тім, як попівни та паньчі курять, пють чай і т. д.!

В тому ж 18 ч. „Зорі“ скінчено невеличке оповіданє д. М. Коцюбинського „Ціповяз“ — нарис двох братів: одного ідеаліста, котрий усе дума про громадске діло, і другого — холодного егоїста. Нарис сей не дуже зручний: особливо неіхика егоїста змалювана дуже вже різко з самого малечку і дуже коротко. Та все таки в автора видно добрий замір ухопити нові картини в житю українських селян, зачепити оснівні справи сільського побиту. І за те спасибі!

М. Др.

П. Вахнянин серед „сьмітя“.

На памятных зборах „Народної Ради“ в осени 1890 року, на котрих розігралась була оргія „нової ери“, п. Вахнянин в хвили найбільшого ентузіазму висказав горде пересвідченє, що „ми, се б то новоерці, тепер панамі в своїй хаті, а крім нас є ще тут троха „сьмітя“, та коли ми зробимо отак... фу! то все те сьміте геть розлетиться“. Від того часу третій рік минає. Не одно „фу!“ можна було за той час зробити, не одно й зроблено було сторонниками п. Вахнянина, та зроблено мабуть не тим кінцем, бо „сьміте“ стоїть собі, як стояло, а новоерський ентузіазм пропав, мов і не був. Я не думаю докоряти п. Вахнянинови его тодішньою гордою надією. Противно! *Stolz liet' ich mir den Spanier*. А п. Вахнянин — нап

Іспанець, наш маркіз Поза, а бодай хоч не маркіз, то все любить позувати. Я пригадую се його історичне „фу“ тільки в тій цілі, щоб ствердити факт, що п. Вахнянин, хоч може добрий музикант, та за те кепський пророк і кепський політик. Добрий політик не зриває за собою мостів і не плює без крайньої потреби в колодязь, з котрого може ще доведеться воду пити. І п. Вахнянининові довелося. Задумавши кандидувати на посла до ради державної з округу виборчого Жовква-Рава-Сокаль він змушений був в три роки по своїм „фу“ стати до завзятої боротьби з тим самим москвофільським „смітєм“, котрому тоді пророкував швидку загибель. І я думаю, він переконався, що те „смітє“ має там ще таку велику силу, що не то що від одного могучого „фу“ не розлетиться, а вимагає довгої і систематичної праці, щоб перестало бути силою, а явилось тим, чим є на ділі — смітєм.

Я не буду описувати всіх тих диких сцен, криків, брутальних нападів, цинічних насміхів і погроз, котрі прийшлося переєслухати п. Вахнянининові на передвиборчих зборах у Жовкві, Раві і Сокалі. Я занадто добре знаю наших провінційальних проводирів, особливо „твердаго закала“, щоб не спочувати п. Вахнянининові на тій його тернистій дорозі. Вже за ті самі передвиборчі муки, які він переніс на тих зборах, варт він посольського мандату, тим більше, що противник його, о. Роздільський із Сокаля не тільки старий і немічний, але в ділах політичних зовсім таки нічого не тямить.

Але п. Вахнянин доказав ще одного, далеко більшого геройства, за котре не тільки мандат, але й вінець мученицький єму б належався. Він, як то кажуть Росіяне, сам себе висік. Чи давно то п. Вахнянин теремтетував на радикалів і на прилюдних зборах і в анонімних статях у „Діль“ за те, що вони, покинувши висші ідеали, висуюють наперед мужика та жолудкові ідеї? „Жолудкові ідеї“, се було друге (чи властиво, по хронологічному порядку перше) історичне „фу“ п. Вахнянина. І що ж показалося? П. Вахнянин ідучи на війну проти москвофільського смітя жовківсько-равсько-сокальського, надів на себе іменно ту опльовану ним радикальну зброю, мов щитом закритися „жолудковими ідеями“, явився речником читань економічних, читань нашого добробуту, поклав у основу свого політичного profession de foi — того ж таки погордженого мужика! „У нас є дві справи великої ваги — говорив він (гл. „Діль“ ч. 225): — справа руска або народна, та справа господарська або нашого добробуту. Народна справа все мала заступників, та ті справи можуть бути поладжені у Відні і воно йде до того... Але я скажу дещо про другу справу, нашого добробуту, про справу господарську. Всім відомо, що наш край є хліборобний, бо 70 проц. населення займаєсь рільництвом. Ось перша задача нашого руского посла у Відні — домогати ся полекші селянинови... Тепер у Відні застановляються над тим, щоби дуже бі-

дних цілковито увільнити від податків, та щоби всі податки зредувати на один доходний. Друга важна справа, щоби розбудити наш промисел домашній, але ми його нашим грошем не запоможемо. Посли інших народів ходять, штурмують до правительства за грошем на піднесенє свого промислу — сеж і задача руского посла. Дальше важна справа повинь... потрібно управильнення рік... Дальше меліорація ґрунтів, закладанє стаєнь, а в кінці вельми важна справа податку крові — служба військова. Заноситься на зміну трилітної служби на дволітну. Ось недавно знов вийшов проєкт зміни ординації виборчої. Руский посол мусить бути за тим проєктом. Ось вам, панове короткий начерк моєї програми діланя“.

Ну, справді, начерк дуже короткий і, скаввши по ширости, і в тім короткім начерку набовтано гороху з капустою. П. Вахнянин, видимо, деє щось чув, деє щось читав, та мабуть надто глибоко сидів у сферах висших ідеалів і дуже слабо зрозумів усі оті „жолудкові ідеї“. Податки, промисел домашній, меліорація ґрунтів, стаїні і хлоска кров, усе те мигнуло в його промові, про все він згадав а ні про що не сказав докладно, підніс переважно, що про те деє хтось думає і потому все те видав за свою програму.

Та не в тім діло. Важна тут не ясність „жолудкових ідей“ у п. Вахнянина; ми єї від него й не надіємося; важний тут сам той факт, що він прецінь і сам признавсь до тих ідей, поклав на них головний натиск, поставив їх собі за головну задачу посольської діяльності. Ми шире бажаємо, щоби п. Вахнянин узяв собі свої власні слова до серця, і чи буде вибраний послом, чи ні, щоб таки добре присів фалди і зволив троха ближше познайомитися з тими справами. Ручимось єму за те, що его висші ідеали на тім не утерять, а при слідуючій кандидованю він буде міг з більшою силою і прецізією виступити до боротьби зо „смітєм“, з котрим тепер ледво міг собі дати раду.

Іван Франко.

Довірочна нарада

мужів довіря рускої радикальної партії з Покутя відбулася 29 м. м. в Коломиї. Обговорено ситуацію політичну й головні заходи для можливих виборів у раду державну, постановлено ряд народних віч у тих справах, і врешті вислано до ради державної, на руки п. Пернерстєрфера, такий протест:

„Підписані, мужі довіря рускої радикальної партії, делеговані від громад повітів Коломийського, Снятинського, Косівського, Станіславівського, Городенського і Товмацького зібравшись 29 октября в Коломиї для політичної наради, протестують отсе против заяв панів послів Яворського, голови Кола польского і графа Стадніцького з нагоди їх промов у раді державній в справі проєктованої правительством виборчої реформи, нагадуючи, що руска сільска людина уже від кількох літ рішучо домагаєсь

заведення загального голосування, про що достатньо свідчать численні і сильно учасні народні віча, скликувані в тій цілі. За тим підносять підписані, що всі інформації членів Кола польського про відносини нашої сільської людності, подавані раді державній є тенденційні, фальшиві, обчислені тільки на помилене ради державної і публичної оцінки, а мають вони на цілі власне кастові інтереси польської шляхти. Що ж до заяв нага графа Стадніцького, що цілком порушують честь робучих мас народу, підписані виражають отже своє обурення і глибоке сожаління для польських великих грунтових властителей, що даються заступати такими репрезентантами“.

Сей протест заосмотрений підписами усіх присутніх селян і інтелігентних членів нашої партії. В виду важкої ситуації і можливих близьких виборів, просимо наших приятелів поспішити з приготовами, від котрих рішучо залежить доля нашої виборчої кампанії...

Иди въ свой Суздаль!

„Правда“ (жовтень), як і треба було ждати, виступила протів солідарности Русинів усіх партій в обороні політичних прав і просто-народних інтересів, що проявилася на стрийськім вічу, при чому „Правда“ постаралася пришишити латку видійшим учасникам віча з усіх партій. Так наш товариш Творовский, що був секретарем віча, у „Правди“ „Поляк, відомий завзятий агітатор радикальний, не признающий ніякої національности“ — остатнє звинувачення, що сама ж „Правда“ не заперечить, що т. Творовский працює для руських селян (що чейже належать до руської національности!) аж ему очі вилазять. Дісталося і народовцям Драм Озаркевичу і Олесьнічкому за те, що доказували доконечність такої солідарности Русинів супротив „нової ери“ і москвофілу Дру Антоновичу за те, що боронив „доброї віри“ д. Романчука в його помилці. З певною радістю піднесено тільки виступ д. Алексеича, котрий-ді доказав, що така солідарність між Русинами не можлива. „Правда“ вважає єдино спасенним своє ново-єреке становище і пропонує, в слід за пок. В. Барвінським, „почати працю над народом або ово на взір чехів, однак не галасливими і пустими демонстраціями і файерверками, як сегодня роблять молоді-Чехи“, а хіба на взір старо-Чехів — ческих навів-клерикалів, бо не думає ж „Правда“ іти за чеськими радикалами або соціалістами? „Правда“ про око, звісно, пропонує „працю реальну, позитивну для просвітнього і економічного подвигнення руського народу“, — але ж як вона розуміє ту працю, виходить з дальших слів її про д. Вахнянина, котрого „Правда“ зве „знавцем потреб руського народу“ і надієся, що „нарід потрапить приналежно оцінити“ его кандидатуру до ради державної. Се кажеся про чоловіка, котрий не знав і не знає навіть потреб мужицького „жолудка“, не кажучи вже про сложенішу працю для того мужика... Справ-

ді, і ми надіємось, що нарід „приналежно“ оцінить (сею любимця „Правди“, коли не тепер, то бодай тоді, як скрізь прозріє. І з такими думками й заходами „Правда“ накидаєся на мейтора усієї Русі-Україні! „Иди въ свой Суздаль“ — ново-єрекий, а не мороч людей!...

Et tu, Brute!

В попереднім прі ми надрукували статейку п. з. З табору народовців. „Дьло“ зразу мовчало, як звичайно, і заговорило про се аж після того, як статейку передрукував „Галичанин“, як агітаційну протів кандидатури д. Вахнянина і в загалі протів народовців, для котрих „Галичанин“ і сим разом не пожадував гідкої лайки. Тоді „Дьло“ мов скажене кинулося на нас, та не за суть діла (збори й поділ між народовцями), а за те, що ми поєміли навести дещо на дд Вахнянина й Левіцького. Чи не краще було би сунокійно поправити наші помилки, коли вони є, замість уличної лайки, та ще й при претенсії на учителів чемности?! На лихо, „Дьло“ поправило хіба тільки, що не д. Авдіковський заскаржив у суд д. Левіцького, а д. Левіцький д. Авдіковського. Ми се давно знали з публичних листів остатного, та були невві, що наш случайний донисуватель у Львові узнав сю справу лініше. Тепер же мусимо признати рацію „Дьлу“ з тим додатком, що д. Левіцький заскаржив д. Авдіковського на виразну визву остатного для того, що він, Авдіковський, буде мати нагоду публично доказати д. Левіцькому, що той таки взяв рукопис пок. Огоновського. Чи д. Авдіковський зуміє се доказати — не наше діло. Що ж до д. Вахнянина, то мусимо заявити, що він таки казав наведене нами протів д. Романчука. Та що тут довго балакати! Той нан, котрий тільки й робить у політиці, що в ради-годи „фукає“ на москвофілів і радикалів або „вбиває тих ворогів своїх, мов гвидий“, — звівши із своїх дурниць. Наведемо тут ще одну з них. Коли в початку 1887 р. на засіданю менерів „Дьла“, предложено було пок. Гладиловичем (без моєї ініціативи) моє сотрудинцтво в „Дьлѣ“, д. Вахнянин, похваливши мене перше, мовляв, як спосібного літератора, додав: „Але що з того? Як він буде сотрудником „Дьла“, то ми мусіли би брати на себе відвічальність за кожний его крок, а він вовежме тай піде на робітницькі збори“ (бесіда про робітницькі збори у Львові, де я промовляв (навіть по руски) за тим, щоби робітники мали своїх представителів у раді державній). І менери „Дьла“ на се замовкли. Значить, по думці д. Вахнянина, для народовців то була би компромітація, як би сотрудник організації їх явився на робітницьких зборах і промовляв там в користь політичних прав робітників?! Звертаємо на се увагу міських робітників, бо сей вічний кандидат на посла готов ще, при загальнім голосуваню, кандидувати перед ними... „Дьло“ наводить перепечатку названої статейки „Галичанином“ як доказ нашої згоди

з москвофілами; ми ж заважаємо, що „Дѣло“ найшло би в тім самому „Народа“ далеко більше протів москвофілів — як би редакція була хоть така дотепна, як редакція „Галичанина“. Признаємо що ми вмішалися не в своє діло, та ми, бачите, хотіли прислужитися щирішим людям у генеральному штабі народовців — давши звістку про їх боротьбу з з групою „Правди“ і звівши на їх бік симпатію й піддержку з боку лішньої частини народовців на провінції. „Дѣло“ своїм... чемним виступом дає доказ, що єму ліпше, перед публікою виходити в згоді з прихильниками на прямку „Правди“. Кому се вийде в користь — не знаємо; знаємо тільки, що наур. „Правда“ не ховає своєї незгоди з д. Романчуком.

Ще з поводу статті д. Арабажина.

І. Дозвольте мені зробити кілька додатків фактичного характеру до полеміки з поводу польсько-українофільської угоди 1889—90 рр. Д. Драгоманов в рецензії на статтю д. Арабажина (напечатану в Енци. Слов. Брокгауза) робить фактичну поправку, що буцім то угода повстала в 1890 році, а не в 1889-му і звязку з арештами 1889 р. ніякого не має.

На рецензію д. Драгоманова якийсь Українець (здається, не той, що пише „Листи з України“, див. 17. ч. „Народа“) поспішив заявити, що вповні згожується з рецензією д. Драгоманова, хоч все ж таки не задоволений єї неповнотою і замало рішучим тоном.

Хто такий д. Українець і чому він признає потрібним вселюдно давати своє „одобряю“, я не знаю і се мене зовсім не обходить, але в кінці сеї замітки єсть кілька фраз, котрі змушують мене теж забрати голос. Д. Українець дивується, як то д. Арабажин не наводить відомих йому фактів в справі угоди і арештів. Не знаю, як назвати се задивлення д. Українця.

Не знаю, що сказав би в сій справі д. А.—н, тільки не думаю, щоб він признав можливим друкувати сі факти, котрі мусили б розкрити багато імен людей далеко ще не забезпечених з різних боків. Мені здається, що д. А. добре робить, не оголошуючи фактів в такі часи, коли всі угодовці ховаються під „прекрасними масками“, а один з них уважав навіть свої етнографічно-антропологічні кукурікання за велику політичну таємницю...

Так само не можна признати щирим закид д. Українця, що от буцім то противна сторона не має спроможности відповідати в російських виданнях; начеб то яка інша сторона могла в них говорити зовсім отверто, і не тільки в сих, але й у заграничних!

Дуже зрозуміло, звідки походять такі нарікання. Самі українофіли дуже добре користуються і з російської і з заграничної преси, але їм — звичайна річ — дуже не до смаку, коли пресою користуються їх противники. От вони і стараються одурити наївних людей, гра-

ючи на ліберальну дудку: „не нападайте, мовляв, на нас, бо ми не можемо відповідати“.

П. Українець! Подивіться на факти: „Правда“ ще не вмерла! О, вона з'уміє дошкулити своєю відповідою; вона і думки розбере, і автора вилає, та ще й досить прозвучно натякне про особу автора, не знати вже для чийої відомости... Але я заговорив про д. Українця, зовсім не маючи на меті боронити д. Арабажина. Мені хотілось тільки виступити протів того фальшивого погляду, після котрого під ліберальним протекстом хочуть заткнути рота противникам.

Тепер я хочу подати до прилюдної відомости деякі факти, яко наочний свідок багатьох подій українського життя. Я добре знаю цілу історію угоди; знаю, що вона задумана віддавна і дуже уміло проводилась через довгий час. (Ще після знаменитої промови єп. Пелеша в соймі). Іншим часом розкажу, як зручно провадилась ся кампанія в літературі й публіцистиці, чи то під претекстом боротьби з впливом російської літератури, чи то під дуже ліберальним стягом погодження з братним народом, чи то в формі ніби наукових лекцій і розправ етнографічного й антропологічного характеру, чи під стягом святощей націоналізму і т. д., чи то у формі ганебної компромітації д. Драгоманова, котрий-ді і обруситель і не знає в далекій чужині дійствних обставин життя і таке інше.

Про се все я міг би розказати дуже цікаві речі... Так наприклад, один поважний угодовець сказав мені на самоті: „нехай Ваша правда, але Вам ніхто не повірить, як і Драгоманову, а я можу багато чого понарозказувати“... Після сего пішла скрізь по Україні чутка, що нібито угодовці не можуть відповідати д. Драгоманову, бо він пригрозив, що в разі полеміки з ним, він оголосить їх листи і скомпромітує перед поліцією.

Я знаю і маю багато свідків, що б отверто сказати, хто дійсний редактор „Правди“ і хто „прекрасні маски“, я знаю, на які гроші вона видається, знаю, чим і перед ким вона зобов'язана, знаю, що з першого дня свого існування вона боронила принципів угоди *). Я міг би розказати багато цікавого про ті безчесні заходи і обман, котрими пробувано одурити українську молодіж і публіку: я добре знаю і можу пояснити, як то в повище згаданій цілі була напечатана в „Правді“ стаття д. Драгоманова, яко провідна. Коли угода оголошена тільки в 1890 р. то се діло тактика. Адже ж всім відомо, що н. Романчук, котрий був єї офіціальним глашатаєм, сам про неї довідався в

*) Д. Е. С. в своїй праці „Шевченкові ідеали і українська дійсність“ виразно каже: „коли ви щільно придивитесь до змісту окремих статей „Правди“, то ви там знайдете усі пункти програми, навіть пункт що до унії“ (див. ст. 37—38) Д. Е. С. говорить про „Правду“ до її перерви у 1890 р.

остатню хвилину, з якого поводу йому прилюдно читав мораль один польський публіцист, на-казуючи йому добре пам'ятати, що в ціл ділі не він перша особа, а О. Барвінський. Веім одначе відомо добре, яку мізерну і песамостійну роллю грає в сій справі, а разом і в редакції „Правди“ сей „муж довірья“, стови учености і т. н. Веі добре знають, які „прекрасні маски“ орудують по за плечима представних людей. Кождий знає, що се за люде, на що вони підуть, на що зважуться. Не вже ж з ними ще числитися, невже ж з ними можливі хоч які небудь компроміси, без пониження людської гідности, без урази морального почуття, без великої шкоди для діла чистого й чесного? На мою думку, між українофілами і українськими радикалами давно увірвалася нитка.. Рецензія д. Драгоманова на статтю д. Арабажина робить таке вражіння, немовби д. Д—в не стеряв ще надії щось витолкувати їм або пояснити. Даремна річ! Між українофілами з тієї і сієї сторони кордону нема ніякої ріжниць; нема й не може бути. Се говорить досвід, це іншим часом постараюсь довести й теоретично. Сам д. Драгоманов добре се розуміє, і коли прочитаєш його статтю „Де тонко там рветься“, бачиш перед собою людину смілу, рішучу і добре розуміючу нову неможливість якого небудь сильного діла з крутіями і двічі, тричі перевертнями (скажу словами одного давнього польского публіциста). Українофіли по своїйому соціальному положенню не можуть бути іншими і жадного компромісу з ними бути не може. Інтереси українського мужицтва, українського робучого люду на се не позволять. Коли битись, товариші, так не миритись! (Конець й уваги ред. будуть). Гр. К—е—ій.

Чому ми так політикуємо?

Знаючи, що між нами, Українцями, нема ніякого звязку, я в донесі „Організуємося“ („Народ“ ч. 18) прохав земляків почати знайомство ось яким способом: редакція „Народу“ передала б усім бажаючим познайомитися зі мною мою адресу. Коли б се було зроблено, ми вже легко б перезнайомилися між собою. Мій незручний вираз „усім бажаючим“ перелякав ш. А. Хв. („Народ“ чч. 19—20). А що, питає він, коли між тими бажаючими буде й російський жандар? і радить не вислати мою адресу нікому. Справедливо: ножем можна порізатися, — значить, ножа ніколи і вживати не слід. Але най ш. А. Хв. не лякаєся: разом з донесью я післав до ш. М. Павлика лист, де прохав передати мою адресу тільки тим, котрі 1) відгукнуться на мою пропозицію і 2) будуть звісні йому за людей певних.

Значить, лякатися мого проєкту було нічого, але чи був він практичний? Ш. редакція каже, що він непрактичний, що Українці можуть познайомитися і без посередників. Можуть? Думаю, що наша „обережність“ стане тому на перешкоді. Я, наприклад, знаю такий факт. Один Українець, будучи у великому місті, півроку шукав укр. товариства, пів року

„товариші“ приглядалися йому, чи не шпійон він, пів року вільно було вже йому брати „Кієвскую Старину“ з „Основою“ з бібліотеки товариства і розвивати свій світогляд знайомством з херсонським „Степом“... Проживши півтори року, мусив той Українець їхати на село. За тиждень до відїзду йому кажуть, що товариство має ще й „іншу бібліотеку“, що складаєся з жєневських і лондонських видань... Бачите, ми такі обережні, що чоловік, спеціально приїхавший познайомитися з нами, півроку нас шукає, а друге півроччє сидить у карантині, щоб перед своїм виїздом довідатися о істнуванні „іншої бібліотеки“. При істнуванні такої лякливости, треба було шукати інших, може з погляду свіжого чоловіка й штучних способів, щоб звести до купи нас, українських лицарів „безь страху и упрека“.

Якже ж ми почнемо нашу організацію?

Ол. Андрович.

Сей пр. ми виімково мусіли видати в більшім обемі через те, що не могли нічого з надрукованого тут відложити на далі. За те снм разом ми не даємо додатку повісти д. Франка. Слідуючі при, з фінансових оглядів, нам би друкувати найбільше в два листи, але-ж приятелям нашим ми мусимо сказати, що й при теперішньому обемі „Народа“ ми ледви можемо справитися з працями 2—3 сотрудників тільки по певним справам. На праці інших сотрудників про багато інших справ — не менче важних, у нас так і нема місця!!

Тільки що вийшла книжка З ВЕРШИН І НИЗИН Збірник поезій Івана Франка

Друге доповнене виданє.

8^о ст. 468 + VI.

Ціна екз. брошурованого 1 г. 50 кр. оправленого в полотно 1 г. 80 кр. в крадій справі 2 г. 30 кр.

Обертатися виключно до книгарні Ставропольського Інститута у Львові.

Осїбно вийшли ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Поєма з недавньої минувшини

Івана Франка.

Ст. 129. Ц. 30 кр.

Обертатися до автора: Львів, Байки, Глибока ул. 7.

Увага. Для Росії перша книжка (брошурована) коштуватиме о 3. г. друга о 1 г. дорожче. Обертатись прямо до автора.

Виходить 1. і 15 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція

й Адміністрація
на Замковій ул.

Французькі селяне і соціалізм.

З усіх прояв життя соціалістичних партій на Заході Європи для нас найінтересніші заходи коло пропаганди соціалізму серед селян. Ми вертаємось ще раз до сеї справи з поводу розмов про неї на конгресі французьких соціалістів, котрий відбувся 7—10 октября с. р. Там була вияснена історія повіщих заходів соціалістів коло французьких селян, а також вислухані були уваги людей, мавших практику у сій справі.

В 1891 р. центральний комітет партії робітничкої виробив вопросник для сеї справи, на котрий було получено чимало одповідей, котрі послужили для виробу сільської праграми (programme agricole), вже звісної читателям „Народа“. Ся праграма ухвалена на конгресі партії в Марселі в 1892 р., була напечатана на французькому і на кількох діалектах (patois) північних і південних і розширена по селам. Теперішньому конгресу були предложені уваги, котрі різні члени партії зробили, розширюючи між селянами програму і роблячи між ними всякі інші проби соціалістичної пропаганди. Ми вбережемося від того, щоб розширювати на все селянство выводи, котрі зробив референт французького конгресу, а лишень передамо їх загальний характер.

Як видно, селяне французькі поглянули на програму більше аналітично, ніж синтетично і через те в різних місцях спинились на інших точках, але завше практичних. Напр. на півночі

Франції звернули увагу на способи ви-
найму ґрунтів, бо там більша частина
селян — фермери; на півдні ж і в се-
редині більше говорено про збавку по-
датків і про впорядкування спілок сіль-
ських дрібних властителів землі, спілок,
в котрі б уходили не самі хлібороби, а
також і дрібні промисловці, як ковалі,
шевці, ткачі, кравці і т. н. В деяких се-
лах хвалили думку про перегляд када-
стру державою, або поки що громадами.

Багато членів конгресу (між ними
звісний марксист П. Лафарг) радили зро-
бити деякі переробки й добавки у про-
граммі, — напр. про потребу вменшу-
вати плату за ферми в роки неуродні,
про свободу полювання, про поміч лікар-
ську, про громадських адвокатів, котрі б
давали безплатні ради, про увільнене від
роботи на дорогах тих, хто не має возів
і про пропорціональність такої робо-
ти для тих, хто має більше возів, про
грошову поміч жінкам (вінчаним і не-
вінчаним) перед родами (пологами) і після
них, про організацію кредиту сільського
державою на ті 80—100 мільонів фр.,
котрі мусять зостатись при запроводі
2-річної вояцької служби.

Поки що конгрес рішив зоставити
програму без переміни, а справу сю
поставити на дальший суд громади до
конгресу 1894 р.

Дуже інтересні були розмови на
конгресі про способи починати пропа-
ганду соціалізму серед селян у Франції.
Для тих, хто звик до щоденних викри-
ків певних органів і кружків про „со-
ціальну революцію“, розмови ті можуть
вдатись вже навіть занадто консервати-

вими. Члени конгресу, котрі пробовали мати діло з селянами, радили поступати дуже обережно: напр. посилати в села по 1—2 пропагандисти, котрі вступатимуть у неділю до корчем, змішаються зо звичайними гостями, розмовлятимуть з ними спершу про речі індиферентні, братимуть участь в іграх, в празниках сільських, співатимуть пісні, гратимуть до танців і т. и. Коли так завяжуться знакомства, після кількох заходів, то пропагандисти починатимуть розмови, звісно, перше про ті справи, котрі безпосередно інтересують селян. „Таким терпеливим і може трохи не скорим способом, — каже референт справи в *Le Socialiste*, — здобуто багато на півночі Франції, де партія має вже численні секції по селах. Хлібороби, про котрих капіталісти говорять, як про неспосібних до соціалізму, радіють, коли бачуть, що єсть люде, що інтересуються їх бідотою і потребами, — і раз тільки пропагандист здобуде довіру селян, то навіть дивно, як легко вони приймають соціалістичні теорії. Коли ж селяне упевняються, то нічим не зібеш їх з тих думок“.

Парижські соціалістичні газети ждуть уже великих успіхів з пропаганди між селянами к часам виборів у 1898 р., сподіваючись уже мати після тих виборів соціалістичну більшість у парламенті. Се вже, думаємо ми, занадто горячі надії, — але безспорно, що до того часу селяне французкі вспіють значно прихилитись до думок соціалістичних, а се дасть зовсім новий характер всім теперішнім парламентским відносинам.

М. Др.

Твори Василя Чайченка.

Критичний огляд М. Драгоманова.

Твори Василя Чайченка. Том I. Оповідання. Том II. Соняшний Промінь. Том III. На роспутті.

Ми вже мали пригоду кілька разів говорити в „Народі“ про праці д. Чайченка. В его особі ми маємо писателя, найбільше уталантованого з тих, які по-

явила російська Україна з 80-х років, а до того дуже працюючого. Тепер, коли перед нами лежать уже три споренькі томики его беллетристичних творів, можна вже зважитись зложити ціну талантові д. Чайченка. Талант той не дуже сильний, по крайній мірі не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, що б вони кидались у вічі читателеві, говорили сами за себе, навіть без умисного заміру творця, або й противно їм. Такі таланти мають одначе свою ціну, — тільки твори їх потребують часто світла ідеї самого автора, і звичайно самі автори такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для беллетриста, дуже часто переходючи в дідактику й публіцистику.

На лихо, тенденції свої виробляти прийшлося д. Чайченку в такий час, котрий, безспорно, будучий історик російсько-українського громадського життя відмітить, як добу застою і навіть регресу. В сю добу осінні, загально-людські думки, культурні й соціально-політичні, в російсько-українській громаді затемнилися, просвіта понизилася, на перший план вилізли думки формально-національні, а до того часто з ретноградною барвою. Історія колись покаже, на скільки такий настрій української громади єсть реакцією натурального національного почуття, роздратованого т. зв. „обрусенієм“, а на скільки він єсть відгомонам того націоналістично-реакційного напряду російського, котрий викликав і те „обрусеніє“ з рідними єму проявами в російському життю й печаті 80-х років, проявами, котрі деякі писателі не так давно пробували назвати загальним терміном „тьма єгипетська“.

Про д. Чайченка можна сказати, що він ще менше других українських писателів піддався тій тьмі, по крайній мірі ві соціальному бокові і що він умів задержати і літературний смак, котрий тепер, видимо, стратили навіть ліпші наші беллетристи 70-х років, Нечуй і Мирний. Але напр. по часті релігійного містицизму д. Чайченко пішов далеко, так само як і по часті національного шовінізму, — остатнє зрештою більше в тво-

рах чисто-дідактичних, ніж беллетристичних. В сих остатніх творах д. Чайченка виступа більше лишень поверховність національно-громадських думок автора, котра тим більше вражає, що автор силиться виставити на перший план ті думки і з їх точки навіть вияснити і ті типи, котрі він хотів намалювати, напр. в романі „На Роспутті“.

Найліпші твори д. Чайченка знаходимо між його „Оповіданнями“, — меншими по величині і посвяченими просто народньому життю. В свою чергу найліпші між ними ті, в котрих автор не висуває на перший план свої тенденції, а дає побитові картини, — по більшій часті свіжі і нові в українській літературі. Такі оповідання: Без хліба (чоловік краде хліб у громадському шпихлері, жінка віддаляється від него, аж поки він не признається громаді і не поправляє свій гріх), Хата (шинкар-глитай обманом відбирає у вдови хату; судді і писар трохи каррикатурні), Нелюб (жінка, віддана заміж по неволі, не терпить чоловіка, але повертається до него, вбачивши його велику гуманність; мабуть, чи не найліпший твір Чайченка, хоч початок його не оброблений), Утікачка, (тісна дома дівчина втікає з парубком-шахтарем і стає куховаркою в артілі шахтарів; зраджена парубком, вона починає пити і впадає в розпусту; кінець мало оброблений для показу натуральності упадку дівчини).

В серії маленьких оповідань, озглавлених „Діти“ поряд з вище названими можна поставити Грицько і Украла (ліпше в сій серії, видимо, просто списано з натури!).

Слабші оповідання Сестриця Галля, Сама, зовсім сама! Каторжна. Згадок про дитячі літа. Матеріал для них, видимо, взятий з життя, але мало оброблений; дещо показується за надто пересоленим.

Зовсім слабкі Екзамен і Непокірний (учитель). В таланті д. Чайченка зовсім не видно юмору і через те такі оповідання в него занадто грубі, сухі. Оповіданечко Кавуни могло б і зовсім zostаватись ненапечатаним: нічого в нєму нема нового і написано воно якось без кінця.

Найслабші „Дрібнички“. Треба великого таланту, як у Андерсена, або Тургенева (Стихотворенія в Прозі), що б удачно писати такі речі. В таких речах картина мусить бути намальована різким штрихом, аллегорія ясна зразу, а д. Чайченко, хоч дрібнички його короткі, все таки розпливається, ідеї не виставляються ясно. Прочитавши кожен з сих „Дрібничок“, питаєш себе: що се? навіщо?

„Оповідання про Павла Хлібороба“ хоче бути легендою, в архаїчному стилі, а до того дідактичною. Тургенєв показав у Росії примір такої легенди, переклавши „Юліяна Милостивого“ Флобера, а гр. Л. Толстой поперероблював кілька народніх легенд, збільшуючи їх дідактичний бік і посочиняв нові легенди в такому ж роді. По його слідам пішли кілька наших беллетристів (Мирний і др.) доволі невдачно, наслідуючи більше слабші боки Толстого, ніж сильні. Поява таких легенд викликана етично-релігійним рухом серед простого народу в Великій Русі і у нас, котрий себе проявляє між инчим сектами. На лихо, треба сказати, що беллетристи російські й наші не вміли виробити собі ясної думки про те, що знаменує собою той рух, ні про те, чим вони можуть послужити тут простому народу. Ми думаємо, що рух той показує і в простого народу змагання виробити собі релігійну етику без церковної обрядности, а також без попівства. В сю точку влучив гр. Толстой оповіданням „Два старика“ (подорож у Палестину) та тільки й тут не вдержався від чудотворного елемента. В других же оповіданнях, написаних хоч з прекрасним заміром проповідувати альтруїстичну етику, гр. Толстой нагромадив чудотворного елемента і просто грубої чортовщини і навіть почав підбурювати народ проти роботи розумом (Іванушка Дурачек). Тим часом чудеса, а тим паче чортовщина неперемінно повертають людей до обрядів, а обряди до попівства, і альтруїстична етика відсовується на зад.

Очевидно, що б підперти рух народний до того, що б дати в релігії перше місце сій етиці, треба підрізувати в ньому роді чудотворний світогляд і підпираати раціоналізм, — як для того, що б ти етика поставлена була вірно і міцно,

треба розширити альтруїзм індивідуальний до громадського, показуючи, що любов до людей мусить не обмежуватись помічною особам, а вести й до служби й цілій громаді.

Таких думок годі шукати в нових російських беллетристів-дідактиків, а ще менше в наших, котрі до того ще без міри громадають фантастичного й алегоричного елементу в своїх дідактичних казках і легендах.

Д. Чайченко показав себе в своїй легенді тверезішим від других. Та все таки в ній мало нового і мало поступового для нашого народу. Автор хоче підперти стару думку, що віра без діл мертва, і показує, що бог не признає святости в тому, що чоловік лишив свою сім'ю, що б спастись у монастирі і в пустині, а признає святим подвижника лишень тоді, коли він ратує від смерти пораненого чоловіка. Показує се бог через чудо, котре д. Чайченко взяв із старої легенди, що від середньовічних монахів дійшли і до нашого народу, і котре вжив і гр. Толстой в одній своїй легенді (Гри старця), зовсім близькій до народньої, то б то тим, що Павло йде поверх води. Після такого чуда, Павло вертаєся до дому працювати в своїй сім'ї. Чи остаєся за ним чудотворна сила ходити поверх води, автор не каже. Про службу для громади те ж не згадує.

Про таку службу говорить д. Чайченко в дитячому оповіданні „Олеся“. Се переробка офіційної легенди російської про Сусаніна: дівчина Олеся, котру дід-козак навчив, що „кожний повинен рідну країну боронити“, обманом заводить Татар у лісове болото, де вони всі пропали, при чому гине сама, але ратує рідне село на Волині (котре автор зве по Катеринославському слободою). Навряд, що б така пригода тепер могла служити приміром українського патріотизму: часи Сусаніних, Валендорів і т. н. тепер минулись, навіть коли б мораль їх була зовсім без плями!

Два оповідання „Зустріч“ і „Байда“ посвячені справі національно-українській. В першому д. Чайченко вивів панка, котрий був колись українофілом і, здаєся, демократом, але згодом став звичайним кар'єристом. Зустрівшись з при-

ятелем, від лица котрого ведеся оповіданє, котрий зостався вірним думкам молодих часів і щось робить на селі (автор не каже, що власне), герой оповідання веде его до себе, показує своє житє і коли, по обіді, знялась у товаришів розмова про українофільство, то городський товариш (Семен) просто заявля, що кинув ту мрію. В спорі, — в котрому, треба сказати, обоє товариші не показують ясних думок і влучних аргументів (чи се так і було в замірах автора?), — Семен борониться між инчим таким аргументом: „де ж ваша робота“ (українофілів), і дістає відповідь: „але ж ти забуваєш перешкоди з боку“... відповідь, котра в суті рівня обох товаришів..

Тема, зачеплена тут д. Чайченко, дуже інтерна і для нас важна, та, на жаль, він ледви торкнувся єї. Може вона б потребувала цілого романа, та все таки і в короткому оповіданні можна б було намаркувати хоч головні єї боки, — але й сего не зробив д. Чайченко. В основі своїй се тема всеросійська з українськими варіаціями. Росія переповнена ренегатами, чи розчарованими, „опустившимися“, „непомнящими“ і т. д. людьми, котрі за часи зеленої молодости поривались до ідеальних цілів, держались радикальних думок, а потім, звичайно вже між 25 і 30 роками життя, відривались від тих думок і починали жити, „какъ всѣ“. Сей ідеалізм і радикалізм молодіжї і матеріалізм і пасивність старших людей єсть одна з характерніших відмін російської інтелігенції від західно-європейської. В західній Європі звичайно думки молодіжї не відмінюються від думок старших віком; тут і серед молодіжї є консерватори, як і радикали, і коли молодий чоловік з часами змінює свій напрям, то се не має звязку з єго віком, а стає послідком зміни відносин, інтересів, впливу громадських фактів, студій і т. д. Найліпший примір — Гладстон, котрий в часи студентства належав до консерваторів, в 30—35 р. став лібералом, а зовсім старим став радикалом, — з'явище в Росії не видане! Я знаю одного Англичанина, котрий був консерватором — офіцером у війську, як консерватор стояв за Турцію і з такими поглядами поїхав кореспондентом торій-

ської газети в часи остаточної російсько-турецької війни. Придивившись до турецьких порядків, наш торі став на бік народів, підданих Турції, і з того часу агітує за автономію Сербів, Болгар, Греків, Армян і т. и. Бувши кореспондентом в часи єгипетської війни, він придивився до англо-банкирських претензій в Єгипті, став вияснити собі банкірство, а далі соціальні справи в загалі, і зробився соціалістом, став видним членом англійської соціально-демократичної федерації.

Тепер 50-літній „джентльмен“, не видає з себе ні аскета, ні сектанта: дбає о заробок, живе не гірше Семена в оповіданні д. Чайченка, але при тому багато працює і безплатно і завше, скрізь „веде свою лінію“, — знакомиться з діпломатами, міністрами, князями, як і з робітниками, вияснює „сильним мира сего“ стан турецьких народів, говорить на мітингах філо-армян, пише в соціалістичні газети, читає реферати робітникам і т. д.

Для Росіянина се вже диво дивне!

Перша причина „невидержки“ російської мусить бути органічна: новина для Росіян усякої культурної думки, котра будиться за молоді, але котрої некультурний ще організм не може довго вдержувати. Далі має велику важність те, що Росіяне, чи через молодість, чи через що инше, беруть усяке ідеальне змагання з єго скрайного, абстрактного боку, а всяких практичних обставин у прикладі ідеалу не хочуть знати, і пошківшись на перших пробах, тратять енергію і віру в саму ідею. На решті, звісно, мають силу і політичні й географічні умови життя в Росії, мализна ще єї культурного класу, відірваність єго від маси і т. и.

Всі єї причини „невидержки“ російських ідеалістів мають свою вагу й серед українолюбців. До того треба придати спеціальну непрактичність, романтичність постанови української справи в останні десяти роки.

Ми вже мали нераз пригоду нагадувати, що властиво політичної прозаїчної літератури української нема, а на місці єї єсть політична поезія досить фантастичного характеру. Як собі зду-

мати волю української нації серед теперішніх обставин державного життя, сего в прозі українолюбські проводирі не показали, а в патріотів-поетів ми знаходимо картини бунту народного то в формі колишньої козащини й гайдамаччини, то в формі біблейського суда божого, „дня Іегови“, або зовсім без усяких ясних форм. Доволі інтересно, що в останні роки в кружках українофільських запанувало було спеціальне переслідування „політики“ і політичної печаті, навіть науки, але власне тепер виросла ціла куна політичних віршів, маленьких Тарасиків, по більшій частині не маючих поетичного таланту учеників великого батька Тараса, котрі співають про те, як вони покладуть голови за „леньку-Україну“, грозять ворогам і т. и. Не знаючий діла подумає, що ми живемо в часи свого рода українських Маккавеїв, коли в дійсності може ніколи так мало не робилось для України, як тепер. Ось де спеціальна причина того, чому у нас так багато таких людей, як Семен оповідання д. Чайченка.

Оповідач „Зустрічу“, боронячи живучість української справи, говорить між инчим: „подивись на наших Галичан“... і тим торкається одного боку нашої національної справи, про котрий дуже б варто поговорити більше. Справді, в Росії пряма праця для українського народу дуже затруднена, тоді як у Галичині вона легша, по крайній мірі з політичного боку. Можна було б думати, що російські українолюбці покажуть енергічну працю в австрійській країні своєї нееньки-України. Практичні люде могли б навіть переселятись в Австрійську Русь, а надто люде з деяким мастком, набувати там право горожанства і потроху, акліматизувавшись, розвивати свою працю. А вже, конечно, можна було б многим познакопитись з життям австроруським, писати для австрійських Русинів, помагати їхній роботі і т. и. Але сего всего або не роблять російські українолюбці, або роблять страшенно мало і досить нерезонно. Тут упять бачимо всеросійську хоробу з спеціально-українською барвою.

На словах Росіяне — превеликі космополіти, а на ділі страшенно субекті-

вні партікуляристи. За границею Росії вони мов риба на березі, не вміють зжитись з деталями життя не-російського, а ще менше взяти долю роботи в ному. Уже на віщо космополіти російські соціалісти, але вони скрізь живуть, як свого рода гето, без усякого звязку з життям соціалістів-робітників європейських. Двоє троє з них ще сяк-так грали роллю ораторів і публіцистів на загально-соціалістичні теми, але як тільки соціалізм став практично-політичним рухом з особливими способами праці в кожній європейській стороні, так Росіяне і не знайшли собі кадрів ні в одній землі європейській, навіть тоді, коли дехто з них прожив там десятки років (з сего правила єсть мабуть чи не одно виключення: др. Васильєв у Берні).

Так само і Українці, хоч і говорять про те, що Галичина та ж сама Україна, а на ділі чують себе чужими тій Галичині. З сего виходить, що мало хто з українолюбців має з нею зносини, а й ті, що мають, власне її не знають. З політичного боку вони тільки і знають, що там є конституція, але яка? на скільки в ній має простор наш народ, на скільки її цінить? — того не відають і навіть об тім себе не питають. З національного боку знають, що в Галичині єсть партія українолюбців, але які вони власне, що роблять, чим служать народу і т. и. — те ж не відають. З такого невідання вийшло й те, що деякі з російських українолюбців могли спочувати „новій ері“, дружити з явними реакціонерами і крутіями з галицьких народовців і в загалі могли тільки компромітувати свою справу в Росії своїми галицькими відносинами.

Зо всего сего виходить, що українська справа в Росії посувається наперед мляво, і навіть теоретичні основи її не вияснені. Звідси й необхідно велике число ренегатства, розчарованости, опущености і всякого роду „непомнящих“ серед тих, хто признавався до українства в часи зеленої молодости.

Интересна ся тема, та в „Зустрічі“ д. Чайченко ледви зачепив її, і усе те оповідання не вдоволя читача, котрий почне аналізувати справу.

Більше доходить до душі студійка „Байда“, бо вона робить хоч ліричне

вражіння. Але власне через її ліризм і вона не зводиться на щось позитивне. Українолюбець Корнієнко, висланий на північ Росії, в місто подібне до Вятки, або Пермі, стає там досить видним чиновником і зостається там служити, навіть і тоді, коли йому дана воля вернутись на Україну. Він забуває вже своє українолюбство, коли одного разу сусіда його, прийїхавший з Петербурга, де навчився всяких пісень, починає співати пісню про козака Байду, як той не хоче приймати в царя Турецкого його дочки з царством. Пісня вразила Корнієнка: роздумавсь він про Байду, що не хоче брати „жінок-чужеземки“, згадав про „зрадника Брюховецкого“, і покинув свою кар'єру в Великоросії і полетів додому: — „Краю мій! Любий мій! Україно моя!“ говорить Корнієнко, коли побачив степ український.

Воно то добре — тепленька картинка, та в нас родиться думка, чи на довго стане Корнієнкові сего ліризму? Засобів, фондів, ми в него бачимо не багато, майже зовсім не бачимо. Що він робив хоч би в тій Пермі? Машинальну чиновницьку роботу, — тим то й затався був у кар'єризм. На щастя, ми знаємо й українолюбців, але більше свідомих, котрі і в Пермях, на Кавказі, в Сибіру і т. и. не забували ні України, ні (що особливо важно) основ освіченого українства, то б то думки демократичної і децентралізаційної, і вміли і в висилках послужити своїй цілі, хоч косо, коли не просто: студіями науковими про ті краї, куди їх вислано, ширенем і там думки демократичної і децентралізаційної. За таких людей нічого було боятись ні в часи їх перебування на чужині, ні в часи повертання на Україну, навіть коли вони брали собі „жінок-чужеземок“. Єсть приміри, як і такі жінки працювали для України, навіть не зрікаючись своєї національності для мужа, як зрікався у старі часи Туркєня свої віри для Івана Богуславця.

Ефектні й красні і по своєму симпатичні всі оті Байди, Богуславці, Самійли Кішки і т. и. та старі вже для наших часів, не годяться нам за взірці вже хочби по тому, що пайголовніша їх ідея була навіть не національна,

а релігійна. „Твоя, царю, віра погана!“ міг сказати Байда цареві Турецькому, та й кінець, а ось навіть як тим же Байдам прийшлося мати діло з „царем Восточним, православним“, то філософії в них не стало! І про Брюховецького мало сказати: зрадник! В суті діла він і не був зрадником, а заплутався з усією чернію українською в складні соціально-політично-національні обставини, котрі зрозуміти не стало в него освіти, більш ніж патріотизму. І пішов він блукати від „Чорної Ради“ в охлократію, а від неї в боярство, від московського холопства в турецьке, аж поки його вбито, нагадаємо д. Чайченкові, власне за остатнє.

І Корнієнкові треба б було про се все подумати, а не спинятись на самому тільки ліризмі від пісні про Байду та на самому тільки виклику: „зрадник!“ по адресу Брюховецького. Тоді б і нам можна було бути спокійнішим, що Корнієнко, вернувшись на Україну, буде там робити щось для неї позиточне, а не збільшить тих хорів, котрі викликають: „Ненько наша!“ і Байдів вихваляють, а все таки або роблять звичайну чиновницьку, чи адвокатську кар'єру і киснуть, або хоч і голодують, то все лишень киснуть, без усякої користі для неньки-України.

(Кінець буде).

Листи на Наддніпрянську Україну.

Додаткові листи.

Слівце від автора.

Печатанє „Листів на Наддніпрянську Україну“ могло початись лишень через кілька часу після того, як вони були написані. Поки що я напечатав у „Буковині“ лист, спеціально посвячений незгодам моїм з д. Вартовим у справі чисто літературній (Складаю подяку ш. редакції за гостеприємство!). Тим часом стались нові пригоди: деякі земляки наші схотіли, що б наші „Листи“ були напечатані і окремою книжкою, а д. Вартовий помістив у „Буковині“ нові листи, досить відмінного проти перших характеру.

Ми завважали потрібним перепечатати в

окреме виданє наших листів і лист у „Буковину“, додавши до него, для докладнішого обговору справи про широту української літератури, загальний огляд сеї справи, котрий печатаємо і в „Народі“. Окрім того ми мусіли написати особний лист з поводу нових листів д. Вартового. Через се все виклад наших думок трохи розбивався і в него увійшли деякі, хоч невеличкі, повторіння. Тільки ж се річ незбіжна при наших обставинах праці, далеких від академічного порядку.

Ми дозволяємо собі думати, що в усякім разі той виклад, в купі з „Чудацькими Думками“, дає певну цілну систему думок про українську національну справу, — громадську і літературну. Ті думки можуть бути і невірні, та сподіваємось, що систематичний виклад їх може мати вартість тим, що поведе до систематичного ж перегляду справи, важної як для Українців, так і для їх сусід. Автор не має претензій на инше.

I.

Новина думки про самостоячу українську літературу. Поява сеї думки у Костомарова і Куліша. Їх пізніщі погляди, більше панрускі. Автономні думки і праці Нечуя. Новіші праці російських Українців і австрійських Русинів для зросту української літературної автономії. Неслушність автономного фанатизму в сій справі в Росії і в Австрії. Погляди д. Вартового на москалефілів галицьких. Резонна половина їх і фанатична. Складний характер австроруського москалефільства. Їх натуральні причини. Заграничний і реакційний елемент в нему, а надто в его генеральному штабі. Москалефільська молодіж. Провінціальні москалефіли. Точки незгоди і можливої солідарности австроруських москалефілів і радикалів. Церковна реформа, православіє і справа свободи совісти в Галичині. Стан москалефілів і радикалів перед сими справами.

Огляд зросту думок про самостоячість української літератури не зовсім входить в цілі наших листів і заслугоє особної студії. Та все таки ми мусимо тут сказати дещо в сій справі хоч в загальних рисах.

Ми вже вказали на те, що старші українські писателі і сам Шевченко зовсім ще не

думали про особіну літературу українську, а надто рівну в усьому з російською. І досі єсть такі українські писателі, котрі і zostались на єім же ступні. Думки про самостоячу українську літературу проскакують у Костомарова перед єго арештом, очевидно під впливом західнославянєких патріотів, єєських і іллїрєєких. Тільки ж в часи „Основи“ Костомаров обьявив всі літературні заходи українєєких писателів діллєтантєством, окрім праці коло популярної літератури, в котрій одній вбачав сєрьозне діло. В огляді українєєкої літератури, зробленому для книги Гєрбєля „Поєзія славян“, Костомаров виразно признав, що українєєка література ієснує і може ієснувати лишєнь „для домашнього обиходу“, як підрядна російськїй. В пізнііших статиях своіх у „Вєстн. Європы“ він розвивав подібнуж думку, не хвалючи навіть намірів перекладати на українєєку мову таких авторів, як Шекспїр, а нашіраючи на потребу літератури про простий народ і для него. В єі часи Костомаров дав чуднєнькїй образ творувкупі російєєкого і українєєкого, — в повісті „Черниговка“, в котрій все, що йде від автора, написано по російєєкому, а розмови дієєвих осіб написані по українєєкому.

В останні 10—15 років думка про повну самостоячість української літератури виголошувалась часто і рішучо і в Галичині і в Росії (в останній найенергічніше д. Оленою Пчілкою) та, як уже сказано, практичні заходи коло тої самостоячости були не великі і не сильні. В беллетристиці найбільше підперли сю думку праці д. Чайченка, про котрі ми мали пригоду говорити, — в поезії лишень деякі переклади. По часті публіцистики і науки варті уваги деякі статі в „Правді“ і „Зорі“, між котрими сурьозну наукову вартість мають тільки статі в „Зорі“, про сімю на Україні в XVI-XVII ст. Цілі книги публіцистичні і наукові по українському появили російські Українці лишень у Женеві. Про сі всі праці треба сказати, що се все лишень проба роботи для ширшої літератури української, але ще не література.

В часи „Основи“ енергійно виступив з думкою про самостоячу українську літературу д. Куліш, котрий придумав для російської літератури і термін: „сусідня, або за Есманьска словесність“. (Есмань — річка на східній границі Чернігівської губернії). Куліш перший у нас почав писати тоді критичні і історичні статі по українському, — історичні, з рештою, на пів популярні, як „Хмельницщина“. Пізніше Куліш напечатав по українському у „Правді“ „Перший період козацтва“, одну з найліпших у нас праць історичних, ставечатати переклади Біблії, — та в той же час був обернувся і до російської літератури більше прихильно, очевидно, признаючи і сі не тільки сусідньою, а все таки, по своєму рідною Українцям. Тепер він ужива термінів: староруска для української мови і літератури і новоруска для російської, пише по російському свої наукові твори з явно напруженою тенденцією, а в той же час перекладами своїми на українську мову з Шекспіра, Байрона і др. розширя українську літературу за границі простонародности, а своїми оригінальними українськими творами (про зміст котрих тут не до речі говорити), те ж не простонародними по сюжетах, зручно збагача нашу літературну мову.

вєросійській же мові, — настане для українських політиків і публіцистів потрібний спокій, при котрому вони могли б потроху виробляти собі українську політичну літературу і відповідну для неї свою публіку. Тепер же по українському варто писати про політичні речі лишень для Галичан.

В загалі можна сказати, що думка про зовсім самостоячу літературу українську єсть думка більше австроруска, ніж російсько-українська. Воно й натурально, бо в Австрійській Русі тепер єсть для такої літератури більше реальної підстави. Горе тільки, що ідейна відсталість австро-руських писателів навіть у порівнянню з російсько-українськими лежить колодою на дорозі поступу тої літератури. Яку будучність та література матиме в Австрії, не станемо загадувати. Порахуємо лишень здобутки єї до сего часу.

Здобутки ті більш формальні, ніж реальні, більше в кадрах і підставах літератури, ніж у самій літературі. Найважніші з тих підстав — учебники шкільні, елементарні й гімназійні. Тут народовцям, а надто „Просвіті“ належить повна заслуга, хоч улекшена офіціальними обставинами й заходами. Для російської України поки що та педагогічна література галицька великої вартости мати не може, як через різницю обставин шкільних, так і через дуже малу старанність галицьких авторів і перекладчиків коло обробки мови. Мова та російським Українцям видаєся важкою, мішаною, часто зовсім варварською. Лишень оброблені лишень учебники по словесности: дд. Партицького. Ол. Барвінського і др.

По часті вищої науки австроруска література появила дуже не багато, не гляючи на те, що в ній вже більше 40 років існують руські університетські катедри. Найліпша праця на сім полі австро-руська і така, котру будуть найліпше читати в Росії, — се „Історія літератури рускої“ д. Ом. Огоновського. Тільки ж се лишень звод матеріалу найбільше про нову малоруску літературу XIX ст., а властиво наукової обробки єго автор не дає, бо, видимо, по своєму напрямку і по слабости загального образования, не способен дати. Мова сеї праці старанно оброблена і легка, хоч манера солодковата і без потреби підроблена під народні пісні часто дратує.

Слідити за європейською передовою думкою в науці й політиці пробують в Галичині лишень радикальні видання, котрі, за внемкою беллетристики, найбільше, хоч все так мало, чита-

ються в Росії з усього, що печатаєся в Австрійській Русі. Але проб тих дуже мало. Число їх, видимо, спиняєся нестачею робітників і коштів видання в Австрійській Русі.

Після всего попереднього огляду можна сказати, що справа повної самостоячости української чи малорускої літератури ще й доси нова. Вона поки що більше тільки поставлена, як питанє, ніж розрішена пробою, хоч усе таки можна сказати, що в остатні часи досить помітно збільшилиєся ознаки можливости значного розширення тої літератури. В усякім разі на сім полі українським автономістам ще предстоїть багато праці, а поки що вони поступатимуть дуже не резонно (не науково!), коли вбачатимуть casus belli в тих, чи інших поглядах на єю справу з боку сусідів і своїх земляків.

Така миролюбна думка має і свою практичну, політичну вагу, а надто в Галичині.

В часи „Основи“ думка про широту української літератури довела до сварки українофілів (з котрих більша частина була власне українськими славянофілами) і московських славянофілів, з котрими, як напр. з Аксаковими, Шевченко і Куліш перше дружили і в органах котрих Куліш викладав свої літературні погляди („Енилогъ къ Черной Радѣ“ в „Русской Бесѣдѣ“). Незгода між Українцями і масою московських славянофілів, певно, наступила б, в міру того як у остатніх розвивалиєся би національно-державні централістичні думки, котрі зближали їх з російськими централістами-бюрократами западницької школи, як Катков. Та все таки тепер чудненько, коли згадаєш, що сварка між двома славянофільськими школами в Росії виїшла власне за справу більше теорітичну, ніж практичну, і що, після гарячої сварки, в кінці і Костомаров і почасти Куліш прийшли до думок про відносини українського письменства не так далеких від тих, які в 1862—63 рр. виказували і Вол. Ламанський і Ів. Аксаков.

Тепер старе московське славянофільство вимира в хвилях бюрократично-реакційного централізму, від котрого воно не зміло обмежитись. В теперішніх славяноблагодотворительних кругах не видно навіть такого Ореста Мідлера, котрий все таки благодушно плакав, що „южнорусскимъ братьямъ“ не вільно читати по своєму навіть євангелія, і високо ставив Шевченка. Тепер голос в оборону українського слова в Росії почуєш лишень від ліберальних „западників“, потомків того Бєлінського, котрий хоч хвалив українські пісні і намір Квітки пи-

сати українські популярні книжки, та сміявся над думкою про українську літературу і навіть над Шевченком, — та від „народників“, таких, як д. Златовратский, хоч і тут здибавш такого д. Скабичевского, котрий, похваливши Шевченка, дивись! — ускубне українство і новіщу українську літературу, видимо, єі не читавши. Та все таки хто зна? Може в Росії і возродиться яке славянофільство розумніше, ніж теперішнє славяноблаготворительство, і внять стане хоч на точку Вол. Ламанского і Ів. Аксакова 1862 р. в справі української літератури. А з другого боку і ті западники, ліберали і народники, котрі не хвалять поліційних заборон проти українського слова, хоч при тому ображаються дуже широкими претензіями українських автономістів, не відповідаючими їх реальній праці, являють з себе такий громадський елемент, котрий зовсім легковажити не слід.

Звісно, в українській, як і в усякій справі головне діло працювати самому, не складаючись на чужу ласку. Та все таки на віщо-ж сваритись з сусідами за той бік справи, котрий ще недопевнений пробою? Досить буде, коли нам признано буде те, що вже ми виробили своєю працею. Дальніше рішить дальніша праця.

Справа про широту української літератури, відносно до російської, получила тепер особливу вагу, політичну. Через етнографічно-літературні формули тепер стали на ножах партії народовецька і москвофільська. Російські українофіли рішучо стоять на боці народовців, як російські славянофіли і централісти на боці москвофілів. Трохи оригінальний погляд висказав д. Вартовий в однім з своїх недавніх листів у „Буковині“ (л. XIV). Він подав голос за те, що коли б тільки галицькі москвофіли держали себе подібно Костомарову, котрий, при всій своїй „прихильности до Москви“ не зрікався української народности, працював на єі добро і т. д., або подібно Наумовичу в 60—70 роки, коли той писав народні книжки чистою народною мовою, — то можна б було Українцям миритись з такими галицькими москвофілами.*)

В таких словах видно початок иншого погляду на річ, ніж у звичайних українолюбців. Остатні згори анахтемують галицьких „общерусів“, хоч ся анахтема часто була дуже чудною

*) Подібний погляд висказували й ми, між инчим в статі про Костомарова, посланій в „Правду“ на запит українського єі сотрудника. Але редакція „Правди“ зважила за ліпше не допустити до громади нашої відповіді.

і прямим лицемірством. Бо ж під єю анахтемо дійсно мусять підойти не тільки такі люде, як Максимович, Костомаров і др. а й більша частина всіх теперішніх українолюбців у Росії, котрі звичайно дуже мало пишуть по українському, або й зовсім не пишуть, тоді як пишуть по „московському“. Навіть з числа Українців, вибраних почесними членами товариств народовецьких, один не напечатав ні слова по українському, другий напечатав лишень кілька коротких біографічних справок, а оба багаго печатали по московському і з думками історично-етнографічними досить общерускими — в усякім разі відмінними від народовецьких теорій.

Тількож, не глядючи на початок такого безстороннього суду над галицькими москвофілами, д. Вартовий в кінці розмови прокляв тих москвофілів навіть досить фанатично. Причина такого звороту лежить, звісно, в фанатизмі самих галицьких москвофілів, але також і в абстрактній постанові всієї справи у д. Вартового.

Він вважає москалефільство більшости інтелігенції української в Росії за річ натуральну при даних обставинах, тоді як австрійських москвофілів зве просто ренегатами тому, що, мовляв, в Австрії нема московської культури. Тільки ж і в Польщі XVII—XVIII ст. не було московської культури, а чому ж напр. Іов Борецкий, Б. Хмельницкий, С. Палій і др. були москвофілами, хоч політичними, бо тоді про культуру в загалі мало думали?

Ми вже мали пригоду говорити про те, як невірні складати появу москвофільства серед Русинів австрійських на саме тільки ренегатство „погодінської колонії“ і т. д. Ренегатство тут було і єсть, але були й єсть і глибші причини, хоч може й патологічні.*) Перша причина — реакція домовим обставинам, котрі гнітуть австрійських Русинів, а друга — певний аристократизм, котрий відрива людей від мужицтва, між инчим і з єго етнографічними ознаками, як мова. Найліпший доказ тому можна бачити на Венгерській Русі, де найчесніщі люде, патріоти — москвофіли. Поліпшити такий стан

*) Ренегатом можна назвати напр. Климковича, котрий з гарячого українофіла раптом став москвофілом, але трудно назвати ренегатами напр. Зубрицького, або Дідицького, котрі з Рутенців стали по трохи москвофілами. Важко навіть назвати ренегатом Головацького, котрий те ж по трохи переходив від рутенської малорускості до москвофільства. Після того і д. Ом. Огоновский буде ренегатом, бо став із Рутенця українофілом.

діла українолюбці можуть не фанатичним анахтемуванем, а лишень працею коло своєї культури і демосу в загалі, а окрім того розважним, можливо спокійним поступованем з москалефілами, не виключаючи згоря всякої згоди з ними, по крайній мірі в деяких точках.

Правда, тепер ся згода дуже втруднена. Д. Вартовий справедливо показує на реакційність галицьких москвофілів, на їх дружбу (або ліпше сказати: службу) з Победоносцевским елементом у Росії. Тільки ж для правдивого суду в сій точці треба згадати і те, що значна частина українофілів галицьких те ж реакціонери і слуги свого роду Победоносцевщини. Тут, значить, суть діла не в тих, чи інших національних фільствах, а в реакційних думках. Так треба й поставити справу!

До реакційности галицьких москвофілів, вказаної д. Вартовим, ми ще додамо страшенну політичну деморалізацію їх генерального штабу, ще більшу, ніж деморалізація відповідних народовецьких кругів. Сі дві ознаки роблять всякі зносини з тим штабом неможливими для всякої людини, привикшої до скілько небудь чистої компанії.

Але окрім того генерального штабу єсть другі москалефільські елементи в Галичині — провінціальні москалефіли, перемішані з Рутенцями, і студентска молодіж. Ся молодіж в остатні роки було подавала надію на те, що заложить свою радикальну партію, по крайній мірі в деяких точках, — в політичних і соціальних, — подібну до руско-української радикальної партії. Читателі „Народа“ знають, що ми не дуже то покладались на ті надії і остерегали наших молодших товаришів від дуже завчасного братання з молодими москвофілами. Тепер уже можна сказати, що з надій тих не вийшло нічого, окрім маніфестацій проти львівського митрополіта, котрі, навіть відклавши на бік їх грубу форму, сами по собі ще нічого не означають.

Тільки ж можна сказати, молоді москалефіли нічого не зробили ще власне через свою молодість, в часи котрої всім ліпше приготовлялись до громадської праці наукою, ніж пускатись у активну роботу, та ще й політичну. Може й так! Та до того ми додамо, що, як видно по деяким публичним ознакам, спинила москалефільську молодіж від виступу з своїм радикалізмом, іще одна, дійсно хороша причина: молодіж та не зважилась одірватись від львівського генерального штабу мос-

кал офілів, а той не зважиться одірватись від російських Победоносцевських кругів.

Поки так стоятиме справа, — тут буде casus incurabilis. Тільки ж усе таки стояти перед москвофілами з апіорною анахтемою буде нерезонно. Особливо від молодіжкі все ж можна сподіватись, що приступивши до якої громадської праці, хто небудь з неї візьмесь і за народне діло і тоді навіть зрозуміє і вагу народньої мови і хоч скільки небудь зблизиться з народом і національно. Відмірювати зарані міру такого зближення і національного почуття і грозити анахтемою за недостаточну міру було б нерезонним. Dunque vedremo! — ліпше скажемо ми, а не speriamo bene! як говорять Італіанці в безнадійних пригодах.

Обернувшись до москвофілів-Рутенців на провінції, ми знайдемо там більше симпатичного. Безспорно між ними єсть люде добросовістні, котрі по своєму хотять полегкості своєму народові від усяких болячок і гніту і дещо роблять в сему напрямку. Звісно, брак політичного образования, а також натиск львівського генерального штабу не дає тим людям виступити на чистий шлях. Але тут треба скласти надію на силу обставин і теперішнього світового поступу. Точки спільні українським поступовцям з чеснішими москалефілами можуть згодом визначитись, по крайній мірі на полі соціальним і політичним.

Вже й тепер дехто з москалефілів починають розуміти важність економічних справ в смислі більше-менше радикальному.*) Єсть

*) В свій час Наумович не мало попрацював для ширення серед народу думки про кооперацію. Дещо в сім напрямку роблять і тепер дехто з москалефілів. Єсть москалефіли, котрі підпирають між народом думку про солідарність (змову) перед панамі в справі найму на полевій роботі і т. и. В таких точках чесніші москалефіли на провінції сходяться з ліпшими народовцями. — Р. S. Після того, як усі наші листи були написані, відбулось 29 септября окружне віче в Стрию, де провінціальні народовці і москвофіли, а також радикали радились досить мирно і солідарно прийняли резолюції в таких важних політичних справах, як реформа виборчого права, скликанє всенароднього віча в Львові і т. и. Також звінений народовець, д. Олесніцкий сконстатував, що Стрийщина єсть краєм, де „люде обох партій працюють згідно над піднесенем народу“, а москвофіл д. Антоневич виступив з обороною ширости намірів народовця д. Романчука, хоч сам з ним і не згоджується.

такі, котрі розуміють потребу політичних реформ в напрямку демократичному, напр. загального виборчого права. На полі культурнім деякі москалефіли не зовсім відмовляють вартості народній мові, по крайній мірі в літературі елементарній. Коли що пошкодило в сій точці в остатні часи, то власне нова ера з її поліцейськими погрозами москалефілам, бо поліцейське українофільство мусіло також роздратувати галицьких общерусів, як поліцейська общерускість в Росії роздратувала українофілів.

Найбільшою перепоною між українськими поступовцями і москалефілами стоїть клерикалізм остатніх. Тільки ж унять таки треба згадати, що клерикалізму чимало і серед народців. Тут треба скласти надію на зріст і серед Галичан думки, котра все таки де-далі все більше шириться і на сході Європи, а власне, що в справах віри треба кожному залишити свободу вірити, чи не вірити і що, відповідно сему, найліпше впорядковане справи релігійної єсть не тільки повна толеранція, а й поділ церкви від держави, про котрий галицькі радикали поставили думку навіть селян, і селяне прийняли її не без симпатії. А треба завважати, що так, як складаються справи в Галичині, то виходить, що москвофіли, навіть клерикали, навряд чи не спосібніші прийняти сю думку, ніж народовецькі клерикали з переконання, чи з політики.

Всякому видно, що в Галичині ведеся систематично переробка унії на латинське католицтво, та ще й за поміччю державної і краєвої влади, з котрих остатня тепер панско-польська. Загал народців не зна, як єму бути в сій справі. Більшість недовольна початою і поступаючою „церковною реформою“, і не так давно висилала проти неї протести, котрі возила в Відень спільна з москалефілами депутація, в якій був і священник — проф. Ом. Огоновский. Тільки ж нова ера спутала ту опозицію, і тепер одна частина народців (фракція „Правди“) явно сиріє реформі, тоді як друга (фракція „Дьла“) щось бормоче проти неї, та не зважає на рішучу опозицію. Москалефіли ж рішучо недовольні реформою, при чому деякі з них симпатизують з православ'єм.

Православ'є греко-російське не може бути симпатичним поступовцям, як і всякий инший ислам. Та в наші часи свобода совісти і проти православ'я не личить так виступати, як виступають напр. народовецькі органи з часів процесу Наумовича і Грабар, то б то криками

про державну і національну зраду, і підпирати в сій точці панско-польську католицьку поліцію. Мало того, наклін до православ'я, при загальнім недовольстві Галичан польско-католицькою реформою унії, може послужити в Галичині власне справі свободи совісти і поділу церкви від держави. Галицькі православні і в загалі сторонники „чистоти восточного обряду“ і незалежності уніяцької церкви, бачучи проти себе державний і краєвий уряд, мусять, як усякі диссиденти, потребувати свободи совісти, автономії конфесійних громад і в кінці поділу церкви від держави. А се все такі речі, котрі входять і в програму поступовців.

Так в Англії і Шотландії радикальні протестанти, забуваючи свою давню ненависть до панского Риму, як до нового Вавилону і сідала апокаліптичного дракона, помагали католикам в справі скасування привілеїв єпископальної державної церкви в Ірландії, з надією, що потім настане черга такої ж реформи і в них дома, — великобританські вільнодумці робили те ж, в надії дійти до повного поділу церкви і держави. І до того тепер іде Великобританія після Ірландії!

Окрім того політика єсть перш усього політика, то б то упорядковане справ державних і соціальних. Не ма нічого більше не резонного, як перемішувати з ними справи культурні, — як національно-літературні, релігійні і т. д. Нарешті сам же д. Вартовий говорить, що для оборони національності треба певних державних прав, а для того що б народ міг розуміти вартість своєї національності і боротись за неї, треба, що б єго добробут економічний був піднятий. Після сего зовсім не резонно буде накласти згорі анахтему на тих москалефілів, котрі будуть працювати для розширення політичних прав нашого народу в Австрії і для підняття єго добробуту. Аби тільки права ті розширились, а добробут той піднявся, то і національність наша сама собою підніметься. Ждати иншого значить не вірити в саму життєвність тої національності. Значить, і від москвофілів, чи общерусів галицьких слід потребувати не того, що б вони поділяли наші національно-літературні погляди, а що б вони працювали для розширення політичних прав народу нашого і єго добробуту, а тоді народ сам піде по нашій національній дорозі, а не по їхній, і переломить і їх у сій точці.

Анахтеми ж тут нічого не допоможуть, а боротьба з москалефілами „всякими способами“, — в тім числі і поліцейськими, яку ве-

дуть народовці, а надто фракції „Правди“, — тільки пошкодить, окрім того, що вона ж гидка сама по собі. Звісно, теперішнім галицким москвофілам, навіть ліпшим, страшенно далеко від того, що б стати на порядну дорогу, але замість анахтем, ми ліпше зробимо, коли будемо показувати їм на ту дорогу.

Так то з різних боків виставляються точки можливої солідарності поступовців українських навіть з австро-руськими москвофілами, — точки, котрі в суммі своїй зовсім рівноважать солідарність тих поступовців з народовцями українофілами в справі національній. При теперішнім стані партій в Галичині, поступовці-радикали найліпше зроблять, коли найменше будуть бавитись в іграшки парламентарної „тактики“ зо всякими другими партіями, а звернуть найбільше уваги на те, що б прихилити до своїх оснєвних принципів найбільшу масу людей, а надто з простого народу, котрий в рускій людности Галичини єсть класом, хоч вайбіднішим, а все таки найбільше независимим і найважнішим вже по своєму числу. Тільки ж ті поступовці мусять не стояти з апіорними анахтемами ні проти якої рускої партії, а мусять, виставивши свої національні, як і соціальні і політичні принципи, бути готові до солідарної, або до паралельної політики зо всякою партією, котра прийме яку небудь точку з їх програми, — з москалефільскою, як і українофільскою. А в точках спеціальних радикалізм *farà da se* — сам за себе постоїть!

Розумна політика потребує ідеалізму, широко- і далеко-глядного, а сентиментальність і фанатичне доктринерство кружкове також неподібні до него, як і опіортуністичне хляпанє на всі боки!

М. Драгоманов.

Віче мазурске в Кракові.

Д. 12. см. відбулося в Кракові в салі гімнастичного товариства Сокіл перше в тім горді віче селян польських, скликане зарядом польского „хлопского сторонництва“. Бувши за тім вічу, як відпоручник рускої селянської радикальної партії, я подам тут звістку про хід віча, а далі вискажу деякі свої думки про него.

Віче не було таке численне, як би слід було надіятися по селянстві мазурекім. будь що будь, більше письменним і освіченим від нашого. Участників селян було може з 400, а може й ні. До сего дочислити треба 100—200 учасників з міщанства-ремесників та робітни-

ків і дещо троха з інтелігенції, головню газетярів, дві три дами, а із студентів мабуть тільки товаришів рускої радикальної „Громади“ — то й матимете повний образ зібраної публіки. Зі Львова були тільки ми оба з редактором „Kurjera Lwowskiego“, д. Реваковичем, котрий мабуть одинокий доси з міщанства польского і з демократії польської належить також у члени „хлопского сторонництва“ польского.

З видніших селян польських, звісних міні вже давнішє з їх публичних виступів або з дописів у польських популярних газетах, я пізнав тільки трьох: Станіслава Поточка, посла до сойму краєвого і голову сторонництва хлопского, далі Мацея Шарка з Бжерів коло Вілички, ветерана польского руху людowego, чоловіка, що вже звиш 40 літ займаєся освітою народною і дописує до газет людowych, а в кінці Вуйціка, молодого ще та дуже талановитого і освіченого селянина, котрого заходам головню треба було й завдячити скликанє і устроєнє сего віча. Поточек ходять у сурдугі, зовсім по міщански і подобає на канцеляїсту або адвоката. Їму ліг около 35. Чоловік се високого росту та худий і якийсь млявий; слова і думки у него плывуть туго, помалу. Бесідник з него слабкий, тим більше, що й голосу не має. Шарек і Вуйцік ходять у сукманах, тих мазовничих краківських уборах, де білий колір сукна мішаєся з червоним коліром вилогів. Оба говорять виразним мазурским акцентом. — У п. Поточка того акценту менше пізнати, та за то у него виразно чути характеристичне носове а: бандзе (będzie-буде), вшандзе (wszędzie) і т. і. Та загалом хлопских сукман, давніх народних строїв у залі видно було дуже мало; переважало крамске темне сукно і міщанский, хоч не куций, а старий, ремесницький крій. Шарек не говорив на вічу нічого, тільки відчитав віршу власної роботи против „Krakus“-ови, популярній часописі, видаваній за панські гроші і в панскім дуєї закупленим в тій цілі редактором д. Матусяком, хлопским сином (він також був на вічу і сидів мов на терню). Та з промови, яку мав Шарек на комерсеї, міркую, що бесідник з него був би не злий і в вічах мужицких міг би робити добре вражінє. Вуйцік мав собі на вічу повірені два реферати: „о теперішнім стані сторонництва хлопского“ і „о урядовім проєкті реформи виборчої“. Оба реферати він читав і через те вони вийшли і за довгі і мляві, тим більше, що другий, зладжений очевидно при помочи когось із міської інтелігенції, зроблений був досить непопулярно. Та за то на комерсеї він явився нам чоловіком вельми горячим, оживленим і говірким. Що хто небудь говорив, він усюди мішався, перебивав, переханував і підханував слова, видимо слїдив думкою за тим, що говорилося, живо протестував, коли що було не по єго, одним словом, виявив в собі правдивий тип рухливого, палкого та сангвінічного кракуса. При тім він досить освічений, чимало читав, часто буває в Кракові, де знаєся і з патріотами і з молодіжю

і з соціалінодемократами і може свobodно піддержувати яку хочете „інтелігентну“ розмову.

Дуже жаль, що на вічу не було ані другого Поточка, посла до Ради державної, ані мого давнього знайомого Яна Оржеховського, бувшого посла до Ради державної, ані найосвіченішого і найталановитішого мабуть із селян мазурских, Якуба Бойка, котрого прекрасні дописи друкує часто „Przyjaciel Ludu“ і котрий в „Kurjerze Lwowskim“ містить ряд дуже інтересних і з правдивим літературним талантом написаних статей „Z chłopskich doświadczeń i rozmyślań“. Міні дуже хотілося пізнати его особисто.

Я лишив собі на кінець характеристику ще одного провідника віча мазурского і всего сторонництва хлопского, кс. Стояловського. Характеристика сего чоловіка — незвичайно спосібного, та не в однім погляді дуже скромного, не є легка річ. Ї в нім щось з Гетевського Мефістофеля — та сама рухливість і живість, той сам патос підмішаний сарказмом і бономією, та сама широка натура, з котрою ніколи не знаєш, до якого кінця дійдеш, а звичайно доходиш зовсім не туди, куди б тобі хотілося. Кс. Стояловський, хоч з походження Русин (его дід був руским попом) яко пробоц Куликівський дався в знаки Русинам, аранжуючи в р. 1883 памяtnу агітацію за скасуванням руского календаря, котра чимало крові напсувала руским публіцистам і газетарям. Та я не хочу розповідати бурливої історії кс. Стояловського, его процесів з мужиками, парадфіянами і іншими людьми, его великого процесу у Львові, що скінчився его усуненням з парадії і засудженням на кількомісячну тюрму, его спору з латинською єрархією і недавнього процесу в Кракові, що скінчився его увільненням і великим тріумфом. Я не хочу згадувати про минуше, та все таки треба признати, що кс. Стояловський уже тепер є історичною особою в історії Галичини. Як талановитий людський писатель і мужицький агітатор він сміло може стояти в парі з пок. Наумовичем, та перевищує нашого популяризатора широкою освітою, знанням світа і людей та більшою постійністю в принципах. Параллелі між обома тими діячами декуди аж у очи скачуть. Оба вони — люде нервові, сангвініки, у обох те саме майже наївне висування наперед власного я і власних, егоїстичних цілей — по при незапереченім посвяченню для ідеї і задуманого діла, у обох та сама фанатична нетолеранція до всіх, хто робить на тім самім полі, що й вони, тільки де в чому не так. Та історичним для Галичини зробився кс. Стояловський не своєю публіцистикою, не своїми давнішими агітаціями за зрівнянням календарів. Усе те нині забуте. Его остатнім і найважливішим ділом є власне мазурске „сторонництво хлопске“. Всі провідники і члени того сторонництва, то переважно его ученики, довголітні читателі его газет. Він знає їх усіх особисто, тай то знає наскрізь, як тільки

вміють базіти знати своїх „душечок“. Жадне віче, жадні сходини сторонництва не обходяться без него. Віче краківске було вже четверте з ряду, хоч дотеперішні збори були більше покутні і не такі численні. Всі документи, відозви, резолюції, що виходять із заряду сторонництва, писані его рукою, носять виразне клеймо его різкої, езуїтської діалектики. Не досить того: здавалося, що ціле віче, а бодай усі селяне на вічу були формально причаровані ним; без него ніхто не смів рушитися ані проговорити, він виглядав як одинокий *spiritus movens* сего збору, а принаймі в початку віча здавалося, що тільки на его коменду люде плещуть, кричать браво бесідникам або протестують і не донускають їх до голосу. Що ся сила, яку має кс. Стояловський в сторонництві, є разом ознакою слабости самого сторонництва, сего не потрібно й додавати.

Та досить характеристик! Розкажемо коротко хід віча. Відкриваючи наради, голова сторонництва посол Поточек виголосив коротку промову, в котрій побивав закиди, які чинять хлопському сторонництву люде злої волі, немов то воно підбурює народ, заскляплює мужиків у власнім їх тіснім крузі. Пос. Поточек підніс, що власне сторонництво хоче „розклепити“ мужиків, вивести їх на широке поле політичної діяльности, від котрого їх дотеперішні опікуни виключали. Мужики нікого не дражнять, нікому не грозять, домагаються тільки справедливости, котра одна може завести гармонію між хатами і дворами. Треба завважити, що в промові Поточка і других селян нута патріотична бренть далеко голосніше, ніж ми се привикли чути в промовах наших вічовиків. Віра в відроджене Польщі і віра в те, що те відроджене буде чимось дуже добрим для мужиків польських, дуже сильно серед польского селянства. Особливо довжезна вірша селянина Налени з Венглювки коло Вадовиць, відчитана автором зараз після промови Поточка, дуже густо насаджена була грімками зворотами о відродженю Польщі, і звороти ті зібрані за кожним разом витали грімкими оплесками.

Після Налени промовив я іменем рускої радикальної, мужицької партії підносячи, що й ми тут працюємо, щоби вибороти справедливість для руского мужика, що інтереси мужика руского і польского однакові і тільки взявшись разом за руки обошлітні організації мужицькі можуть довести до переміни теперішніх порядків. Так само тільки справедливість може закінчити теперішні свари о народність, котрі для організації мужицьких повинні бути зовсім чужі.

Далі відчитав кс. Стояловський три резолюції, ухвалені зарядом „сторонництва хлопского“, заявляючи, що подає їх тільки до відомости віча, але дискусії над ними не буде. Були се властиво не резолюції, але обширні меморіали, списані стилем кс. Стояловського, живо, полемічно, інколи з іронічними висока-

ми. Перша резолюція домогалася безпосереднього тайного голосування в курії сільській і або знесення курій, або колиб курії мусіли бути задержані, то щоби слуги і офіціалісти двірські і загалом усі, що живуть на обшарі двірським, голосували в курії двірській, а не звальювалися своїми голосами на громаду, з котрої інтереси у них нема нічогоїсінько спільного. В другій резолюції запротестовано проти реакційній думці, що вийшла з Кола польського і силувалася нехить до розширення прав виборчих покрити автономічними інтересами Галичини. Сторонництво хлопске в своїй резолюції протестує всею силою против такої „автономії“, з котрої виходилоби, що послів до Ради державної вибиравби не нарід, а Сойм, а що більшість Сойму шляхецька, то така зміна булаб властиво смертю автономії, бо Сойм занехаяв би всяку іншу роботу і стався б тільки решето для пересівання послів. Вкінці в третій резолюції виражено признание для правительства за те, що внесло проекти законів о спілках селянських і о селянських оселях рентових і ухвалено вислати за се телеграфічно признание уступаючим міністрам гр. Тааффе, Штайнбахови і Фалькенгайнови.

Обширний реферат селянина Вуйціка о просвіті народній і сторонництві хлопським обертався в загальних зворотах, виказуючи покривджене стану селянського і потребу солідарности. Дискусію, а властиво досить бурливу сцену викликав тільки один уступ сего реферату, де Вуйцік ударив на деякі накидувані народови часописі. На запитане селянина Мокси, котрі часописі радить Вуйцік читати, а котрі ні, виступив Шарек і відчитав вірш власної роботи, звернений против людовій часописі „Kraкус“, оснований на шляхетські гроші і видаваній в шляхетським дусі д. Матусяком. Бурливі сцени викликав виступ учителя Татары против кс. Стояловського за єго писання в часописях, що вважаються органами сторонництва хлопского. Немов на коменду кс. Стояловського повстав страшний крик, Татару змусили замовчати і тільки по довším часі він знов міг прийти до голосу і заявити, що він не ворог люду, працює для него і не відноситься ворожо до сторонництва хлопского, а тільки бажає, щоби кс. Стояловский в органах сторонництва не писав так багато о собі і не ганьбив духовенства. На те кс. Стояловский відповів, що не він розпознав отою писанину, а коли духовні в інших людowych письмах почали єго ганьбити, то й він мусить боронитися. Замовкнув вони, то він певно і слова о собі не скаже. Бажаючи відвернути увагу зібраних від свх особистих справ, я розповів зібраним про повстанє і організацію нашого сторонництва, натискаючи на обовязок інтелігенції — служити народови освітою і порадою.

Далі реферував кс. Стояловский про пляни реформи закона громадекого в Соймі, імено про внесок Поточка о сполученю громад з дворами і про внесок Пілята і Рутовского

о утвореню окружних громад. Против сего другого внеску кс. Стояловский виступив рішучо, поручаючи зібраним, щоби ухвалою на вічу а також петиціями від громад підпирали внесок посла Поточка.

Селянин Вуйцік відчитав реферат о реформі виборчій. Сей реферат оброблений був досить непопулярно. Богато селян, утомлених, повиходило на вулицю, сяла почала заповнюватися іншим народом, робітниками і міщанами. Тойже Вуйцік відчитав іще „десять заповідів сторонництва хлопского“, заповідів не політичних, а більше моралізуючих або взятих із приписів *savoir vivre*: не впиватися, не цілувати „кого небудь“ по руках, не вичікувати під панскими дверима, не знимати з далека шапки, не кланятися в пояє і т. і. Деякі з тих заповідів принимано сміхом, інші оплесками.

Д. Регер, редактор соціально-демократичної часописі краківської „Narząd“ виступив з довгою орацією против проекту спілок селянських, доказуючи звісною соціально-демократичною метою, що се палліатів і селянам нічого не pomoже, особливо коли спілки ті будуть примусові, що для селян найліпше буде, коли вони як найшвидше зовсім пропадуть і стануть пролетаріями. Промова була зовсім непопулярна і тільки зібрані в салі соціально-демократичній плескали ораторови, мужики ж або нічого не розуміли, або виражали своє невдоволенє. Навіть часть молодіжі інтелігентної була противна выводам д. Регера. Закінчив бесідник внеском — заявляючи спілки селянські непримусові. Я вважав відповідним виступити против тій промові, остерігаючи перед голошенєм таких недозрілих доктрин мужикам, зазначив суперечність між усею мовою д. Регера і єго внеском, висказав свій сумнів що до вірности теорії о конечности упадку дрібного промислу, рукоділя і дрібного рільництва і підніє з натиском, що навіть коли б се так мусіло бути, то у нас до того дуже далеко, а доктрина о пролетаризації має мужицких може хіба відігнати мужиків від інтелігенції і від соціально-демократії. Замість кидати такими фразами, треба робити для мужиків що можна на ґрунті теперішніх відносин, освічувати їх та приєднати до організації, а то коли захочемо тепер зводити насамперед усіх мужиків на дідів, а тільки відтак тих дідів виводити в пани, то дорога може вийти дуже далекою і за той час роса не одні очі вийієть.

Після сеї промови, на котру д. Регер зразу обіцявав відповідь, та потому якось змовчав, кс. Стояловский говорив о новім кодексі карнім, домагаючися, щоби в новім кодексі карнім були змінені деякі постанови, що можуть дуже кривдити людей. На внесок одного з секретарів віча, д. Данєляка, співробітника „Nowej Reformy“ віче виразило подяку провідникови віча послови Поточкови за єго працю около піддвигнення мужицтва, делегатови Русинів за приїзд на віче і уділ в нарадах і товариству гімнастичному „Сокил“ за уділенє

салі. Що до сего остатнього довідалися ми пізнійше, що діло не обійшлося без трудностей: ані голова „Сокола“, др. Стичень, також хлопський син, ані видіт не хотіли дати салі, а др. Стичень навіть не хотів допустити до себе до покою Вуйціка, а потому й цілої депутації хлопської, що прийшла просити его о уділене салі. Не знаю вже, через яку протекцію удалось бідним мужикам введнати, що товариство дозволило їм, „перший і остатній раз“, відбути віче в салі „Сокола“. Нічого й казати, демократизм справді „сокольський“!

Іван Франко.

Ще один бік наших відносин до російської літератури.

(Лист у редакцію „Народа“).

Вже довгий час ведеся по наших часописах спір про те, яке становище мають заняті Русини-Українці до літератури великорускої. Написався в тій справі мабуть найбільше „довготерпеливий“ наш Михайло Драгоманов, починаючи з статі „Література російська, великоруска, українська і галицька“ (в Правді за р. 1873—1875) а кінчаючи відповідю д. Вартовому в сегорічній „Буковині“ п. з. „В справі розвитку української літератури (ч. 20—25) та „Листами на Наддніпрянську Україну“ що ще й далше будуть іти у Вашім „Народі“. Він розібрав бік предметовий оттих відносин (с. є. відносно того, про що пишешся) так ясно та переконуючо, що годі лучше й бажати. А прецінь все ще є такі, що він їх не переконав, такі, коло котрих его голос без сліду „мимонде“. Може бути, се тому, що не всі его й читають із оттих переконаних; може й тому, що само ім'я автора не радить їм ближше приглядатись до его гадок; але може й тому, що у него не узглядений належно (бодай так на їх думку) той бік справи, котрий їм видиться найпершим, с. є. сама мова. Попробую отже подати в тім згляді кілька уваг мовби на доповнене гадок д. Драгоманова, а може вони з нового становища списані й нових яких прихильників для его важної ідеї приєднають.

Прирівнюючи факта загально звісні в історії розвою мов людських (гляди про те Paul: Principien der Sprachgeschichte, Max Müller: Vorlesungen über die Sprachwissenschaft) до відносин українсько-руських, прийшов я до пересвідчення, що галицькі Русини як раз з патріотизму українсько-русского повинні як найбільше читати книжок російських.

Мусять бо очевидно патріотам руско-українським ходити передовсім о те, щоб між масами населення вдержати (щоб не сказати „виробити“) почуте спільної приналежності одних до других; наколи хочать вести коли небудь на руско-українських землях спільну бодай культурну, коли ще не зараз національно-

державну роботу. Почуте-ж спільної приналежності до якоїсь нації дає найпаче спільна мова, розумієся спільна на стілько, щоб при всіх відтинках діалектичних все ще таки одна одиниця могла розуміти другу, або щоб бодай усі одиниці могли розуміти письменну мову нації, що є гейби вибором із мов поодиноких груп нації більше або менше від себе відмінних.

Але звісно з історії мов людських, що мови людські підпадають з бігом часу дифференціації, значить ся, з одної колись мови виходило дві, три або й більше (пор. мови слов'янські, германські і т. д.); або буває й таке, що коли жива мова устна значно віддаляється від мови письменної, що все є більш консервативна чим жива, тоді витворюєся нова мова письменна на нових основах (пор. mittelhochdeutsch і neuhochdeutsch). Та другий процес не шкодить бодай цілості нації, але перший розбиває просто націю на кілька осібних частин, котрі не почувують вже своєї національної єдності і одна другу навіть часто силою ассимилювати заходиться (пор. Великорусів і Малорусів). Розклад сей мов відбуваєся поступенно і то під впливом не лише чинників фізіологічних та фізично-географічних, але найпаче соціальних (товариских) і політичних. Іменно ті послідні мають в нинішню пору мабуть найбільше значіння, бо правительства держав європейських захопили нині в свої руки майже всі чинники, котрі впливають на розвій одиниці (школи, інституції громадські, церковні і т. д.). Цілком природно отже, що частини хочби й тої самої нації, приналежні до одного строю державного будуть розвиватися відмінно від частин других, приналежних до іншого строю державного о стілько, о скільки обі частини будуть стояти під відмінними впливами чинників культурних обох держав. Відмінні ж чинники культурні ведуть за собою й розріз мови.

Заперечити не дасть ся, що стрій життя політичного і соціального в Росії значно відмінний від життя політичного й соціального в Австрії. А що ж казати про вплив самих мов сусідських на руско-українську, мов більш розвинених і соціально сильніших від неї? Так отже вплив російський на Україні а польсько-німецький в Австрії, котрих природна сила в обох державах ще й свідомим напором зміцняєся, грозять розірвати націю українсько-руску на дві осібні, українську і галицьку. А се, гадаю, цілком не може лежати в інтересі українсько-руських патріотів, іменно тих, що думають вести якусь роботу національно-державну на руско-українських землях.

Що такий процес вже на добре розпочався, видимо хоч би з того, що пр. книжочок д. Чайченка, виданих тов. Просвіта, народ галицький не дуже радо читає, бо не гаразд розуміє, — а маємо на се в руках певні докази. Відворотний факт посвідчують дд. Драгоманов, Чайченко, Вартовий в дотичних статтях про розвій руско-української літератури і мови (в „Буковині“, „Зорі“, „Правді“ та „Народі“) Про-

цес сей є природний і конечний і цілком єго спричинити годі; вирівнати однак і ослабити все таки можна, розуміє ся на стілько, на скілько в загалі свідомість людська годна змінювати стихійні процеси природи. Та поради тут може хіба більше зближене Галичан до Українців, котрі становлять головну силу малоруського народу. (Відворотний напрям бувби не-природний, отже й не можливий мабуть до здійснення). Зближене може бути безпосереднє або посереднє. Та безпосереднє поки що не можливе (говорю про загал населення), доки існує кордон і заказ українських книг в Росії. Посереднє ж можливе, але хіба так, що Галичане будуть старатись пізнати ті самі впливи культурні добровільно, яким підлягають Українці з konieczności. Се-ж значить 1) що Галичане пильно будуть студіювати російську мову і літературу (штуку й науку); 2) що Галичане при твореню наукових термінів і висловів потрібних при народних школах, гімназіях і університетах в Австрії більше звертати муть уваги на термінологію російську, аніж польську або німецьку, розумієся, накопи в мові живій народній не найдеся відповідного готового матеріалу. Те саме відноситься і до перекладів творів із чужих мов. Таке поступованє є виро-чїм постулатом природних обставин. Велико-руска культура і література розвивалась аж до самого майже кінця XVIII в. на тих самих основах що южноруска, а в значній часті була одна і друга просто всерускою (гляди Пипіна критику на I. том Історії літератури Дра О. Огоновского п. з. Особая русская ли-тература, в Вѣстнику Европы). А й тепер є література й мова великоруска найближша зі всіх інших Русинам-Українцям.

Пізнанє великорускої мови і літератури мусить однак в Австрії бодай поки-що бути ділом приватної науки, хоч сля котрий нарід славянський, то іменно Русини мають найбільше права зацікавувати ся з мовою і літературою російською при науці своїй мови й літератури. Бож майже всі українські писателі списували свої твори в часті або й виключно по російськи. А пізнавати їх твори в оригіналі має галицько-руска молодіж шкільна таке саме право, як пр. польська молодіж своїх латинських поетів з XVI в. Та чи сляк чи так, а пізнаватись з мовою і літературою великорускою є для кожного галицького Русина конечно потрібним, хочби взяти й самий бік лінгвістично-етно-графічний під увагу.

Згадаю ще мимоходом про вагу знаня російської мови й літератури для Галичан в іншій дуже важкій цілі, с. є. в цілі викорінення мрій об'єднувельних у т. зв. „твердої“ партії а бодай в цілі відділення спору літературного, язикового та правового від спору політичного. Відділенє таке двох річей цілком до себе не приналежних є конечно потрібне, бо спори язикові, літературні і правові сляжуть лише параваном для фарисеїв, що хотять мати славу патріотів Руси, защитників народу, а не

мають ані охоти, ані відваги ані характеру до того, щоб справді станути в обороні горячійших справ руського народу, політично-соціальных і економічних. Загальне знанє російської мови в Галичині показало б т. зв. „твердим“ (з виїмкою хіба кількох підлих запродавців), що російський язик то не їх рутенське „язы-чїє“ і змусило би їх або признати язик малоруський своїм — а тоді справа скінчена, або спроваджувати для себе і доньок і жінок своїх сталих гувернерів до науки російської мови з Росії, а тоді малибисмо в Галичині побіч Русинів-Українців, ще й чесних Великорусів, котрі однак в справах політично-економічних могли б іти і певно йшли б рука в руку з першими. Та друга можливість однак мабуть ніколи б не здійснилась в Галичині.

А так — що. Я ще нині паленію зі встиду, коли пригадаю собі отой приснопамятний у Відні комерс галицьких путників на виставу празку в липні 1881. р., коли то галицька братія місто вислухати спокійно брехней завзятих „молодцев“ (пп. Дудикевича й Алексевича) і відтак належними аргументами показати присутним цілу їх неосновність і підлоту, почала на свій встид і ганьбу перед всіми славянськими гістьми нескільким вереском протестувати лише протів мови російської, котрою „молодцы“ говорили, викрикуючи: „не розуміємо! зрадники! говоріть по нашому! і т. д.“ Очевидна неправда. Бо можу заручити, що пп. Дудикевича й Алексевича наші Галичане ще такі найбільше розуміли, а за те мало або й нічо певно бесід Словінця, Серба й Хорвата, котрі по своему промовляли. І яке ж вражінє міг зробити такий аргумент протів москальовільства на присутних Славянах, котрі знанє російської мови ще й за відзнаку почитають? Та се вже річ, що дальше трохи лежить від того, про що я хотів сим разом написати.

Народовець.

А хто виграв?

Розумієся, татуно виграла. Двадцять і п'ять буків дістали.

Се я про д. Вахнянина. Аджеж виграв! Правда, що дістав більше, як 25 буків, бо не тільки наслухався сатісфакцій у трьох повітах, не тільки що сам себе висік у своїх мовах кандидатських, але в додатку ще внав при виборах *). Правда, внав на те тільки, щоб устати. Жовківський староста д. Лянікевич побідив єго на те тільки, щоб і самому уступити і при нових виборах, що відбудуться з тими самими виборцями, котрі показали себе так знаменито вишколеним... панурговим стадом, після тої рекомендації, яку виставив д. Вахняничови д. Крехохецкий (ц. к. староста і радця намістництва!) в „Czasie“, значить, при помочи уряду і за благословенством польського комітету виборчого д. Вахнянин без сумніву перейде, до-

*) Д. Вахнянин дістав тільки 88 голосів, опозиціоніст о. Роздільський все таки 161, а п. Лянікевич аж 385!

Ред.

пливе до мети, котрої так давно добивався, стане послом до Ради державної і буде міг заблиснути у Відні своїми способностями, своїм геніальним дотепом, своїм незломним політичним характером і всіма тими прикметами, котрі кваліфікують его по словам „Дьла“ на чільного представника народа, а по думці „Галичанина“ на капельмайстра.

По упадку д. Вахнянина був момент, коли „печаль жирна потекла по землі народовецкій“, парафразуючи реченє „Слова о полку Игоря“. „Дьло“ вдарило на алярм з поводу „нарушеного стану посіданя“ Русинів, буцім то, що з округа, де доси послом був Русин, виперто руского кандидата... „Галичанин“ закипав собі, що д. Лянікевич, яко екс-Русин, син руского попа, привернеся назад до Русинів і разом зо своїми офіціальними титулами приступить до руского посольського клубу. Та ось вийшов знак із намістництва, д. Лянікевич яко послухний урядник зрікся мандату, і в народовців дух вступив, д. Вахнянинови всімався вигляд на побіду.

Та... Господи! Яка гірка се буде побіда! Мимоволі кождий Русин мусить занитати себе: що се з нами за комедію роблять? Два рускі кандидати борються о мандат, польський комітет виправді противиться обом, але признає, що мандат повинен дістати Русин. Та ось в останній хвилі, вечером перед самими виборами з намістництва львівського виходить наказ до старостів усіх трьох виборчих повітів: перевести завтра вибір п. Лянікевича. Була се з боку нашої політичної влади свого рода „Kraftprobe“, в роді звісної забавки наших сільських хлопців, де кажеся: „ану лягайте три вас один на другого, а я вас усіх трьох на однім мізиннім пальці піднесу!“ І проба правительству удалася. Помимо всеї агітації з боку руских кандидатів, помимо місцевих комітетів, передвиборчих зборів, агітації і патріотичного посвяченя одиниць оба рускі кандидати разом узяті не одержали й тільки голосів, як ц. к. староста Лянікевич, о котрого кандидатурі виборці дізналися в сам день виборів! З боку правительства був се майстерський експеримент. Бо чи ж можна було нагляднійше показати Русинам — і старо і новорисам, що вони всі разом таки не такі важкі, щоб правительство не могло підняти їх на мізиннім пальці? Що всі їх заходи, збори, агітації — пуста забавка супротив одної секретної телеграми підписаної „Mauthner“? Чи можна було досаднійше дати почути д. Вахнянинови, що коли він стане послом, те не з якоїсь там волі народа, котра за кождим кивком з боку влади хилиться туди, куди їй велять, а тільки з волі і ласки тої влади? З ласки! Еге-ж! І то ще після прилюдного очищення, котрого мусів доконати на нім д. Креховецький в „Czasie“, одержавши перед тим що до его особи докладні виясненя і врочисті запевненя від особи зовсім компетентної і віридостойної, т. є. мабуть від д. Барвінського.

Прощу тільки подумати, кількож то компліментів для д. Вахнянина міститься в отсих словах, напечатаних в нри 259 „Czasu“:

О особі tego кандидата obiegały niefortunne wieści, na których opierało się zapewne orzeczenie komitetu centralnego, na których też podstawie i my w poprzednim artykule nie mogliśmy się oświadczyć za wyborem człowieka, którego przedstawiono jako wroga Polaków i radykała. W tych dniach mieliśmy jednak sposobność przekonać się, że wieści owe, na mocy których tak niefortunna wyrobiła się o p. Wachnianinie opinia, nie zupełnie są uzasadnione. Ze strony wiarygodnej słyszeliśmy zapewnienie, że prof. Wachnianin nie występował nigdy przeciw Polakom, że nawet przeciwnie uważany był w kołach ruskich za „polonofila“, a wyraźnie i jawnie występował przeciw radykalnym prądom, pojawiającym się w społeczeństwie ruskim. W początkach tak zwanej „nowej ery“ nie brał w niej wprawdzie udziału, jakkolwiek swego czasu uczestniczył czynnie w akcyi ugodowej Ławrowskiego — снаć nie miał może zaufania do tych, którzy stanęli ze strony Rusinów na czele tej sprawy. Przekonawszy się jednak o jej pożyteczności i znaczeniu, przyłączył się szczerze do akcyi i zajmuje odtąd stanowisko ugodowe.

Powtarzamy niemal dosłownie relację, którą powzieliśmy z ust człowieka wiarygodnego i dobrane znajęcego stosunki, a powtarzając to, spełniamy obowiązek sumienia wobec wieści, krzywdzących p. Wachnianina, które w dobrej wierze powtórzyliśmy. Musiał być wszakże jakiś powód, iż opinia, krzywdząca tak bardzo osobę kandydata, utrzymała się tak długo i utrzymuje się uparcie? Powód tego tkwić niewątpliwie musi w tem, co jest prawie powszechną wadą reprezentantów narodowości ruskiej — w pewnej niejasności stanowiska, w pewnym niby dyplomatycznym, a w gruncie rzeczy kompromitującym, bo obudzającym nieufność, zachowaniu się ich w każdej ważniejszej okoliczności. Zawsze niemal niejasność, zawsze chwiejność, zawsze chęć zyskania popularności tanim a dwuznacznym frazesem.

Prof. Wachnianin występował już parę razy jako kandydat na posła. Nie uzyskał nigdy mandatu, a z każdej walki wyborczej wychodził z opinia człowieka przekonań co najmniej niepewnych. Przypuszczamy więc, że w rozgorączkowananiu walki wyborczej mogły mu się wyrwać takie frazesa, które do ustalenia niefortunnej opinii się przyczyniły. Inaczej tego zjawiska wytłómaczyć sobie niepodobna. Wierzmy chętnie, że zarzuty są niesłuszne w swej treści, lecz nie możemy przypuścić, aby się tak długo utrzymały bez wszelkiego przyczynienia się, bez wszelkiej winy p. Wachnianina. Mówiono n. p., że p. Wachnianin nie jest szczerym narodowcem, że oswszem w wielu ważnych punktach podziela zapatrywania partii moskalofilskiej. Zarzut najzupełniej niesłuszny, bo na to są dowody, iż p. Wachnianin należy do najzaciętszych przeciwników „naumowiczowskiej idei“. A jednak powstać nie tak nieuzasadnionego zarzutu ma niewątpli-

wie swe źródło w tem, że p. Wachnianin w chwili rozpoczęcia tak zw. „nowej ery“ pozostał na uboczu, że z powodów, nie wchodzących w toczy natury osobistej lub innej, w każdym razie nie ogólnej — nie dał zrazu poparcia sprawie tak ważnej i doniosłej, a temsamem, w pierwszej przynajmniej chwili, nie przystąpił wyraźnie do potępienia intryg moskalofilskich. Przeciwnicy p. Wachnianina skorzystali snąc z tego, aby mu zrobić opinię moskalofila, podobnie jak pierwsi korzystali zapewne z niebacznych frazesów w rozgorączkowaniu akcyi wyborczej wypowiedzianych, aby zarzucić mu nienawiść do Polaków i radykalizm. W ten sposób wyrobiła się opinia, a gdy przeciw niej prof. Wachnianin nigdy wyraźnie nie protestował, ustaliła się wśród ogółu i t. d.

А в додатку до всего того пригадаймо, що „віридостойний чоловік“, котрий сидувався убілити д. Вахнянина перед п. Креховецьким, таки збрехав подаючи, що д. Вахнянин зразу заховався з резервою супроти нової ери. Як то! А его історичне „фу!“ виголошене на зборах „Народної Ради“ 1890 р. зараз по проголошенню нової ери! А его подорож агітаційна до Стрия в інтересі тоїж нової ери! Все те не то що забуто, а навіть навмисно закрито „віридостойним чоловіком“, і в додатку ще нібито для усиправедливлення д. Вахнянина! І служи-ж тут та вислугуйся таким панам! Обідруть тебе з правдивої заслуги, а потому фіговим листком власної видумки силкуються покрити твою наготу, ще й ніби то жалкують, що ти такий голий!

Я не знаю, як чий смак, але що до себе, можу сміло сказати, що коли б лиха доля так зо мною позартувала, що якась „фігура“ похвалила і зарекомендувала б мене в той спосіб, як п. Креховецький д. Вахнянина, то я хоч може б і не повісився, та все таки поклав би хрестик на всяку політичну кар'єру і пішовби, як кажеся у тій пісні народній

Сидить смирно у зачіпку
І гризти куделю.

А вже що найменше, о мандат посольський, видертий немов собаці з горла і окуплений ціною стільких компромітацій, я б другий раз не сягнув. Ну, та, як кажу, се вже як чий смак, і моя вподоба д. Вахнянинови не указ.

Іван Франко.

Арести в Чернигові.

Нам пишуть: „В початку октябрю с. р. зроблено в Чернигові ревізії у В. Т. Андрієвського, семінарїста Новодворського, у панночок В. І. Деїш і Реутовської; трьох замкнено в тюрму, а Деїш арештована домашнім арештом. Причина такої гуманности до Деїш лежить в тому, що мати її досить важна особа — начальниця жіночого Епархіального Духовного училища, а до того на сей час була при смерті і слабує вона пороком серця; слабість така, що вимага абсолютного спокою; жандарми о-

пасувались, щоб увоз доньки не одправив на той світ матери.

Арешти зроблені жандармами не з власної ініціативи, а по предпису з департаменту поліції. В Петербурзі, чи Варшаві арештовано Свидерського. Сей сам, чи хтось з його приятелів написав листа на адресу Реутовської, що б тая передала Деїш. В цьому листі, кажуть, якийсь Сидоров предупреждав саму Деїш і багатьох інших осіб, в чім — не звісно. З цим листом і захоплено Реутовську, котра признала, що лист писаний її двоюродним братом Свидерським, що з Деїш вона не знайома. Реутовська справді сама звичайна кисейна бариння панночка, нерозвинена і далека од всякої політики; мабуть просто була передаточною інстанцією, як особа, на котру не могли звернути уваги жандарми, бо Деїш знала, що за нею слідять і, як тепер виявилось, перепиєка арештованих вже кілька місяців читалась на пошті. Іще літом в публіці носились слухи, котрі ніби виходили від жандармів, що за Деїш, Андрієвським і комп. слідять і можуть не сьогодні-завтра зланати. Деїш, кажуть, упростила жандармів не робити трусениці, що б не турбувати матери; ті ніби то повірили їй на слово, що вона сама віддасть все, що єсть забороненого і допоминались головним робом листів од Свидерського. Вона ніби то винесла їм вожделінні листи і при українських газет, але вони остатнє кинули.

У Андрієвського трусениця тягнулась од обіду до пізнього вечора і те ж дошукувались листів од Свидерського, а на решті нічого не знайдено; попадались українські видання і листи, але жандарми не звертали уваги на се.

Остатнього, очевидячки арештовано через те, що факт близького знайомства його з Деїш був ясно установлений. Годі сказати, з якого powodu арештовано Новодворського. На другий день зроблено ще ревізію Общественной Библиотеки, де Деїш була членом правління (виділу) і бібліотекаршею. Там те ж шукали листів Свидерського, чи не поховані де. Зроблено ще ревізії у кількох семінарїстів.

Публіку обхопила страшенна паніка, арештованих лічено десятками; про деяких панночок ходили сталі слухи, що вони арештовані, і публіка не хотіла вірити що вони цілі. Андрієвський і Деїш справді були дуже популярні серед молодіжї, особливо остання мала широкі знайомства; звичайно, тих, кого лічили в одній компанії, тих і лічили арештованими. Тут виявилась страшно непохвальна риса публіки видавати з головою, своїми балачками, людей, про котрих жандарми й не догадувались.

Перш усього, публіка рішала, що їх увязнено за те, що хтіли „возстановити Малоросією“. Бог його зна, з якої речі в публіці живе переконання, що Українці хотять одділити Україну в окрему державу, і цьому вірять не тільки широка публіка, а й іноді освічені елементи загально-руського напрямку. Дивно, що се переконання живе й у жандармів! Знов

росказують, що в Варшаві чекали проїзду царя і готовилось „покушення“. Бєть знов чутка, що жандарми напали на слід потайного товариства „Прогресс“, до котрого мав належати Сви́дєрський і арештовані.

Сви́дєрський сам в початку 80-тих років був в Черниговській семінарії. Його заслали на Сібір за революційно-радикальну пропаганду загально-руського напрямку. Повернувшись з Сібіру, він служив в Варшаві, листувався з Деїш, з котрою він давно вже знайомий. Його арештовано при побуті в Петербурзі. Бєть чутка, що арешти були і там, а також в Варшаві. В Києві арештовано студ. унів. Румянцева. Жандарми певні, що відділи свого товариства — в Питері, Варшаві і Мглині (нов. місто Черниг. губ.). В Мглині осередком має являться один земельний начальник і його тесть політичний, тільки прощений. По їх думці, туди тягнули і Черниговці на чолі з Деїш.

Тепер арештованих одвезено до Варшави. У Деїш мати зміра, у Андри́євського зосталась жінка і двоє дітей без куска хліба; Реутовська, кажуть, збожеволіла від такої несподіванки. Деїш була при матері, але попи і архієреї знайшли, що такій особі не личить бути в училищі, що се погано вплине на дівчат, і виселили її з училища. Звичайно, її зараз одвезено в тюрму, а звідти до Варшави. Тепер попи доби́ваються, що б виселити і матір такої злочинки і зкинути з посади начальника. Хто-ж більше гуманний, чи попи, чи жандарми?!

З Чернигова-ж нам пишуть ось про яку чудасію, котра показує початок реакції шпінетству навіть у високих військових кругах:

„Певне кождий освічений чоловік на Україні чув про події губернатора Анастасієва в Черниговщині. Девізом сього славного адміністратора було реченє: кождий вірний громадянин повинен бути шпінгом і донощиком. При такому девізі йому було за мало жандармського надзору, він вважав жандармерію бездіяльною і не обходилося без конфліктів між ним і жандармським полковником. Одного жандармського полковника (Астафієва) Анастасієв навіть випер з Чернигова. Звичайно, що він поліції надав функції спеціально-жандармських. Як тепер виявилось при нагоді, котру ми розповідімо, Анастасієв видав наказ поліції слідити, де бувають зборища, особливо у великих панів, і розузнавати через челядь, хто власне був у панів. Треба завважити, що з многими місцевими панями, котрі займають значні пости (посади) по виборам і по назначенію з центра, Анастасієв був у ворожбі по часті особистій, а почасті принципіальній; він не виносив скільки небудь самостійної думки, погляду, відповіді, котра покликується навіть на закон. Розуміється, йому цікаво було знати, хто в кого був на картах, які взагалі існують особисті відносини між його супротивниками. Тим більше він вважав потрібним подібне слідування, що многих из них він вважав неблагонадєжними. Хто його зна, чи строго виповняла цей

наказ поліція при новому губернаторові Веселкині, котрий, по його власним словам, держиться гуманної політики і всюди додержується закону, але як почались в октябрі в Чернигові обшукування і арешти, поліція стала виповняти цей наказ. Городовий пішов до дивізіонного генерала Голубєва, викликав з пекарні знайому прачку і став розпитувати, хто був, чи була в гостях у генерала. На його нещастє піде генерал; городовой шмиг за ворота. Генерал його на цугундер; городовой є переляку йому всю правду і виложив. Генерал зараз до поліцмейстера, але не застав дома. Через кілька день, 17 октябрі був смотр. Чи вже справді на смотру публіка товпилась, був не порядок, чи генералу хотілось „сорвать злость“: „Подать полицмейстера“! Поліцмейстер явився, став трохи звільна. „Как ты стоишь“?! Поліцмейстер став на витяжку. „Доложить губернатору, что такого беспорядку я еще не видѣл! иначе я буду телеграфировать военному министру“! І це при всіх, на плацу, де тисячі народу. Чим кінчи́ця цей скандал в „благородном семействѣ“ хто його зна! Але генерала, як кажуть, за „живое задѣло“. Тоді, не заставши поліцмейстера, генерал кричав дежурному окологородному надзирателю: „что, у мене социалисты бывают? Вицегубернатор, по вашему, социалист! Панни (жандармскій полковник) социалист“?! Блажені невидящі, їм, і генералові в тому числі, здається, що тільки за соціалістами й слідають. А проте задля многих Россіян — що сіре так і вовк: за ким слідають, хто має нещастє вважатись неблагонадєжним, вільнодумцем — той єсть „красний“ (себ то террорист, революціонер, радикал і що хочете) і соціаліст.

Губернаторові совісно признатись, що поліція дійшла до геркулесових стовпів глуposti, то він виправдується тим, що до генерала в двір зайшли санітари, і це, мов, того образило“!

Житє і Слово

Вістник літератури, історії і фольклору

виходитиме від нового року раз у два місяці книжками по 10 листів великої $\frac{1}{8}$, під редакцією Дра Івана Франка, у Львові.

„Житє і Слово“ містити буде твори беллетристичні, повісті, вірші оригінальні і перекладані, праці по історії літератури та історії всевітній і руско-українській, а також матеріали історичні (документи, листи, мемуари) і історико-літературні (забутки нашого давнього письменства, недруковані твори новіших померлих авторів), а в части фольклорній зарівно сирі матеріали (пісні, казки, приповідки і т. і.), як також описи етнографічні і наукові розслідування над усною словесністю. Крім того кожда книжка містити буде хроніку літературну і наукову, критичні розбори нових книжок і бібліографію книжок та видавництв наукових.

„Житє і Слово“ коштуватиме в рік 5 гульд. для Австрії, 12 рублів для Росії. Адрес редакції: Львів, Галубока ул. 7.

Видає й відповідає за редакцію Михайло Павлик.

З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік :

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

руско-українська радикальна часопись.

Слівце з поводу „Profession de foi молодих Українців“.

Писаннячку під названим именем пощастило: воно аж тричі напечатано було в Австрійській Русі: у „Правді“, у „Дѣлѣ“ і в „Буковині“ (а також майже в усіх польських дневниках за границями Росії, більше менше в повні. Ред.) Се вже одно лихенький знак для сего писання, бо показує, що воно підходить під категорію тих казкових страв, котрі по усам течуть, а в рот не попадають, — на вид демократичні, ліберальні, вільнодумні, і галицьких народовців ні до чого не обов'язують.

Тільки-ж *Profession*, видимо, подобалась і на Україні, навіть радикальнішим людям. Два, досить прихильні голоси про неї прислані були і в „Народ“ і там напечатані. Автор першого згоджується, з рештою, з закидом „Народа“, що *Profession* показує грубе незнання обставин таких важних фактів, як прилучення України до Московського Царства в 1654 р. та комісія 1767 р., — та тільки скидає вину за те на учених, як Костомаров та Пипін (?!), котрі б то занадто ідеалістично розказали про неї факти.

Не розуміємо, як діставсь у вину ваті Пипін, та й Костомаров не міг же навчити автора *Profession*, буцім то в Переяславі в 1654 р. Українці приставали до Москалів, „як народ вільний до вільного, рівний до рівного“, бо таких слів в текстах переяславських умов, або ліпше тодішніх „челобітій“, у Костомарова нема, та по суті речі і бути не могло, че-

рез те, що Москалі тоді були самі не вільні, а цареві „холопи“, і через те, що наші предки власне хотіли собі випрохати привілеї перед другими підданими царя, а зовсім не рівність з ними! Автор *Profession* видимо не переглянув навіть „Богдана Хмельницького“ Костомарова, як і праці д. Теличенка Бажання „Малорусскихъ Сословій въ 1767 г.“ — ліниство, непростиме для автора політичної програми. Пора вже об'явити непримириму війну такому легкомудному способу трактування громадських справ, бо він занадто вкорінився по певним кругам на Україні і в Галичині і ні до чого доброго довести не може.

Про те, що власне політично-соціальні частини *Profession* виложені так темно, що зводяться на пустоту, було вже сказано в „Народі“. Ми звернемо тепер увагу на одну точку, дуже характерну, котра показує ступень політичної і моральної висоти тих кругів, з котрих вийшла *Profession* і котрі її похваляють. Ось слова *Profession*:

„Маючи на увазі, що виховання найголовніше виробляє людей, ми дбаємо і будемо дбати про те, що б узяти до своїх рук виховання й освіту на Україні, забираючи собі і пособляючи іншим Українцям забирати посади всякі, з яких можна впливати на просвіту, повертаючи її на український ґрунт“. Инакше сказати, прихильники *Profession* будуть дбати, що б забрати собі посади не самих учителів, а інспекторів, попечителів, директорів, міністерських чиновників і самих міністрів просвіти.

В державі, котра вправляється центра-

лізованою бюрократією, очевидно один є спосіб „забирати посади“, а надто впливові — се прислужуватись вищому начальству. Позаяк же система, котра панує тепер в Росії в загалі, а в міністерстві просвіти почасти є реакційна і обрусительна, то значить *Profession* радить українцям висуватись на гору власне сими двома ознаками. Що-ж се таке буде? Валенродизм?? Так шкільне діло не війна, де такий Валенрод може (або ліпше: мігби колись у давні часи) завести зрадно ворогів у трудний стан. Чи буде се дрібний постійний обман вищого чиновника низчим?? Так уявляється дуже важко нам собі уявити реальні форми того обману на користь українства. Ніяке низче, та й вище, шкільне начальство в Росії не може попустити, щоб там у школах учили на українській мові, по українським книжкам. Так усе „забирати посади“ мусить обернутись на чистісінький карєрізм.

Ми вже мали приміри таких українцїв, котрі дослужувались до досить високої карєри в шкільнім міністерстві, а користи від них для української мови чи книжки в школах не бачили, і єдина користь, яку вони самі, по їх же власним словам, приносили, була та, що „на їх місцях могли сісти ще гірші реакціонери-обрусителі“. Так сей аргумент можна почути і від агента тайної поліції, то чому б уже *Profession* не порадила молодим українцям „забирати усякі посади“ в сій поліції?

Не можна залишити без уваги і фінансних слів статі з поводу *Profession*, напечатаних в 19—20 ч. „Народа“, бо ті слова близько підходять, по духу своєму, до обговореного вище уступу тої *Profession*. Автор тої статі хоче довести, що „без того можна би зробити при суспільному політичному порядку“ і не обмежуватись на тому, що б показати можливість корисної для народу праці приватної, а також в автономних урядах (земських та городских), а каже просто: „уряд складався з людей, котрі виходять з серед нас же. Всі наші інтелігенти тіж самі чиновники. Як би ми були ліпші, то певне були б ліпші і наші уряди і лад би змінився“.

В сих словах нам видиться найневірний погляд на відносини бюрократичної служби до громадської праці, а також особистого поліпшення до цілого строю держави (так ми розуміємо слово лад) і в кінці всего згоду на теперішній державний порядок у Росії, посвяту єго, таку ж саму, яка видна і в Валенродизмі *Profession*.

Почнемо з виразу „як би ми були ліпші“. Людина стає ліпшою, а надто в ділах, а не в самих замірах, лишень практикою серед громади, товаришів, за помічю примірів та проб. А для всего того треба певної громадської волі. Навіть приватної філантропії тепер найбільше в Англії та Швейцарії, то б то в найвільніших, з давних давен вільних країнах Європи. Тамо ж найліпші і чиновники — слуги громади, котра в усякий час контролює їх, надає їм енергії тим контролем. В сторонах же бюрократичних, хоч і таких культурних як Франція, можна сказати, виробились дві нації: 1) приватна, хоч занадто індивідуалістична (через брак громадско-альтруїстичної практики) та все таки роботяща і по своєму чесна, — і 2) публично-державна: лінива, формалістична, пустомовна і нечесна, — одно слово панамська!

В Росії сего ніяк не хотять взяти в толк, і через те всі тамтошні „етичні“ заходи зводять ся на пусте, на розмови про „не протився злу“, на особисту волю з „укрощенієм страстей“ і т. и., тоді як англійські спеціальні етики напр. закладають „сусідські гільдії“, або і без усяких спеціальних розмов етичних роблять „народні доми“, „розширюване університетів“, „націоналізацію здоровля“ і т. и., через що навіть такі чудні рухи, як „армія спасіння“ обертаються на добро громадске. (Про згадані проби англійські можна дізнатись напр. з книги московського професора Янжула: „Въ поискахъ лучшаго будущаго“, котру ми рекомендуємо Галичанам).

При розмовах про чиновництво, треба перш усього завважати, що в країнах бюрократичних, довго живших під урядом деспотичним, незалежним від громади, виробились цілі круги праці (служби) чисто фіктивні, формальні, або й просто

шкодливі для громади. Порядна людина найліпше зробить, коли просто буде держатись одсторонь від таких служб, бо всякі заходи поліпшити їх будуть просто даремні та ще й поставлять порядну людину в пайфальшивий стан. В Росії мабуть чи не $\frac{3}{4}$ всяких чиновницьких служб такого власне характеру. Задумавши поліпшити такі служби, прийшлося би стати на хистку дошку карєризму, на яку стає автор *Profession*, бо в чинах низчих нічого ж не можна робити, окрім виконання волі вищого начальства, то б то явної шкоди для громади. А і на начальницьких посадах які-ж має гарантії порядна людина, що проведе власне свою систему? Маркіз Поза Шіллера досить навчаючий примір!

Навіть у Росії недавно були зроблені навчаючі проби. Напр. Лоріс-Меліков і Дм. Милютин, очевидно ліпші ніж звичайні чиновники-міністри в Росії, попробували впевнити царя, що треба змінити систему (лад) урядову, — ну, і мусіли податись в одставку. До них пристав і міністр фінансів Абаза. Проф. Бунге, те ж з ліпших російських чиновників, бувший тоді товаришем міністра фінансів, не пішов в одставку, а сам узяв місце Абази в „кабинеті“ шарлатана Игнат'єва, і чого-ж добився? — мусів в противність своїм думкам вироблювати дворянський банк, а далі все таки вступити своє місце Вишнеградському. Сей же поруйнував усі путні початки міністерства Абази і Бунге, і остатній таким способом нічогоісенько не добився для громади, а себе принизив зрадою перед тими людьми, котрі его покликали у товариші міністра, і в загалі своїм приміром тільки піднер деморалізацію всіх карєристів.

Після сего всего молодим людям у Росії найліпшу раду можна дати держатись як найдалше від більшої частини чиновницьких служб, а братись за професії цілком приватні, а потім за такі, котрі залежать від інституцій автономічних, хоч які вони не покалічені тепер, — як земські, або городські. Одно з найбільших лих Росії — се недостача незалежної інтеллігенції, а також всякого роду освічених техніків, через що в Росії мо-

лодій чоловік коли не гине на пробах студентської революції, то гине в чиновництві. Навіть ті, хто хоче карєри, грошей, але при тому не хоче лакейства, ліпше б зробили, коли б не перлись у державну службу (в котрій дуже мало хто може проскочити у великі пани, а звичайно більша частина людей живе день за днем, проживаючи до копейки не велике жалуванє і трусячись за него), а шукали собі карєр господарських, технічних, крамарських і т. и. аби тільки не чиновницьких. Може на перших порах молодому чоловікові прийдеся і побідувати, — так в молоді роки се не велика біда, а на решті все таки людина доб'ється незалежного стану, тоді як, будучи чиновником, вона завше зостається підневольною.

Ся пр'ява має спеціальну вагу на Україні. Там на лівім боці Дніпра єсть чимало (більше, ніж у Великій Русі) дрібніщої шляхти. Вся вона лізе в чиновники і не найшовши собі місця дома, розлазиться по всій Росії. Тим часом багато з неї мають кусники землі, з садками, млинами і т. и. На скільки б раціональніше було, коли б хоч частина з них, здобувши яке небудь технічне образуванє, осідала на своїх землях, як господарі, а далі арендарі, управителі більших посіlostів, фабрик, крамарі (хлібом напр.), садководи, пасічники і т. д. І на масу народу з такими професіями можна б було мати вплив скорше і користніший, ніж при чиновництві.

Помилка автора *Profession*, а також автора уваг на неї в 19—20 ч. „Народа“ в тому, що вони ще не розірвали зо звичайними ідеями російського чиновництва, не стали рішучо на ту точку, що для Росії в загалі і для України по частно нічого путнього не можна ждати від теперішнього державного порядку (ладу), царсько-чиновницького. Коли б вони спізнали сю оснiвну думку, тоді б вони поставили нашої інтеллігенції за ціль не „забиранє“ чиновницьких посад, не „поліпшінє“ чиновництва, а боротьбу з усією чиновницькою системою держави, або по крайній мірі на свій лад би переробили формулу тої великорускої секти (б'ѣгунь), котра навчала: „б'ѣгати подобаєть антихристового царства“.

Се „бігунство“ — одна з міцних підстав і самої боротьби з абсолютизмом і бюрократією і конечною проявою їх на Україні — „обрусенієм“.

М. Др.

Взаємність словянська

в розуміню Колляра і тепер.

IV. (Кінець).

З усього, що досі сказано, можна зрозуміти, що Коллярові думки о словянській взаємності не обіймали всіх взаємин словянських, що більше, лишали на боці власне такі справи, що мусіли мати найбільший вплив на загальну фізіономію Словянщини. Програма Колляра була далеко скромніша, і др. Мурко зовсім вірно характеризує ту програму як програму студій словянських. І ця програма була така, що її сповнюванню не могли стати на перешкоді погані взаємини політичні, хоч певна річ, що добрі взаємини політичні булиб вплинули й на її розвій далеко користнійше.

Про нинішній стан студій словянських стоїлоб поговорити докладно. Та поки що ми ограничимося на тім, що про се говорить др. Мурко.

„Вчительські і шкільні катедри словянських мов маємо сьогодні не тільки по всіх університетах і духовних академіях в Росії, але також в Австрії і Угорщині по всіх університетах, до котрих учащують Словяне, побіч катедр відповідних мов краєвих, о котрих також годі викладати без огляду на церковну старословянщину і на другі мови словянські. Для катедр в Прусах ще в р. 1841 виpracював програму сам Шафарик, і нині читають ся лекції словянських мов і літератур не тільки в Берліні, Бреславі та Липску, але студії славистики мають своїх представників також у Франції, Англії і в других краях.

„При всіх катедрах в Австрії находять ся також семінарії з бібліотеками, в котрих находяться не самі тільки грамматики і словники, але також інші діла на всіх словянських мовах. Також що до публичних бібліотек міг би Колляр нині бути вдоволений, хоч для наших потреб вони далеко не вистарчають“. Замічу тут при нагоді, що особливо обі бібліотеки львівські, університетська і Оссолинських на словянські книги (крім польських) дуже вбогі, і нпр. таке капітальне в славистиці діло, як Ріперів „Slovnik

Naucny“ не існує в багатій бібліотеці Оссолинських!

„Для порівнювочої граматики всіх „нарічій“ словянських редагував у віденській академії швидко по її заснованю Шафарик спеціальну програму, а Коштарів ученик Міклошіч написав діло, що дорівнює своєю стійністю працям Я. Грімма і Діца. Нині кождий словянський грамастик і етимолог, котрий хоче бути справді науковим, мусить знати інші словянські мови і праці о них, а дослідів про словянську старовину і також про поезію народну навіть здумати собі не можна без порівнювання всіх словянських, і розумієся також чужих жерел.

„Обміна творів літературних між писателями різних народностей сповнювала і сповнює свою службу. Не дармо захвалював Колляр також подорожованє по краях словянських і відвідуванє братніх племен. Він же ще в 1836 році проєктував „наукові і приятельські зїїзди славистів з усіх нарічій, що року в столиці іншого народу, на подібну зїїздів німецьких природознавців“. Чи не був Колляр бистрим обсерватором того, що було добре у других? Тільки в 1837 р. слідом за німецькими природознавцями та лікарями пішли також „deutsche Philologen und Schulmänner“. Зїїзди всяких спеціалістів є нині на деннім порядку, тільки заступники такої обширної і важної галузі знання, як славистика, не здужали ще досі зїїхати ся і згромадитися. Яке широке поле лежить іще тут для взаємності!“

„Одною з підмог взаємності вважав Колляр також збиранє і видаванє народних пісень і приказок, котре дало у всіх народів словянських знамениті здобутки, освіжало артистичну поезію і збогатило мову літературну. Викидуванє чужонародних слів і форм, що мало бути то приближувати Словян до ідеалу мови всесловянської, т. є такої мови, котру б кождий Словянин з якого будь племене лехко міг зрозуміти, уявляв собі Колляр троха наївно, як се загалом чинять усі пурісти. Певна річ, що викидуванє, а часто й дуже недотепне „перекладанє міжнародних слів, особливо в науковій термінології, ще більше віддалило Словян одних від других, а й приймає слів з одної словянської мови до другої робилося нераз в надто великій мірі і без принаровлення до духа і звукових правал рідної мови. Так власне поступали Чехи, Словаки, Сербі, Хорвати і Словенці. Се вияснюєся тим, що західні Словяне розуміли ті мови, з котрих по більшій часті позапозичували собі чужі слова, тай надто

дійсно мали причини очищувати своє Словянство. Тільки Поляки і Росіяне поліпили хаос у своїх термінологіях та технічних виразах для штук і наук. В загальні Колляр, ставлячи такий ідеал „всеслов'янської мови, сам собі перече, бо противився насильному мішанню слов'янських наріччій. Ще й довго після Коллара таке „приближуване“ було улюбленою метою змагань слов'янських патріотів, бо ще й нині дехто думає, що Слов'яне вже би порозумілися, коли б кожне плем'я держалося тільки своїх питомих слів і форм“. Не лишнім буде додати, що власне вся філологія наших старо- і обще-русів держиться на такій самій фікції: відкидаючи в велико- і малоруській мові масу новотворів, чужих слів і т. і. вони дошукуються чистого, спільного язика, і побільшій частині благополучно векають — у мертву церковчину, котра хоч „чиста“, хоч становить подекуди спільне тло обох язиків, все таки не є матір'ю ні одного ні другого.

„Колляр проєктував також „одностаїну, філософічну і в дусі слав'янської мови уладжену правопис, про котру мали б порозуміти ся всі Слов'яне, а особливо ті, що вживають однакових писем — латинських чи кирильських“. Ся думка чула ся з різних боків, подавалися різні проєкти. В кінці взяла верх нинішня правопис чеська, не тільки у Чехів і Словаків, але прийняли її також Хорвати, а від них і Словенці. Нові букви збагатили відповідно латинську азбуку; найліпший на се доказ в тім, що їх уживає ся в транскрипції на латинку всяких інших язиків з особливими азбуками, а також уже в німецьких працях діалектологічних. Колларова думка допомогла до конечної побіди також Вуковій реформі кирилиці для мови сербської. В дусі Коллара задумана була й малоруська фонетика (кулішівка), а тепер приготується також реформа правопису болгарської. Додамо тут, що власне сими днями вийшла перша книжка місячника „Болгарски Преглед“, друкована вже новою, упрощеною правописом.

„Також головна думка літературної взаємності не лишилася пустим словом Праці західних слав'янів швидко ставалися звіненими Росіянам, і на відвороті. Взаємна моральна а також матеріальна підмога серед тодішніх тяжких умов служила велику службу. Нині ми знаємо, що за епохальні „Slovanske Starožitnosti“ Шафарикові мусимо дякувати не тільки чеських патріотів, але також Погодіна, котрий делікатним способом спомагав Шафарика книжками і грошми. В листах слов'янських учених

і писателів з тих часів завжди знаходиться рубрика: у нас вийшли такі а такі книжки, і всюди знаходилися добровільні комісіонери для їх розширювання. Який успіх мала ота взаємність, посвідчує нам напр. іллірський поет Станко Враз: збірка його віршів „Gusle i tambura“, друкована в Празі 1845 року, мала більше абонентів у Чехах, ніж у Славонії, Далмації, Сербії і Боснії; навіть Морави перевисили разом узятих Сербію і Боснію. Між передплатниками Колларових „Narodnich Spievanek“ знаходимо також Сербів, Хорватів, Словенців і Поляків. В літературних часописах баходимо короткі огляди літератур різних слов'янських народів, писані авторами з різних слов. народностей. Так напр. Враз на співробітників до свого „Кола“, що мало бути вченим органом усіх Югослов'ян, запросив також Поляків, Чехів і Росіян: Зана, Дубровського, Ербена, Шафарика, Срезневського і др. Наскрізь в дусі Колларової взаємності була видана в р. 1851 в Загребі „Матицею Іллірською“ латинським і кирильським писмом відозва до всіх слов'янських літературно-наукових товариств, щоб до якого небудь слов'янського міста, найліпше до Варшави або до Білграду, вислали своїх делегатів для поради над тим, „як би приблизити різні способи писання у Слов'ян один до одного і покласти в дусі правдивої слов'янської взаємності правила, по яким би слов'янські наріччя мали розвиватися, щоб на будуще що раз то більше не розбігалися. Коли вже не суджено нам мати одну писемну мову, то обов'язані ми, озирваючися на давніх Греків, пильнувати, щоб мови наші чим далі все більше сходилися з собою“. Та інтервенція Баха не допустила до сего зйїзду.

„Богато робили вже й приміри. На взір „Матиці Сербської“, основаної 1826 р., основана була 1831 р. „Матиця Чеська“, ся знов стала взірцем для іллірської (опісля хорватської), галицько-руської, лужицько-сербської в Будишині, словацької і словенської; навіть російську проєктував в р. 1857. Вол. Ламанський, також після чеського взірця (гл. його книжку „О распространении знаний въ Россіи, 42—46). Так само взірцем були опісля чеські товариства сокольські, співацькі і драматичні, завдаткові, Матиця шкільна і інші заходи около піднесення і охорони народности. Деякі пісні, танці і другі композиції розширилися по цілїм слов'янським світі, при чім вийшли речі дуже характерні для першого слов'янського вітхнення. І так чеська „марсельєза“ (H-j Slovane) є не що, як польський „Marsz Dąbrowskiego“, під котрого мелодію По-

ляки підложили пізнійше „Jeszcze Polska nie zginęła“, а Русини „Ще не вмерла Україна“. Для більшої частини слов'янського світа ся бова пісня непригожа! Годиться також зазначити, що чеський єї текст є переробкою давнього протестантського хералу против Риму. „Взаїмність“ допомогла також товариському і публичному життю, скріпляла народню самосвідомість і чимало причинувалася до духового і політичного відродження. А розумілася та взаїмність завжди в душі Колляровім, хоч і практично. Так писав Гавлічек, так говорено і роблено на слов'янській зїїзді в Празі 1848 р., в котрого маніфесті до народів європейських дочекуємо ся думок Коллярових. З такими думками вертали до краю перші слависти російські, в тім душі виголошували свої промови на московській зїїзді 1867 р. Паляцкий і Рігер (гл. єго естетичне порівнянє слов'янської взаїмности з гармонією московських дзвонів, котрої б не було, колиб іудів тільки один великий і єго мітке слово: розмаїтість в гармонії. Вже Колляр порівнював Слов'янщину з многогалузистою линою, що має чотири великі конарі. Так і завжди будуть говорити поважні слов'янські мужі, бо кожда слов'янська народність хоче заховати свою індивідуальність і не може навіть єї занехати, хоч би одиниці сєго ї хотіли“.

„А коли запитаємося в кінці, що сталося з Колляровою вірою в культурну місію Слов'ян, то ї тут мусимо висказати своє признанє співачови „Slavy Deery“. Не буду мовити про те, що перед впливом столітя сповнилося єго пророкуванє:

Kroj, zvyka, zpiev lidu naszego

Bude modnym nad Seinou i Labem.

„До сєго привели все таки причини іншого рода. Та подумаймо, як відплатилися західноєвропейській поезії за єї взірці Міцкевич, Пушкін і Лермонтов, хоч і не їдучи за Колляровими поглядами, як допомогли до розвою техніки романа і новелли Тургенев і Крашевський, чим є для всіх літератур російський реалізм і єго любов до нещасних, що найбільше приближує ся до Коллярового гуманізму, як свіжо виступає на світ польське і російське малярство, чого доконує і буде ще доконувати чєска музика. Науки не потечуть слов'янським коритом, як колись віщував Колляр, але і в них Слов'яне працюють успішно і з пожитком для себе і для своїх учителів. Одним словом: не сотворимо мабуть нової культури, але на старих і нових європейських основинах, котрі шанував також Колляр — до теорій против „гнилого за-

ходу“ він ніколи б не був прихилився — працюємо над своєю освітою і допомагаємо до твореня вселюдської цивілізації, котра ніколи не була ділом тільки одного народа“.

На тій винисці ми ї кінчимо свої уваги над памятною книжкою про Колляра, котра, як бачите, справедливо мусить уважатися цінним вкладом в науку про Слов'янщину, а ї своїм провідним думкам становить гарне свідоцтво того широкого, толерантного та далекого від партійної чи національної ексклюзивности духа, що проймає сучасну славистику в єї найкращих представниках.

Іван Франко.

Твори Василя Чайченка

Критичний огляд М. Драгоманова.

(Конець).

Ми вже говорили в „Народі“ чимало про роман д. Чайченка „Соняшний Промінь“. З літературного боку се мозаїка, в котрій ліпші частини — картинка з народнього життя, в роді тих, які маємо в I томі творів нашого автора. З боку тенденційного ми зробили свої уваги і тепер повторяти їх не будемо.

Роман „На распутті“ з літературного боку цільніший, але за те ї тенденційніший. В нему два герої, котрі в початку виступають однаково, як гарячі українофіли демократи, але потім показують себе дуже не однаково: коли один (Демид) щиро видержує ролю народолюбця, другий (Гордій) кінча кривавою війною з народом. Демид робить, можна сказати, чудеса: він знаходить у собі силу і десь бере час, що б бути хліборобом, лікарем, учителем, столярком, аптекарем, читати вечірні лекції історії української, писати сусідам-селянам листи ї бумажки, і має стільки видержки, що б жити в ладах і з попом і з поліційними урядами. Хоча особа і діла Демадова складані автором із камінців на огляд реальних, але в кінці вся будівля та виходить виробленною штучно, фантастичною, скомпонованною, як ідеал, але не взятою з життя: gemacht, nicht geworden.

По такому-ж способу зроблений і Гордій, котрий мусить бути контрастом Демиду. Палкий народолюбець, по вихованю юрист, по інстинктам поет, Гордій і в часи найгарячішого народолюбства нічого власне не робить для народу, а тільки пише поезії, котрі придаються

лишень на те, що б привабити до него красну дівчину (Ганну), до котрої перше залицявся Демид. Оженившись з Ганною, Гордій стає адвокатом, що б помагати народу консультаціями, але сего не робить, потім почина капризувати, навіть доволі грубо, над жінкою, розчаровується в усяких ідеалах і діставши по дядькові у спадок 1000 десятин прекрасної землі, іде на село, але й там лишень виганя управителя, котрий обкрадав его, та згоджується не відбирати в крестян луки, несправедно одтяганої через суд старим управителем. Веї ж несправедні відносини „економії“ до крестян Гордій зоставля по старому, далі входить з ними в сварки, процеси і що б показати їм свою силу, пуска в ход свої права і на луку, доводить діло до того, що на село являється військо і стреля крестян, — і пригода ся нарешті так уража Гордія, що він сам застрілює ся. Звісно, Демид являється, що б влагодити конфлікт за луку між крестянами і Ганною, котрій Гордій записав увесь свій маєток, і що б нарешті упокоїти Ганну, одружившись з нею.

Еволюція Гордія йде в д. Чайченка по строгому плану, та тільки внят по штучному. Не можливо, що б такий чоловік, як Гордій за молоду, вже навіть для самої остентації, котра в его натурі, і під впливом такої жінки, якою хоче автор, що б ми признавали Ганну, так таки зовсім не поспробував зблизитись з народом ні в часи адвокацтва, ні господарства на селі. Тут же на селі і присутність Деміда, — близького Гордієві сусіди, через которого сам Гордій дізнається правди про спорну луку, — безпреміно мусіла б довести Гордія хоч до того, що б він перед громадою крестян зрік ся прав на луку, поспробував поговорити з громадою, влагодитись з нею і т. д. Нехай би вся „фратернізація“ Гордія з мужиками (як колись говорилося у ківських українофільських кружках) вийшла незручною і навіть комічною, нехай би в кінці єї вийшло б все таки непорозумінє між паном і мужиками, розчаруване пана і на решті виступив би антагонізм (особистий і класовий), але все ж справа була б виставлена і глибше, і правдивіше, ніж тепер, коли д. Чайченко вирубав нам свого Гордія по шнур тенденції.

При тому наш романіст не пожалів і Ганни, котра мусіла вийти в него особою симпатичною. І вона тільки й робить, що говорить народолобіві промови, та й те ж тільки в початку романа, а далі ні сама не дума сповняти своїх замірів, ні чоловіка не підбива (На

селі Ганна тільки дає мужичкам лікарства!) Тай у загалі, одружившись, Ганна тільки й робить, що пасивно любить чоловіка та плаче від его грубостей, занадто неймовірних від людини его кругу. Жінка з того російсько-українського кругу, з якого взяв д. Чайченко свою Ганну, звичайно таких грубостей не терпить і так від далека від праці чоловіка на селі, від его відносин до мужиків, не держиться. Реальна Ганна ні грубостей Гордія не стерпіла б, і про справу луки довідалася би зарані, свою думку сказала б чоловікові, а колиб его не перемінила, то кинула б его і пішла б куди в Цюрих, або в Париж учитись медицині, або що, не дожидуючись такої катастрофи, як стрільба салдат на мужиків через егоїзм єї чоловіка. Та й ся катастрофа занадто вже сильна і для Гордія. Такі пригоди бувають в Росії, та все таки не через таких людей, як Гордій, все ж таки колишній народолобець, та й не падають на села так зненацька, що б їх не могли спинити ні Ганни, ні Демиди, коли вже не самі Гордії.

Що б виставити чорнічим Гордія, д. Чайченко вставив в своє оповіданє особний роман дівчини мужички Орисі, котру лишив на якийсь час єї коханий парубок Андрій, одійшовши на заробітки, котра хоче топитись, а виратована Гордієм, віддає ся єму і потім, довідавшись, що сей жонатий, і страхаючись повороту Андрія, топить ся конечно. Вся ся фабула мало ймовірна, почавши від того, що чудно, як дівчина не зна в лице сусіда пана, котрий живе під боком, у селі, куди вона ходить до церкви й у крамниці, і кінчаючи всею психологією дівчини: як вона хоче топитись, не дожидуючись осені, коли єї коханець обіщав конечно вернутись, як вона потім скоро розлюблює его, що б сломянути перед смертю. Д. Чайченко, видимо, сам почував ся неймовірність, бо в деяких місцях малює Орису, як хору психічно. А коли так, то ж Ориса виходить нетіпичною, а виключною, і тим паче виведена, що б тільки нагромадити на Гордія всяких злочинств, — для тенденції.

Тенденція та в д. Чайченка релігійна. Він було почав показувати нам причину нестойки Гордія в его характері і вихованю, але скоро звів усе на релігію. Гордій не вірить в бога і через те не бачить цілі в житю ні особи, ні всего світа, а не маючи одповіді на пекучий запит: на що все робиться на світі, коли все мусить скінчитись смертю: люде, народи, людність, сама земля? — тратить усяку

етичну підставу вчинків і віддає егоїстичним, часто злим інстинктам. Демид же вірить в особистого бога, в безсмертє особистої душі і при університетській науці зостаєся християнином, здаєся, навіть православним, — і стає ідеальною особою. Ганна „хоч не була дуже релігійна, але ніколи не губила віри, прищепленої до неї змалку. А ся віра в те, що єсть Щось вище і од Його залежить усе, пособляло їй в тяжкому житті... Вона вірила, що Бог може все зробити і вона сподівалася...“ (ст. 141) І бог зробив єї щасливою після всякого нещастя, котре, мабуть, потрібне було, що б покарати Гордія і показати суєту єго атеїзму, хоч не знати за що заплатили Андрій, Оріся, застрелені мужики і т. и.

Як бачимо, д. Чайченко переносить розмову про справу, котра могла б бути інтересною соціально-психологічною студією, на такий ґрунт, на котрому звичайна між людьми дієкусія не можлива. В кінці роману д. Чайченко, устами Деміда, говорить таке про Гордія: „він зробив багато зла, але се не тим, що б він бажав його зробити, а тим, що він стояв на роспутті, не знав куди йти. Він не мав одмови на такі питання, що не рішивши їх, не сла жити. Кожне рішає їх по своєму, але перш, ніж рішення знайде, чимало намучиться“....

На се можна замітити хибя, що на такому роспутті стоять критичні розуми вже з часів грецких філософів і будуть стояти певно завше, бо точною наукою одмови на такі питання навряд добудуть, а одмови, котрими вдовольняєся Демид і Ганна, в суті своїй не що инше, як думки, або почутя, „прищеплені з малку“. То так всі ті люде, що не можуть вдовольнитись такими одмовами, і мусять ставати Гордіями?? Історія ж і сучасність свідчать нам, що між матеріалістами, скептиками, позитівістами, агностиками, секулярістами, гуманістами, етіками і т. и. були і єть щирі альтруїсти, філантропи *). А з другого боку історія ж показує нам, що Демидова думка про безсмертє особистого духа зовсім не веде за собою безпремінно праці для сімїї, нації,

*) Нагадаємо напр. що недавно етік Кніт явився ініціатором переважних „сусідських гільдій“ (братств) в Англії і Америці, і що німецькі соціалісти, явні матеріалісти, показують самоотверженність по меншій мірі не гіршу, ніж Демиди. — Про „сусідські гільдії“ і т. и. дивись в преінтересній книзі проф. Янжула „Въ поискахъ лучшаго будущаго“ Спб. 1893, 2 рубля, сѣ перес. 2 р. 50 кр.

в загалі людей, а напроти, в часи найбільшої своєї сили вела консеквентних людей до зневаги усього земного, мирского, до егоїстичного втікання від миру в Тебаїди. Треба значить шукати законів життя людского і провідних ідей громадської праці не в тих, чи инших метафізичних системах, а в соціально-психологічних основах громадского і індивідуального життя. Тоді і наші романи будуть повчаючими студіями дійсного життя, а не спорними хріями на передовзяті теми.

В остатньому романі д. Чайченко не цураєся зовсім уже голих хрій, прямої публіцистики. Такий характер мають кілька сцен спорів між головними й побічними героями роману на різні політичні теми і остатня голова роману, котра кінчаєся довгим тостом Деміда *). Ми вже мали пригоду говорити про деякі з політичних думок д. Чайченка і тепер скажемо дещо лишень коротко.

Коли д. Чайченко, на ст. 24 і далі т. III-го не хотів виставити комічну сторону життя наших „кружків“, то не розуміємо, на що було передавати спор єго героїв про „обовязкову освіту“, бо ж перш усього являєся питання, хто єї заведе на Україні, котра від себе тепер не залежить? В дальших розмовах різні герої, видимо симпатичні авторові, розвивають думки противуреволюційні, про те, що українофіли мусять вести свою (культурну) працю легальними способами і т. д. Ми вже мали пригоду замітити, що даремно д. Чайченко так рішуче висказуєся проти „вибухів“ по принципі. Прогрес людський не обходиться і без „вибухів“. Чудно, коли хто висуває на перший план культ революції, як напр. в назвах — партія „со-

*) З поводу слова тост зробимо дрібну увагу. Се англійське слово — toast в Росії пишєся фонетично, як воно вимовляєя і Англичанами: тост, так само, як пишуть в Росії Шекспир, а не Шакеспеар. Французи, котрі, як почасти й Німці, держуться буквальної транскрипції чужих слів, пишуть toast, але обрзовані між ними вимовляють tост, як иноді і пишуть (по новим правилам реформи правописі так і всі писатимуть). Галичане видумали писати й вимовляти toast, — що єсть неприємним барбаризмом, так само як транскрипція французкого u руским і. В галицькому виданю оповідань д. Чайченка читаємо Хіго (Hugo), Міссе (Musset), тоді як російська транскрипція Хюго, Мюссе прекрасно передає французку вимову. Ми рішуче протестуємо проти переносу в українське письменство таких знаків необразованности певних галицьких кружків!

ціально-революційна", на лад Французів, бо тут змішується ціл і способи, котрі можуть бути ріжні, — але чудно, як хто і з легалізму робить прінцип, бо тут виходить та-ж сама логічна помилка. Ми вже нагадували д. Чайченку, що Англія, — тепер класична країна легального поступу, — тільки рядом революцій виробила собі можливість для него і що на континенті Європи поступ і в XIX ст. ішов, коли не через революції, то через війни, так що країни, котрих порядки не могли бути змінені ні легальною агітацією, ні революцією, примушувались до зміни після нещасних війн: так було в Прусії після 1807 р., в Росії після 1856 р., Австрії після 1859 і 1866 р., во Франції після війни 1870—71 рр.

Яким власне способом змінені будуть теперішні порядки в Росії з Україною, ми не зважимося пророкувати, але навряд можна спорити проти того, що „легальна культурна праця“ українофілів, — праця мінімальна, — не може багато тут зробити, а також і проти думки, коло котрої вертиться „террорист“ Пачинський в романі д. Чайченка, то б то, поки не зміняться політичні форми життя в Росії, доти українофільська праця не матиме сурьозної сили. Пачинський помиляється лишень в тому, що кладе всю надію на т. зв. „террор“.

Публіцистика, котрою д. Чайченко кінча свій роман, написана трохи вже під иншим настроєм, ніж початок роману. Тут уже промова старого „українолюбця“ на легальну тему не виклика згоди ні кружка, ні Демиди, котрий вже виголошує тост за „сміливішу, за відкритішу, за інтенсивнішу діяльність“, хоч сі comparativa і досить не ясні. Далі Демид, хоч і обходить виразно-політичні точки програми своєї, та все таки підходить до радикально-демократичної програми досить близько. Тільки мотивує він свій досить симпатичний і радикалам націоналізм все таки незручно, по старому, так що не ставить межі між собою і реакційними поклонниками „національних святощів“.

Ясніще Демид говорить про „просвіту“ і говорить таке: „ми не хочемо чужої просвіти, не хочемо тим саме, що вона чужа і яко чужа не може бути просвітою (курсив автора) а буде і єсть самим запаморочуванням, тільки деморалізуватиме наш народ“. Але ж нечужої просвіти в XIX ст. ні в якого народу нема; просвіта тепер скрізь інтернаціональна, як інтернаціональне ж, а зов-

сім не українське, і те християнство, котрого держиться Демид.

Що б нам відповів Демид, як би ми єму сказали: „ми не хочемо євангелія, бо євангеліє нам чуже і може тільки деморалізувати наш народ?!“ Очевидно, що наша аргументація, щоб бути резонною для християнина, мусить змінитись так: „ми хочемо євангелія на нашій народній мові, бо євангеліє на грецькій мові, навіть в ліпшій випадку, може дійти до душі лишень немногим з нашого народу“. Тільки, коли ми так поставимо справу, то продемонструємо ясну лінію проміж собою і сторонниками Перуна, Волоса і других подібних національних святощів. Не розуміємо, чому Демидові не поставити таким власне способом справу про національність і просвіту, а далі про національність і політичний і соціальний поступ? Демид уже згодився з тим, що „націоналізм (ліпше сказати б: національність!) — форма“, хоч єсть ще такі українофіли, котрі бачуть в такій думці зраду, — але рівня сю форму не до одежі, а до шкіри, котру як здереш, то все тіло вмере. Нехай так, але ні один справжній космополіт (а не державний націоналіст в пірях космополітизму) і не радить ніякій національності здирати свою шкіру, а тільки ні в шкірі, ні в самих кістках національних, то б то ні в якій історично-склавішійся ознаці життя національного, не видить ідеалу, а видить єго в ідеях інтернаціональної науки, з котрими критично обертається до всіх боків національного життя. При такій постанові справи національність буде ціла, а в той же час поступ народу буде обезпечений, тоді як, при Демидовій постанові справи, за остатнє певним бути не можна, а можна опасуватись, що націоналісти, при всіх поступових замірах (а тим наче без них) поклоняться якому небудь нитомому, чи давно позиченому „скотівому богові“ і тим підірвуть і силу національності в боротьбі з другими.

Деякі українські націоналісти запевняють, що у нас такого опасуватись нічого, що український націоналізм по своїй суті і поступовий і демократичний. Тільки ж хіба ми не бачимо в Галичині, як навіть культ Шевченка, зрозумілого головню з націоналістичного боку, не перешкоджа постанові за ціл усієї української нації — „привертати Восток“ до панства? Хіба там ми не бачимо, як націоналісти починають своїм обов'язком боротися з соціалізмом навіть за чужу власність (польську й жидівську) противитись вкупі з польськими панамі загальному голосованню і т. п.?

Ми далеко б одійшли від роману д. Чайченка, як би ми схотіли тут докладно розібрати відносини між російсько-українськими й галицькими національниками. Звернемо увагу лише на одну точку: галицькі національники — явні реакціонери в справах культурних і політичних і навіть не демократи, все ж радо друкують заяви Демидів, в усякім разі демократичні, а іноді й поступові по деяким точкам, — через що? Власне через те, що духом чують, що всякі такі заяви, при постанові на перший план національного питання та ще й при відкиданню космополітизму, — дуже хисткі і не обов'язкові. І примір того, що й в російській Україні могли знайтись свої „новоерці“ і те, що реакційність і навіть пряма служба напр. редакції „Правди“ інтересам польських панів не викликає протесту з боку Демидів, котрі там пишуть, — явно показують, що галицькі реакціонери не помиляються. Націоналізм у Демидів-поступовців являється тією дірочкою, про котру говориться: дав бог копійчку а чорт дірочку, і пішла божжа копійчка в чортову дірочку!

На решті тепер освічені люди не можуть вдовольнятись вузько-емпіричними формулами ні в якій справі, а добиваються формул широко-теоретичних. Осібною формули для націоналізму і космополітизму напр. для України і осібною для Московщини, Польщі, Германії і т. д. не може бути, і коли напр. з націоналізму московського дехто хоче виводити славяно-фільську реакцію, на котру українолюбці в Росії не можуть же згодитись, то значить уся формула націоналізму сама по собі непевна.

В усякім же разі наші Демиди не мають права тільки себе одних вважати за вірних представителів українолюбського народолюбного руху. Коли вже їм неперемінно хочеться признавати яких богів і святощі, національні, чи вважаємі за такі через те, що вони давно позичені, — за щось вище для них від критики, то мусять же вони, при теперішньому настрою освічених людей, признати за другими своїми-земляками право на свободу від таких культів і не обявляти їх зрадниками своєї нації, лишень за те, що вони не хотять плутатись в нетрах національних інстинктів, а хотять служити своєму народові, і вкупі автономії і розвитку его національності, під контролем думок інтернаціональної науки і справедливості.

Ми пруступили до одного пункту, котрий, видимо, лежить близько до серця нашого на-

тріотичного беллетриста, хоч він і говорить про него трохи не ясно. Демид не тільки деїст, але й християнин і навіть, здається, православний, та та ще й славно-руський, бо він учить хлопців сільських перш усього церковно-славянським молитвам. Признаймо Демидові не тільки волю на его віру, а й практичну, „зміїну мудрість“. Тільки хайже і Демид призна волю і тям своїм землякам, котрі не поділяють ні его деїзму, ні тим наче его християнства, православія, славенства. Таких людей де далі все більше плодить і на Україні культурне житє, між инчим і нова історично-богословська наука*) Куди їм дітись? Чи не мають і вони право ширити свої думки серед свого народу, як ширить Демид серед него жидівсько-халдейсько-египто-візантійські молитви на старо-болгарській мові?

Коли д. Чайченко, як можна думати, згоден з своїм Демидом, то чи не завважить і він, що українська національна справа трохи складніша, ніж се собі дума Демид. Та в загалі житє далеко складніше, ніж тенденції д. Чайченка, — то чи не згодився б шановний писатель вділити хоч частину того часу, котрий він віддає на свої многообразні праці прозою і віршами, і затратити єї на нову перевірку тих тенденцій?...

Париж, 18 юлія 1893.

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

(Кінець)

Бельгія. Після бруксельського конгресу діяльність партії йшла особливо до того, щоби здобути загальне виборче право для всіх горожан після 21 року життя. Переміна виборчого закону повстала рівночасно з робітничкою партією. Парламент подався тільки під напором величезної маніфестації, підготовленої сотками зборів по осередках промислу і селях. Мільйони маніфестів, брошур, дневників розкидано скрізь, маніфестації 20- і навіть 100-тисячні по городах, кілька політичних страйків, збір публичного голосу через референдум у Гандаві, Алості, Брукселі, Оверсі і 20 інших місцевостях — ось підготовки. Основу голосовання після

Демид всилюєся навіть деталі тактики українолюбців вивести з євангелій, при чому всилюєся помирити їх противурічivosti. З погляду нової теологічної науки такі заходи дуже наївні, бо вона показала, що євангеліє кожде було писано не одними авторами і не в один час, звідки конечні противурічivosti.

21 року прийнято, чи то є виборото палкою діяльністю і страйком в квітні 1893 р. Жак узав раду державну і переломив єї. Але ж виборча справа ще не вповні полагоджена, і робітницька партія їтиме до того, щоби двоєсті й троєсті голоси заступлено рівним для кожного горожаннина. Побіда права голосованя не обійшлася без жертв. Майже всі боївники наражались після того на переслідуваня, грошеві кари і довголітню вязницю.

Загальний страйк підніє у робітників довіру до своїх власних сил і порозуміє ваги солідарности. Піднялись організації, їх стало більше, чимало байдужих увійшло в організації, вагу котрих вони тепер розуміють далеко яніше і готові до нової боротьби, підперті таким переконанєм.

Соціалістичний рух проявляє повільним, та проймаючим і певним розширенєм принципів. Зерно, сіяне від восьми літ сходить і неастанно ростучі стебла спинають розріст капіталізму.

Вплив робітницької партії чималий не тільки на наших противників, а і на робітницьку класу. Вона має вплив і на уряд, на законодавчу власть, і на нарадні збори. Буржуазна печать неастанно займаєє нашими організаціями і мужами довіря, і се доказує їх живучість. Військо, та підпора капіталізму, також піддаєє соціалістичному впливови: доказ — повстаєє соціалістичних груп по касарнях, відказ військового послушенства підчас загального страйку, даремне задавлюваний. Основуєє студентських соціалістичних кружків, нахил науки в університетах до нових доктрин, ясно доказують перемену понять під впливом соціалістичних принципів. З другого боку, побіди на робітничих виборах до промислових рад і мирових судів, уконтитуоване національних союзів і їх приступ до партії, раз-у-раз доказують зріст партійних сил. І так організувались в національні союзи: робітники коло металів, дерева, каменя, сигарничники, малярі, стельмахи, шевці, а пристає і три давніші організації: студентів і бувших студентів соціалістів, запомогові товариства, музичні, співу і сцени. Після конгресу 1891 р. пристало до соціалістичної партії зо 100 груп і діяльність наших „Народних Домів“ (Maison du peuple) „Vooruit“ і „Progress“ змоглає так, що деякі мають з десяти тисяч членів і печуть по 15 тисяч хлібів у день.

Робітницька партія не ждала нового порядку в виборчих справах для своєї організації. Потреба боротьби веліла зробити те швидче, супротив політичних партій, визнаючи перевагу парламенту, — партій клерикальних, оборонників ґрунтової власности, консерваторів з великих капіталістів і промисловців, тай поступовців, що опираються на дрібним міщанстві. Перед боротьбою, поділено, під стягом партії, увесь край на округи натуральні і промислові. Пролетарі тих округів угруповались, за тим з'єдинились в окружні федерації (котрі в

вкупі з тим політичними організаціями), сіндикальні, продуктивні і запомогові. Сіндикальні палати, числом до 100, основані виключно для оборони й поправи робітничих відносин. Продуктивні товариства, наші „Народні Доми“, котрим орудують провідники партії, дають нашому рухови тяглість. Сотки груп політичних, наукових, пропаганди узали на себе політику громад, ширене соціалістичних основ, видань партійних і фахових. Підпомоги, услуги лікаря і аптекаря, каси помочі притягають робітників безпосередно і приготовляють їх до вступленя в інші групи. Отсе народна партія. Кружки співацькі, сценічні, фехтунку і гімнастики, молоді сторожі, що має ширити соціалізм серед війська, відозвами, брошурами і спеціальними виданнями „Le concert“ і „de Loteling“ (Рекрут) доповняють нашу організацію. Врешті треба додати, що існують національні федерації певних фахів, що навязали міжнародні відносини і поробили інші кроки для інтернаціонального звязку.

Значить, бельгійська робітницька партія обнімає повну цілість, що потребує тільки часу для зросту сили. Немає ні одної справи, котрої б вона не заступала і не боронила, ані одної потреби, матеріальної чи духової, котрій би не вдовольнила і впливає на все.

Після міжнародного конгресу 1891 р. відбулося в Бельгії 9 національних конгресів фахових, 5 партійних національних конгресів, 15 засідань окружних або національних робітничих товариств і 3 міжнародні конгреси: гірників, студентів і рукавичників.

Окрім товариств стисло звязаних з партією, є ще незалежні. Не кажучи вже про католицькі робітничі організації, ведені духовенством, шляхтою і фінансістами, є ще в Бельгії кілька важних груп, котрі хоть не звязані, а про те часто йдуть разом з соціалістичною партією, напр. рукавичники, товариство наборщиків, федерація товариств запомогових, рицарів праці і особливо три остатні, мимо охоти й велі бувають втягані в закрут соціалістичної боротьби і пропаганди. Словом, усяка робітницька організація в Бельгії иде під червоним стягом.

Сего року предложимо конгресові національному нову програму, застосовану до переіни виборчого закону, програму з реформами економічними і політичними. Інший обхід з робітниками промисловими, інший з сільськими. Нова програма громадських реформ. Значить, наша організаційна праця кінчена. Приготовляємоє ширити соціалізм між мужиками і показувати нову боротьбу промисловим робітникам, після чого побіда соціалізму немінуча.

Що до партійної преси, то в Бельгії, в краю двоязичнім (Французкий і фламандский) маємо два офіціальні центральні органи для Французів: „Peuple“ і „L'Echo du Peuple“. Ще виходять кілька інших фахових видань: de Kleermaker, de Sigarenmaker, le Travailleur du Bois, L'Employé, La Fédération Typographique,

Le Gautier. Окрім того ще сприячі видання: *L' Etudiant Socialiste, de Werker, L' Union Socialiste, La Justice, Organ des Employés, Les Co-operateurs belges, de Socialist.* Нарешті бельгійська партія видає дешеві календарі і брошури, бо переконана, що письменна пропаганда найдоступніша і найліпша.

Клерикальний антисоціалізм. Перед боротьбою виборчою і економічною, клерикальна партія, бачучи, що не перебере соціалістичної партії чорненем та понижуванем її, тепер намагає пригнати робітників до „робітничих домів“, похожих на партійні „народні домів“. Відповідаючи на наші видання, вона знімає страшенний галас у малих, йдких летучих листках; коло наших організацій кладе свої і через те клерикальний антисоціалізм прозвано „малюю соціальною демократією“. Вони організують найбайдужніших людей з робітників, праця, котрою опісля покористується соціально-демократична партія. Робітники християнські, чи вільнодумні мають тільки один стяг — червоний стяг пролетаріату.

День 1 мая мав у Бельгії велику вагу по сей рік, коли зважити виключенє широких мас від політичного життя, але ж тепер, після великого страйку та огроминої агітації за загальним голосуванем, вийшов незвичайно торжественно. Думка зовсім застановити працю приймає ся чим раз більше і ми всі годимося на те, щоби в 1 мая бачити економічну демонстрацію, сотворену боротьбою клясе.

Національний секретаріат праці незабаром стане заходитися коло того і порозумієся з такими ж інституціями наших заграничних братів.

Жіночий рух ступає в парі з робітничим рухом. Робітниці з'єдналися в синдикати, на чолі котрих стоїть газета „*de Vrouw*“, побіж кає заповомових, опору і т. д. Вони видали кілька брошур в обороні найперше справи жінок-робітниць і йдуть до зрівняня політичного, горожанського і економічного обох полів.

Соціально-демократичній партії повелосся на остатних виборах, за підмогою поступових лібералів, переперти в двадцяти кількох громадах, переважно промислових, своїх представителів до рад громадських і провінціальних.

Від двох літ не пройшов ані один закон, маючий на цілі оборону робітника, і доси ухвалені лишилися мертвою буквою, бо зовсім не заходяться для того, щоби ввести їх у життя. Загальний економічний стан краю став гірший, платня гірнякам углярям понизилася; в багато копальнях не працює більш 4 або 5 днів у тиждень; в інших промислових відділах чимало безробітних робітників добиває ся за місцем уже занятим, понижуючи і так низьку платню. Ще тої зими було тільки безробітних, що складали чималі групи нужденних і обдертих, що ходили громадою по промислових і аристократичних місцях, кличучи: „хліба, праці!“ а в Гандаві були й початки робітничих ворохобень. Сего року на зиму можна надіятися, що робітників без праці стане більше че-

рез те, що понизилася платня робітникам хліборобеским і промисловим, в краю неврожай і зійжа подорожіла, врешті сусідні держави підвищили ціна, особливо Франція. Мабуть сеї зими побачимо нові голодові ворохобні, — статистика безробітня піддержує наш допуст. У р. 1891 було 6 страйків, у р. 1892 аж 72, в р. 1893 від январа по юль 58 — усі через понижєнє платні або зловні прогінки робітників. То були оборонні безробітня, що мали спинити понижуванє платні і задержати дотеперішні відносини.

Бельгія не тільки країна низької платні, а й довгого робучого дня, що не сходить нижче 10 годин, а сягає 14, 15 і 16 годин; середній робучий день 12 годин. Тепер знявся сильний рух за святкуванєм неділі, початий субектами і подорожними від великих торгових домів.

Болгарія у-перше посилає свого делегата на міжнародний соціалістичний конгрес, і тим хоче офіційно заняти місце в великій сім'ї народів розвигих соціалістично. Мусимо перше представити коротко історію економічного розвитку остатного часу в Болгарії.

Західна Європа з дивом дивилася на турецьку державу, ведену і організовану по воляцки, як від того велита на слабих ногах відпадали: Румунія, Сербія, Греція. Після великої кримської війни 1853—1854 натуральне господарство, ослабляюче Туреччину, переменяє ся в таке, в котрому головну роль грають грїш і товар.

Перше султан посідав усю землю, котру ділив між пашів, а сим Болгаре достатчували усі доходи з тої землі. Собі задержувано тільки, аби не вмерти з голоду. Кожда сім'я займала під управу тільки землі, кілько могла обробити. Поле, необроблюване пять літ, переставало бути в посіданю роду. Розуміє ся, що політика шибениці й ножа пашів дбали вже про те, щоби було доволі поля для всіх сімей. В ту пору розвилось рукоділє, з ним цехи, і вироби служали для вдоволеня власних потреб, а тільки по части на продаж.

Після кримської війни, коли Туреччина наближалася до європейських держав, вона забажала господарувати по новому і потребувала грошей. Уряд турецький оповістив, що всякий, хто хотів би мати на дідичну власність землю, котру обробляє, має обернутись до повітового города, по величині землі зложити грїш і забрати з собою документи купівлі. Раптом болгарський народ став власителем більшої частини краю. Торговля, що доти була тільки в руках урядників, перейшла до тих, що хотіли нею займатися; повстала конкуренція з європейськими державами і такі навазаводи європейцували турецьку державу. Приватна власність стала найбільшою підмогою розвитку нашої країни. Турецький уряд став чим раз більше залежний від грошей Болгар. Усі торгують на власну руку, усі багатіють, школи процвітають, Болгаре увільняються від релігійного ярма константинополітанського митрополіта, духовна війна

з Греками перемінявся в політичну війну протів Греків і Турків. А ту війну, визволяючи Болгар веде найпакостніща освободителька народів — Росія. Тоді починався справжня капіталістична господарка і погоня за зиском. Турецький уряд іще раніше увільнив Болгарію від шляхти.

Ткацкий промисел після визволу в р. 1878, ведений як домашнє рукоділо, перемінявся у великий промисел, фабрики ж у Сливні, założenі ще за турецького уряду з великим коштом, випихають з усього малий ткацкий промисел. Повстають великі фабричні заклади в Сопоті, Карлові і ростуть іще дужче після прилуки східної Румелії. Залізні дороги через Балкан стали дорогою між сходом і заходом Європи та причинились до розвитку краєвого промислу і сїть залізних доріг росте що рік. За тим отворено копальні угля в Перніку.

Зразу болгарський уряд піклувався дрібним промислом, та тепер, після розросту капіталізму, він піклуєся фабричним промислом. Концесії на великі підприємства видавались одна по одній, уряд не вагавсь навіть дати 150.000 франків безпроцентової позички акційному товариству в Габрово, коли згоріла передуща фабрика в р. 1889. В р. 1892 було в Болгарії 27 великих фабричних прядильнь, 105 фабрик тютюну з кількома тисячами робітників. І серед того розросту промислу, робітники мусять працювати у день 12, 14, 16 і навіть 20 годин, аби заробити в день 20—50 сантімів дітем, 50—60 с. жінкам і 1—2 фр. муштинам. Через недостачу всякого оборонного права, надужити з кожного огляду можливі. Уряд зовсім не дбає про поправу відносин до того, що торік великі промисловці мусяли у Філіпополі екликати конгрес, де ухваєно визвати уряд — урегулювати відносини праці до капіталу для того, щоби перешкодити ширенню соціалістичної пропаганди.

Важче описати ґрунтову господарку. Після визволу Болгарії, коли чимало турецьких сімей виселилося з краю, полишену землю поділено між болгарських хлопів. В загалі перші міністерства були прихильні для хлопів. Ще в р. 1888 було в Болгарії 174 великі ґрунтові власности, зложені з викуплених ґрунтів, від коли вони стали приватною власністю, а всяка з тх власности може чинити по 50 добрих заосмотрених сімейних загород по 15—25 гектарів орного поля. Платня хліборобському робітникови у нас 200—300 франків у рік, при надто важких умовах удержання.

Торговля те ж скуплена в немногих руках: в департаменті Бургас у десяти, в Русуцкім ув одинацати, в Ряховскім у двох домах, що ведуть торговлю по Дунаю к Чорному морю. На 3.200.000 людности Болгарії, є 1½ міліона людей, що продають свою працю. По урядовій статистиці, робітників у фабриках, варетатах, портах, магазинах і хуторах було 857.000.

Після скинення політичного ярма, упали кайдани і з капіталу, і маючі люде раптом стали не тільки капіталістами, але й властителями усіх урядів і властей краєвих, а на чолі тої кліки стоїть теперішній диктатор Болгарії Стамболов. Робучі маси, полишені політичних прав, без робітничкої організації були вживані маючими як орудє для їх цілів, аж російська соціалістична література і великий західно-європейський рух збудив широкі робучі круги до власного руху. Зерно кинено на буйну землю молоденького капіталізму і день-по-днєви родить чим раз кращі плоди. Організація нашої соціально-демократичної партії почалася в р. 1891. Перший національний соціалістичний конгрес відбувся в апрілі 1891 р. Тут зложено статут і предложено єго на другім конгресі того ж року в Бослуджі. Організація складаєся з „дружин“, що день-у-день множаться. В ноябрі 1892 р. стала виходити газета „Роботникъ“, що має 1200 відбирателів. Повстали нові організації в Сливні, Габрові, Дренові, Старій Загрі, Відніні, Ямбурі, Гаскові, Тирнові, Філіпополі, Раєграді, Софії й инде. Партія вже видала кілька брошур — перекладів з німецького, французького. Конгрес у Тирнові ухвалив те ж видавати місячник. У виборах маси народу не можуть брати діяльної участі, бо товни організовані кандидатами маючих кляс перешкоджають тому, і над способами, як убійство, підпал не задумуються. Закона про печать нема (?), а хто би хотів обжалувати урядника, наражуєся на тюрму. В таких прасових обставинах впливати на вибори годі. Коли ми хотіли поставити кандидатуру в Собраніє в департаменті Габрово, тов. Патемирова, поліція єго вислала з департаменту. Партія святкувала 1 мая в Софії, Філіпополі, Тирнові й инших городах.

Данія. Соціально-демократична партія зорганізувалася у р. 1871 як галуза „Міжнародного робітничкого союзу“ і почала рух виданєм тижневника „Socialisten“, а обіралася на фахових союзах, як секціях центральної управи. Уже в р. 1872 поліція й суд державний заборонили організацію. Після того партія організуєся на основі євобідних фахових союзів з програмою „Міжнародного робітничкого союзу“. Перший датський конгрес відбувся в р. 1876, на нім було 75 делегатів, що репрезентували до 5500 зорганізованих робітників. В р. 1878 перероблено центральну організацію на федеративну п. наз. „Соціально-демократичний союз“, управа котрого править партією. Союз тепер має 150 відділів з 17.000 членів, а іменю в Копенгазі й околиці 13 відділів виборчих товариств з 6000 членів, в провінціальних городах 50 з 6000 членів і по селах 87 відділів з 5000 членів. Окрім єєї політичної організації є фахова організація з 400 відділів і 35.000 членів.

Після розділу в р. 1878 організацій політичних від фахових, все ж таки вони не перестали діяти спільно, хоть на пізніших націо-

нальних конгресах були переважно делегати політичних організацій — конгрес у р. 1892 числив 104 депутати. Окрім датських відбуваються скандинавські конгреси, з депутатів Швеції, Норвегії й Данії. Четвертий скандинавський конгрес у Мальмoe (Швеція) в р. 1892 числив 68 делегатів Данії, 53 Швеції і 10 Норвегії. Окрім того відбуваються й фахові конгреси. Датська партія має 5 дневників і один тижневик гумористичний. Центральний орган, виходить у Копенгазі в 25.000 примірників. Решта дневників, що виходять у ютландських провінціях в містах Аархусі, Горекусі, Рандерсі і Аальборзі, мають 6000 відбрателів. Окрім того партія має на власність три Дому товариств у Копенгазі в ціні 250.600 корон (австр.) і союзу пекарів з річним оборотом капіталу 550.000 корон, два інші дома з великими садами на збори й відпочити в містах Аархусі і Гельсінгері в ціні кожний по 66.000 корон.

В рр. 1880—90 видали фахові союзи на безробітні і бойкоти 850.000 корон.

Соціальну демократію заступають 4 послы у раді державній, а то 2 в фолькетінгу (нижня палата) і 2 в ландетінгу, за тим 2 в копенгагекій і один у гельсінгерекій міській раді. На остатніх виборах до ради державної в р. 1892 поклала партія 15 кандидатів, що одержали 20.000 голосів.

Представителі робітників поставили в парламенті внесок на 8-годинний робучий день, але ж палата его відкинула.

1 мая відбулось у Копенгазі 5 огромних мітингів, то ж само на провінції, і ухвали тих мітингів згідні з резолюціями міжнародних соціалістичних конгресів. Для пояснення додаємо, що Данія числить коло 2 мільонів людей, половина з котрих займається хліборобством, а друга половина іншими фахами. Уряд є конституційно-монархічний. Рада державна складається з двох палат, до котрих вибирає кожний горожанин після 30 року життя, безпосередно, на підставі загального явного голосування.

Норвегія. В 50-х роках появляється уперше радикальний робітничий рух під впливом феверальської революції р. 1848. Рух придушено і провідників замкнено в тюрму. То була дорога для соціальної демократії, що починає жити в р. 1885, коли в Христіанії основано соціально-демократичне товариство. Організацію партії довершено в р. 1887 і тепер вона обнімає 43 товариства, из котрих 32 у столиці краю. Діяльність соціальної демократії в Норвегії дуже перешкоджає те, що люде розкинені по великих просторах краю. На перешкоді стоїть і радикальна партія, котрій повелось зібратися під свій стяг чимало невдоволених елементів, а окрім того норвежська організація хліборобських робітників, що йдуть спільно з ліберальною партією. Послідки такої союзової праці малі і відводять люде від злуки з соціальною демократією. Нарешті й національна боротьба, котра тепер у Норвегії мало резонна, те ж перешкоджає соціалістичному рухові. А

проте, працюючи серед таких важких обставин, маємо союзника у великій бідності краю і зовсім безплатній суспільній господарці, і свідомість того стану будиться в робучих класах чим раз більше і росте переконанє, що лихо може направити тільки соціальна демократія.

Норвежська партія розвила сильну агітацію за найвищим 8-годинним робучим часом. Маєві демонстрації, устроєні у Христіанії і на провінції в користь 8-годинного робучого дня вийшли велично і причинились до позискання нових прихильників. Таким чином радикальна партія мусіла в своїй програмі поставити нормальний робучий день, хоть ще не 8-годинний, як домагаються соціальні демократи.

У Норвегії право голосування звязане з особистим доходом у 1000 австр. корон по містам і в 700 корон по селах. З числа дорослих мужчин 400.000 тільки половина має право голосування. Управа партії звернула усю увагу на загальне голосуванє без огляду на противенство тих, що борються за націоналістичні права.

Норвежська соціалістична партія бере чим раз діяльнішу участь у виборах до рад громадських і поклала таку програму, а іменно: будова робітничих домків, безплатна лікарська поміч, загальна опіка для хорих, у школах безплатний обід для дітей, скасування торгу, як віддаєся підприємцям громадські роботи. Сим усилювали ми радикальну партію, що принала деякі домаганя з нашої програми.

Хоть соціально-демократична партія тільки що складається, все ж таки вона вже зуміла стати політичною силою, з котрою мусять числитись інші партії, і зискуючи чим раз більший вплив на вибори по селах, вона незабаром зможе чимало з своїх домагань вводити в життя.

Норвежська партія завше свідомо про те, що тільки як міжнародна партія вона може перемінити теперішні порядки, що стоять на визискуваню і перекинути існуюче в країні лихо загальною революцією.

Швеція. Коли бурі 1848 р. потрясли рештою Європи, коли во Франції виступили соціалісти, а в Англії чартисти, у Швеції ще спала робітничка партія, а радше єї ще не було. З поступом промислу повстає й робітничий рух, як суноява єго. Але ж треба зважити, що в Шкоції, краю мало заселенім і маючим $\frac{4}{5}$ людности дрібних властителів, що навіть у середні віки були свобідні, виходить чимало перешкод як раз из сего року, особливо після настання конституції в р. 1865, коли той маломужичий елемент став основою уряду. Городека людність чинить у Швеції ледви п'яту частину загалу, значить решта приходить на мужиків, що ліниво ведуть консервативне життя.

Започала робітничий рух ліберальна буржуазія. Промисловці основували товариства для образовання робітників, дбаючи про те, щоб замазати різниці між роботодавцями і ро-

бітниками. Такі товариства дотривали й досі і мають у собі найрізкішу сумішку суспільних верств, та найменше робітників. Вплив їх, остатнім часом упав на zero. Можна собі здумати про їх вартість, коли зважити, що на річних святах тих товариств бувають стало, окрім кількох ліберальних послів, і намістник з президентом поліції — люде, протів котрих штокгольмські робітники так завзято воюють за право зборів. Конгрес тих товариств, скликаний у р. 1879, на котрому верховодили народні учителі і дрібні майстри при участі кількох дивенікарів, ухвалив між инчим, що страх господень, добрі обичаї та ощадність із пильністю — найліпший спосіб поправити долю робітника. Другий такий конгрес у Штокгольмі 1882 і третій в Ереборо 1886 вже були радикальніші і поклали здемократизовану програму, неважаючи на протест дрібних майстрів. Коли ж у р. 1889 робітницька партія поклала зорганізуватися у самостійну політичну партію, — все ліпше з робітничих товариств перейшло на її бік. Решта була пхнута могутчою виборчою агітацією, так що після давніх товариств лишився тільки слід.

Згоду між підприємцями і робітниками розбив чималий стрейк у Сундсвалі, початий молитвами і співанням псалмів для підвищення платні. Стрейкуючі, окружені військом, усулвані до праці під давніми умовами, коли їм арештовано провідників і велику частину вислано як волоцюг домів, побачили, що без організації не відіють нічого. Ся пригода дала знак робітникам усеї Швеції.

В р. 1881 założено першу робітницьку газету „Народна Воля“ і в Штокгольмі основано фахове робітницьке товариство, робітників коло дерева, металів, кравців і інших. Фаховий робітничий рух перебів на час якийсь п. Сміт горальник, починаючи рінговий робітничий рух протів горівчаним монополям по городам. Сміт-овска організація, що числила 20.000 членів, розвилася тільки, поки він давав гроші.

В р. 1884 через розвиток фахових товариств стала зростати печать, що була в руках студентів академії. Отже повстає „Час“, а після впадку его у два роки, стає на его місце „Соціал-Демократ“, від року ж 1890 дневник „Праця“ як центральний орган партії з 20.000 відбирателів. Окрім сих двох дневників виходять ще фахові тижневики.

В 80-х роках рух, початий студентами і кравцями, випер лібералів як робітничих оборонців, так що в р. 1886 вони вже не показалися на зборах центрального Союзу. Рівночасно публичні збори зовсім відняли лібералам власть над товариствами.

Коли уряд переконався, що соціалістична агітація надто шириться й росте, став нинати по законам. І ось падають на голову агітаторів процеси за вразу парламенту, вразу урядників, его величества і особливо за вразу релігії. Не кажучи нічого про заборони зборів, не давали саль на збори. Дійшло до того, що в р. 1889

сиділи в тюрмі майже всі редактори робітничих газет. Не вважаючи на перепони, того ж року 1889 відбувся завязаний конгрес із 60 делегатів ріжних фабричних місць. Організаційні статуті обперто на фаховій організації. Значить нема ніякої політичної партії, хоть усеї фахові товариства звязані програмою політичної боротьби ув одну велику цілість. Програма основ стоїть на марксієско-соціалістичних поглядах з їх крайніми выводами. Політика урядового переслідування дійшла до верха, коли в р. 1890 уряд поклав внесок на малий внімковий закон протів соціалістів. Внесок розбився о лібералізм вищої палати, котра те-ж лякалася внімкового закона і такий проєкт назвала соромом краю. Від тоді уряд попустив тай виступи соціальної демократії приємирлі, не так як було в бурні часи напору на неї згори.

У виборчій агітації партія взяла участь уперше на виборах у парламент у Штокгольмі і Мальмoe, де виключно робітники мають право голосованя. Початок був доволі гарний, та за малий для побіди соціалістичного кандидата над консервативним.

У Мальмoe партія має „робітничий дім“, на взір бельгійських, де містяться салі на збори, соціалістичні друкарні і народний парк.

Інакше було у Штокгольмі на виборах в р. 1890, де рішучі соціалісти були побиті великою більшістю маломіщанськими робітничими кандидатами. Такий унадок викликав анархістичні елементи, що не хотіли нічого чути про вибори та казали, що пропаганда діла ліпше від найближчої програми. Діяльність анархістів могла на якийсь час захитати партію, але ж на конгресі 1891 в Норкешінзі, прийато значною більшістю основи й тактику партії і скликано на 1891 р. „Народний Парламент“. Роки 1890 і 1891 можуть бути названі роками безробітя, і хоть мало хто зі стрейкуючих виграв, то все ж таки власти поводились інакше, чим перед 12 роками в Сундсвалі. Усеї ті безробітя, з котрих найдовше і найзавзятіше було між гірняками вуглярями, поставили в усеї Швеції робітницьку справу як некучу і потребуочу розвязки.

Перший мая має особливу вагу у Швеції, де він з давен давна є народним торжеством. То ж усеї верстви причиняються до звеличення его. Та демонстрації кільканацять-тисячної товпи, яких доси не було у Швеції, причинились до того, що робучий час із 13—15 годин значно укорочено в багато фабричних закладах.

Зимові безробітя 1891—92 рр. були чималі, і коли давніше важко було дійти до невчених робітників, денних зарібників, тепер легко було оснувати „Товариство робітників без праці“.

Четвертий скандинавський конгрес фахових товариств у р. 1892 уже був виразно соціалістичний, бо ліберали Хрістіанії і Копенгаги вже не були на нім, і хоть у скандинавскім соціалістичнім руху є ще відтінки, та скрізь видно охоту і змаганя відсунути сектарство.

Змагання за загальним голосуванням виходять логічно з діяльності партії, що хоче перехилити політичну вагу на свій бік. Перше те саме робила політична партія, щоби відняти ґрунт є під ніг соціально-демократичній партії. Наша партія представляла те зразу як просту ошуку. Пізніше змінено думку і коли візвано лібералів до скликання народного парламенту*), уперлися тому рішучо. А про те в р. 1892 соціалісти зуміли провести свій внесок з умовою лібералів, коли на петіції збереса найменше 200.000 підписів.

На 1 октября 1892 назначено отворене народного парламенту. На петіції зібрано 210.000 підписів, а в виборах, росписаних так само, як урядові, взяло участь 150 тисяч горожан і горожанок. До звичайних виборів, устроюваних урядом, стає на 5 мільонів мешканців Швеції тільки 130 тисяч. Города вибрали в народний парламент самих соціалістів, на селах агітували ліберали, та, не вважаючи на всю натугу печати, ледви вєплі вибрати 30 членів на 120 членів парламенту.

Ошука ліберальної партії вийшла на верх на виборах до ради державної: не вважаючи на те, що в загальним голосуваню соціалісти дуже переважили, — на урядових виборах ліберали, при тіснїшм голосуваню, подавали голоси радше на консервативистів, чим на соціалістів. Ліберали не навчилися нічому в народнім парламенті, де маніфест до народу написано в соціалістичнім дусі і на грозьбу війни з боку урядового Швеції протів Норвегії, відповіджено протестом і зазначенем сімпатії для норвежської лівіції.

На решті ще кілька даних з історії законів оборони робітника. На всю Швецію є три, кажемо три фабричні інспектори, котрим до того уряд не хоче дати фондів на оповіщенє своїх справоздань. Закон обороняючий дітей ієстнує від р. 1881, та єго плохо сповняють і роблять чимало винятків. У р. 1884 ставлено проєкт кас на случай калїцтва коло праці. Ледви в р. 1890 зуміли ухвалити обкроєні внески комісії, а при анкетах скликаних для того вийшло, що найліпше плачені робітники заробляють 612 корон (шведских), тим часом як виборчий ценз 800 корон. За те парламент дуже швидко ухвалив закон для оборони „свободи праці“, то б то тих, що ломлять стрейки, а внесок радикала Берга на нормальний робучий день відкинено з черги дневної без якої небудь дискусії.

*) „Народним парламентом“ названо у Швеції збір послів, вибраних загальним голосуванем, на свободних виборах, незалежних від уряду, устроюваних за почином соціалістів. „Народний парламент“ має обдумати способи, як дійти до загального голосування, признаючи державною. Сю орігінальну установу варто би завести і у нас, тільки що у нас і тут треба буде боротися з урядом не-аби-як за само право дозволу таких ідеальних виборів. — Ред.

Испания. Після бруксельського конгресу 1891 испанска соціалістично-революційна партія все ж таки поступила, хоть і менше інших країн. Для оправданя малого поступу доволі буде сказати, що по описі Географічно-Статистичного інституту на 17.552.346 мешканців краю в 1889 р. 602.005 уміло тільки читати, 5.074.470 уміло писати, а 11.945.871 не вміло ні читати, ні писати. Про економічний розвиток свідчать ось які цифри: 4.854.742 заняті коло хліборобства, 243.867 коло фабричного і варстатного промислу, 194.755 коло торгівлі, 115.763 коло залізниць і перевозу, 42.565 офіціалістів приватних і залізно-дорожних, 409.549 услуга особиста, слуги й інші занятя, 823.300 коло штуки і рукеділя.

Хоть у Испанії значна частина краю в руках визискувачів, все ж таки є ще доволі малих господарств, властители котрих раз-у-раз сходять на наймивів. Не вважаючи на низький рівень просвіти, соціалістична ідея має доволі прихильників, особливо серед робітників більших фабричних городів.

Коли в р. 1891 соціалістична партія мала 30 груп, сегоднє вона має їх 50, і в тім 5 хліборобских. У р. 1891 ми мали 4 дневники, сегоднє маємо 7, а то: „Соціаліст“ у Мадриті, „Соціальна війна“ у Барселоні, „Народний Голос“ в Аліканті, „Червоний Стяг“ в Пальма де Малорці, „Робітник“ у Ферролі, „Робітницка Боротьба“ в Сатандері і „Рівність“ у Більбасі. На виборах у правodawче тіло, соціалістична партія одержала 7000 голосів, т. є. на 2000 більше чим у р. 1890. Не саме число, а зрієт єго для нас радістний тим більше, що републиканска партія борєся з нами на смерть, що наші грошеві засоби дуже малі і запал великої частини робітників до з'єдинених републиканских груп відтягає нам чимало борців з під червоного стягу. Партія з'єдинених републиканів не переберає в способах, коли треба на виборах побороувати одного з членів нашої партії. Вона кидає найгидчі обмови на особи, пнячить виборців, щоби не могли голосувати, платить індивідам, щоби кричали й свистали, коли з кандидатскою промовою хоче виступити соціаліст. Треба пояснити, що републиканска партія відкидає боротьбу кляс, що ми ніколи не можемо з'єдинитися з нею, тим більше, що вона завше обертаєся з нас з угодою: зречітьсє, мовляв, соціалістичного кандидата, — значить хочє, щоби ми самі себе відреклися. Републиканска партія борєся з нами за ту шкоду, яку ми їй зробимо в будучині. Ми мусимо боротися не з партіями: монархічною, аристократичною або буржуазною, бо вони вже давно в погорді у робітників, а з републиканскою партією, бо вона завдає брїхню свободі.

Републиканска партія не може дійти до власти, коли не буде сильно назначувати свого буржуазного і консервативного характеру, а хотьби їй і повелосє узяти власть у свої руки, то політичні реформи від неї будуть дуже марні, бо хитра монархічна партія вже їм вир

вала з програми свободу печати і загальне голосування, а соціалістична партія день-у-день умалює вагу республіканів.

Анархістичні елементи малюють і тратають грунт під ногами в Іспанії, борючись проти соціалістичної партії. Розуміється, що відкриваючи на дні анархізму буйний індивідуалізм, вони мусять боротися з тими, що голосять ідеї колективізму або комунізму. Отже завше у виборчій боротьбі, анархістів бачимо в спілці з республіканами, котрим вони помагають побивати соціалістичного кандидата. Анархісти відкидають загальне голосування, але-ж на шкоду соціалістів вживають его завше і скрізь.

Перший мая святковано вродисто скрізь, хоть у замкнених локалях, бо в р. 1892 заборонено мітинги. За те сего року масові мітинги під голим небом вийшли пишні, не вважаючи на робучий день. Скрізь домагалися оборонних законів для робітника і особливо 8-годинного робочого дня. В Мадриті, Барселоні. Валенції маніфестації були величезні, в інших 25 містах Іспанії дуже поважні і не перепинювані анархістами, як то було доси.

Соціалістична партія поділилася на дві великі частини, котрі все ж таки обопільно завше підпираються і йдуть за ухвалами міжнародних конгресів. І так політична партія иде згідно з „Федеративним фаховим Союзом“, що веде переважно економічну боротьбу за вліпшене платні, оборонні закони для робітника і зав'язує міжнародні відносини між поодинокими фахами. Поступ фахових союзів такий:

рік основаня	товариств	членів
1888	29	3.355
1889	38	3.896
1890	54	5.457
1891	79	7.170
1892	110	8.848
1893	112	8.941

Національний комітет союзу є в Барселоні, найбільше промисловім городі Іспанії, а его орган „Союз робітників“. Серед робітничкого руху, зростаючого день-у-день, появляються вже й люди науки і чим раз більше їх пристає до него, віддаючи свої літературні сили в услуги партії.

Кроатія. Від благодати великого промислу не осталася вільною і Кроатія та Славонія, де теж дрібний промисел, особливо домашній пропадає. Про нормальний робучий день та інші оборонні закони нема й бесіди, бо їх мало тай нікому їх пильнувати.

Найбільша частина робітників у великому промислі заняті коло трачок і лісних робіт, а позаяк такі місця далеко від городів і робучі руки доходять туди з поблиських сіл, то робуча платня здана зовсім на волю підприємця, котрому завше стоїть на услуги відділ жандармів чи компанія війська. Коли лучаються жалоби на підприємця задля здержання платні чи інших надужити, то в 90 на 100 слу-

чаїв уряд угорський рішучо стає на бік підприємця. В промислових закладах, як гірняцтво, прядильні, точальні скла влади зовсім заступають інтереси підприємця. До помочи підприємці і урядови стає завше духовенство і шляхта.

Після незвичайних натуг, кільканацятьом товаришам повелось у-перше в р. 1888 устроїти робітничку конференцію в Сісееку, в річне свято робітничкого товариства „Слога“. Перші такі збори використано для того, щоба роскиненням доти робітникам представити суть класової боротьби і збитим з толку попами, неграмотним, веденим на воловоді національних спорів, указати дійсний їх інтерес. Робітники порозуміли, що софістикою маючих клас і патріотичною играшкою ситі не будуть. Незабаром після того знявся стрейк гарбарів і пекарів у головному городі, і підприємці в інших фахах, боючись зі стрейку шкоди, самі попустили робітникам.

Послідок міжнародного паризкого конгресу з р. 1889 видний став і у нас, хоть тільки у головному городі. Свято першого мая відбулось при участі 500 робітників. Упала єдина газета на весь край для браку засобів — і не диво, коли зважити, що / людей зовсім безграмотні. Після чималих заходів поведося знову в р. 1892 оснувати двутижневник „Слобода“, що стоїть на основі Гайнфельдської програми і має 700 відбирателів. Се невеличке число все ж таки свідчить про нашу працю, коли зважити, що найбільший дневник наших противників має в Кроатії і Славонії 1500 відбирателів. Агітація з уст значить у нас більше, бо й влади зараз конфіскують усе, що тільки дише соціалістичними принципами.

Оснуйте фахові товариства неможливо, бо статуту лежать у властей роками, не полагжені. Статуту політичного товариства відкинено через те, що по патенту з р. 1858 такого зовсім не може бути. Живемо серед повного розросту абсолютизму, і рівність перед правом чиста фраза. Не можемо навіть висказати жалоби через поліційний і економічний гнет.

Німеччина. Брутальне дванацяти-літнє правління посідачів і підприємців, найбільша поліційна самоволя панувала над соціально демократичним рухом, коли ми здавали справу про стан наш на бруксельскім конгресі. Такі порядки не давали нам розвинути усіх сил і показати їх конгресови, та не могли спинити внутрішньої праці під напором тих сумних умов. Що три роки вказували на те виразно вибори. Двічі перемінявся німецький престол. Теперішній цісар видав маніфест, заповідаючи нову еру і забуваючи давній стан справ. Чимало повірило словам. Одна соціальна демократія була невірна і йшла своєю дорогою наперед. Прийшли нові вибори. Всі думали, що цісарські слова висунуть соціальній демократії землю з під ніг, і ось вийшло, що в р. 1887 ми одержали 780.000 голосів, після великих

престольних обіцянок про соціальні реформи, одержали ми 1,427.000 гол. і мандати зросли до 35. Послідок того був явний. Сором німецького законодавства — виімкові закони протів соціалістів, уряд узав назад. Соціалістичний рух відзискав повну волю і тепер треба було переконатися, чи слушно твердили протівлі партії, що соціалізм зростає через лиху політичну управу, а не через невдоволенє з теперішніх суспільних порядків — анархістичну управу капіталістів.

Від тоді минуло три роки і вийшло, що новий курс іде по старому, що обіцянка соціальних реформ і оборони робітника зійшла ні на що, що силоміць задавлювані стрейки в урядових копальнях долини Сари доказують тільки, що неможлива инша управа під панованєм капіталістичної кляси, що форма уряду і єго наміри нехай будуть хоть які — теперішній уряд мусить підпирати інтереси капіталістичної кляси.

Серед німецької соціально-демократичної партії не було ніколи сумніву про „новий курс“. Партія осталася тим, чим була: непримиримом противницею теперішнього клясового панованя, теперішньої наємної системи; ціль же єї — захопленє політичної власти для скасованя клясового панованя і капіталістичного суспільного порядку.

Три роки після впадку виімкових законів обернула партія на внутрішню організацію і внутрішнє сконсолідованє сил. Усі надії наших противників, кладені на розрив партії на „молодих“ і старих, пропали. Сям-там у заграничних братніх партіях повірено по части спрахвоннє печаті противників, що партія старих ханався за дрібні реформи і рада погодитися з теперішніми порядками. Гальський конгрес тому ясно заперечив. На ділі серед німецької партії йшло тільки про дрібні особисті свори, котрі печаті противників роздувала до небувалих розмірів і робила се тільки для того, щоб шкочити нашій агітації та счиняти нашу пропаганду. Ерфуртський конгрес 1891 візвав обмовників і велів їм покласти докази на всі закиди, роблені оппозіцією і зібрані управою партії. Ніхто не появився підперти закиди і брїхня упала. Тоді виключено з партії одиниці, що вводили нелад, і пропала партія незалежних, осміяна навіть буржуазією, що признано в летучім листку п. з. „В юні 1893“.

Вибори доказали наглядно розбите оппозіційних елементів, бо скрізь, де вони покладали своїх кандидатів ув округах Берліна й околиці, соціально-демократична партія одержала незвичайну більшість.

Програма, ухвалена в Готі 1875, показала-лася недостаточною з огляду на теоретичне розумінє і практичну діяльність соціальної демократії. Скликано конгрес у Ерфурті 1891 і ухвалено нову програму, де підчеркнено становиско соціальної демократії до теперішніх верстов капіталістичних і маломіщанських, мужицких, зати́м правно-державні домаганя для про-

летаріату і решти горожан, нарешті домаганя оборонних законів для робітників. На конгресі в р. 1892 найважніша точка наради був перший мая, і ухвалено, не вважаючи на всю вагу перестанку праці і врочистого святкованя дня, відложити святкованє на вечір через плохий економічний стан, поручити переведенє свята політичним організаціям і що року ухвалювати осібю на національних конгресах, про спосіб святкованя 1 мая.

Окрім свята 1 мая, робітничий рух остатніми роками не мав нагоди проявитися на вні. Безробітє гірняків у долині Сари скінчилося повним упадком робітників, розбитєм брацких кас і політичної організації. При тій нагоді проявилися усі гарні прикмети властей і оборонців теперішніх порядків. Майже всіх проводирів арештовано зразу і засуджено ї́х на 15 літ вязниці. Правні понятя вийшли так. §. 110 карного закону забороняє накликувати до зломаня контракту і неслухати властей. Самий стрейк, т. є. зломанє контракту не є гідне кари. Підчас того стрейку видобуто §. 110 і не гідну кари намову взято за гідну кари. Слідуючі вибори доказали, що хоть фахова організація пропала за безробітє, соціалістичні голоси, віддані на партійних кандидатів зросли. Вийшло теж, що фахові організації стоять тільки добрим розвитком великої і́ндустрії і падають від кріз і лихого стану сеї остатної.

Слідуючого року вибори до промислових судів показали визискувачам, що сила свідомости росте у робітників що дня. Голосували на соціалістичних кандидатів навіть Гіршівско-Друкерскі організації, а скрізь там, де вони не йшли спільно з соціально-демократичними виборцями, до мирових судів перейшли буржуазні кандидати. Навіть у таких католицьких країнах, як Надренщина, Баварія і Шльонск, побідили робітники.

Зріст фахової печаті доказує, що фахова організація, як відділ загально робітничкого руху, пустила в Німеччині глибоко коріне. В р. 1891 фахових часописів було 24, сегоднє ї́х 54. З оглядів поліційних і закона про товариствта, фахові організації мусять бути рішучо відділені від політичних організацій, а про те обі організації проняті одним духом доповняються і підпомагаються в печаті й організації.

На зверх партійне політичне житє, після скасованя виімкових законів, проявилось уповні, і не а хвилевого запалу, а через більшу і успішнішу працу в організаціях. І так коли партійних дневників стає чим раз більше, часописів, видаваних рідше чим раз у тиждень, стає менче; перше соціалістичних дневників було 27, тепер ї́х кодо 33. Окрім того є одна наукова тижнева часопись, 2 гумористичні двутижневники і одна ілюстрована часопись, посвячена беллетристиці й забаві. Відбирателів партійних часописів стало далеко більше. Ненастанною критикою теперішніх порядків письмом і словом, виступами у парламенті, соймі й радах громадських ми, бачиться, проломилі найкріп-

шу твердиню наших противників — байдужність мас.

Критика усіх теперішніх порядків, політичних і соціальних, голосні жалоби на всякі надужиття й жаждобу багатія в державних промислових закладах, внески законів, що мають боронити робітника та підпирати загально-людський і цивілізаційний напрямок — усе те зужила партія в лиці своїх репрезентативів у парламенті і краєвих соймах, куди зуміла післяти своїх представителів о власних силах і не вкорочуючи своєї програми. Ті промови дійшли туди, куди не доходили наші брошури. Таким чином рух наш из партійного стає масовим, захоплює усі поля людського життя і напоює їх класовою боротьбою.

Далеко бурніший рух на виборах до союзного німецького парламенту. Рух той, ведений нами під окликом боротьби протів мілітаризму, зискав нам чимало прихильників, не вважаючи на з'єдинені сили наших противників. Зросло число голосів у тих промислових центрах, де панував малий стан облоги, зросло число хлосеких голосів, тих хлосеких лобів, так недоступних для колективістичної думки, про котрих тільки говорено в парламенті, як про твердиню приватної власности. Правда, німецька партія не скочила так раптом, як від р. 1887 до 1890 з 780.000 на 1.427.000 голосів, бо ми зискали тільки 1.800.000 голосів, але ж у р. 1890 ми були на верху економічного розвитку, а тепер ми серед промислової кризи. Рік 1890 то був те ж час скасованя політичного гнету і поклик до нової боротьби. Від тепер усякий приріст членів партії ми мусимо вважати тільки як посідок органічного розвитку, і підвишене цифри мандатів из 35 на 44 вдовольюче.

Не вважаючи на те, що виімкові закони упали, судові й поліційні кари, що падуть на партію, чималі, і на ласку з боку властей і маючих класів що числити. Ми мали кар

у році	років тюрми	грошев., марок
1891	89	18.302
1892	117	20.532
1893	77	13.894

і рік 1893 неповний — від октобра 1892 по юнь 1893. В карах не почислено тисяч марок, заплачених фіскусови яко судові кошти, що мусіли заплатити засуджені, щоба їм не забрано остатної одежини і домашних знарядів.

Уже висувається з рук буржуазії єї остатній захист: хлони і мала ґрунтова власність. Лишається ще тільки стає війско. Та з часом, коли вивлачене середнього стану буде йти так, як доси, коли батьки й матері виховуватимуть своїх синів у соціалістичнім дусі, і мілітаризм мусить упасти і погасне остатній промінь надії капіталістів на вратоване теперішніх порядків через стає війско.

Польща *). Соціалістичний рух пролетаріату в усіх трьох частинах Польщі розвивавсь далі після бруксельського конгресу на основах міжнародного революційного соціалізму.

В Галичині масовий рух після ухвал паризького конгресу проявився рішучо в масових демонстраціях. Партійний рух скріпився конгресами у Львові 1892 і Кракові 1893, що йшли за ухвалами як міжнародних конгресів, так і австрійського. Рух той, обертий на інституції мужів довіря, прийнятий на першім львівськім конгресі, розвивається нормально.

Робітничі товариства, основані в різних городах Галичини, два партійні органи „Naprzód“ у Кракові і „Nowy Robotnik“ у Львові, численні віча, скликувані в різних частинах краю і в австрійськім Шльонску, прасові процеси і переслідуваня наших товаришів за пропаганду соціалістичних принципів, свідчать про те, що соціалістичні ідеї починають приймаються серед ширших мас людности та що з боротьби кількох одиниць, посвятившихся справі, вийшла класова боротьба свідомого пролетаріату.

Руху в східній частині краю не вніла захитати шкодлива діяльність „незалежних“, котрі з особистої неохоти силувались класти перешкоди.

Діяльність боротьба партії зросла в р.

*) Під назвою „Польща“, справоздавці польські на цюрихськім конгресі, розуміли звісно, історичну Польщу — як по давній звичці Поляків усіх відтінків, так і по тому, що представлений тут рух дійсно проявлявся майже виключно в польській мові. Але ж се зовсім не значить, не мов би учасники того руху були самі Поляки — напротив, тут були і є й члени інших народностей, заселяючих землі історичної Польщі, як Жиди, по части Русини і т. и. Не значить воно й того, щоба так мусіло бути завше: напротив, ми певні, що з розвитком промислу і національного почутя серед промислової людности Руси-України, непременно повстане руско-українська соціалістична партія, паралельна сільській соціально-радикальній, кадри котрої вже є в руско-українській радикальній партії. Се тим потрібніше, що остатнім часом провідники польської соціально-демократичної партії дуже підчеркують те, що хочуть відбудувати „робітничку Польщу“. Звісно, той український рух по городам і промисловим осередкам України мусить йти солідарно з таким же рухом серед сусідних народностей: Велико-русів, Поляків і т. и. Се впрочім єдиний вихід, як із вузького націоналістичного українського шовінізму на поле вселюдського поступу, так і з дотеперішнього стану денационалізації Русинів-Українців Поляками, Великорусами, Мадярами, Руминами і т. д. на поле дійсної праці для двигнення руско-українського народу, — праці, в котрій спільність руско-українських робітників из селянами має чималу вагу. Ред.

1893 масовими виступами в обороні загального голосування. Загріті прикладом бельгійських братів, ми рішили вибороти те право в користь народу, що виразно піднесено на маєвих святах. Зібрані в 7000 у Кракові і 6000 у Львові, тай на провінції прихильники наших принципів домогалися голосно загального, безпосереднього голосування для горожан після 21 року життя без ріжниць пола, 8-годинного робучого часу і свободи печаті.

З 1-шим мая запал не погас, бо ось зараз у юні на вічах, відбуваються переважно під голим небом, енергійно домогалися запроваду загального голосування і пролетаріат Галичини спільно з братами інших провінцій постановив не спочити, поки не добуде того права.

Відрадий факт, що жидівський пролетаріат іде рука в руку з рештою робучих мас у краю і будиться до боротьби з обрізаними й необрізаними визискувачами, полишаючи на боці расову боротьбу, котрою хотіли би дурити визискуваних.

Політичні відносини, серед яких приходиться працювати в Галичині, дуже важкі. Заборони віч, часописів, численні конфіскації, розв'язування товариств, безоглядність властей виконуючих середньовічні закони про печать і товариства, остатніми місяцями сотворили малий стан облоги. Як відповідь на все те, збільшилось партійне жертволюбство, рішучість до боротьби так, що можна дивитися в будущину з легким серцем і певністю, що польські Бісмарки, так як і їх майстер, упадуть разом з усіма виїмковими законами.

Прусский забір те ж може повеличатись поступом. В р. 1891 основана „Gazeta Robotnicza“ і агітація, ведена берлінським робітничим товариством зискали довіріє в ширших кругах робітників Познаньщини і Шльонска. Польські робітничі товариства в Альтоні. Бремені, Берліні й окрузі піддержують духа робітничої солідарности поза рідним краєм.

З найбільших перешкод для прояву масового руху в Великій кн. Познаньській і Гірній Шльонску треба назвати те, що агітація ведена була головно людьми, що доси жили в чужині і не знали місцевих відносин. За тим, що агітатори, посилені з Берліна, були зараз арештовані, поки роздвинулися в відносинах, і засуджувані за просту діяльність і, врешті, те, що наша агітація находила сильно вкорінену націоналістичну боротьбу і клерикалізм цілих народних мас, котрі оббріхувано національною політикою.

Виразно така боротьба з реакціонізмом вийшла на остатніх виборах до парламенту. Все ж таки польські соціалістичні кандидати, хоть і не були вибрані, одержали 6000 голосів, а ліберальний кандидат, що мав за собою часопис видавану 10 літ і чималий вплив у самім Познаню, одержав не багато більше.

Сервілізм польської шляхти перед німецьким урядом, їх політика, що накладає на людину раз важчі тягарі, пхають той людину раз

більше до ведення класової боротьби і розширювання соціалістичних принципів.

Царство Польське. При політичних обставинах, існуючих у тій частині Польщі, не може бути бесіди про правильний робітничий рух. З політичних оглядів мусимо промовчати чимало прояв соціалістичного руху, для нас важних, а для товаришів інших країн мало-важних. Намісць того мусимо порушити велике питань, що ярко освітить наш рух. Який буде в будущині робітничий рух, що тепер не має ширшого поля діяльності і обмежується на заговорах і тайних товариствах? Отже можемо вивірити, що товариші наші розв'язали те питань і ведучи п'ятнадцятилітню боротьбу, випробували успішність своїх сил. Ведучи масову агітацію, вони зуміли найти границі тайному руху. Тепер ми маємо в краю елементарний, самостійний робітничий рух і тайну організацію, що не в силі обняти і з'єдинити всієї праці, вдоволяєся достатчуванем оружя потрібного для розвитку тої масової агітації. Не перецінимо сил наших товаришів, сказавши, що вони при суперечці зуміли не розбити нормального розвитку соціалістичного руху серед існуючих політичних умов від р. 1878. Заслуга тут наших варшавських товаришів. Розумієся, що такий вихід не вповні вдовольє вимогам настоящего розвитку, але дає нам певність, що в наближаючійся політичній боротьбі вага соціалістичних сил стоятиме на першому місці.

На доказ того наведемо декілька прикладів на те, в яких страшених умовах ми мусимо боротися під царським ярмом. Від р. 1891 переслідування вирвали з між нас 80 товаришів. В р. 1892 те число зросло на 160, та якби ми хотіли дочислити до того арештованих підчас стрейків і ворохобні в Лодзі, зрослоби число до 1000. Сего року арештовано коло 150 осіб, між ними й 16—17 літніх гімназистів. Звичайне слідче ув'язненє триває рік, а буває й два роки, після чого засуджують адміністративною дорогою на 2—5 літ одиночної в'язниці.

А про те рух поступає наперед і не вважаючи на повну заборону товариств, навіть фахових, заборони зборів і варварської цензури, стрейкувало в Лодзі в 1892 р. 60 тисяч робітників, з котрими чотири дні боролись військоулицями. В р. 1893 зискали без боротьби зниженє робучого часу на одну годину, а в Варшаві, не вважаючи на арештованє 100 осіб, святкувало поверх шість тисяч робітників.

Де нема явности, там поле для руйнуючих елементів, а про те організації р. 1891 ми зуміли надати одноцільний характер, з'єднуючи єї під спільною програмою „Польської соціалістичної партії“, де як остаточну ціль покладено — скинути царський ярем і вибороти Польщі політичний бнт, — ціль, котру наші шовіністичні національні партії так огидно зрадили.

Російський забір мусить підмагати еміграція, бо тайних друкарень у краю за мало

тим то утворено „Заграничний союз польських соціалістів“ з органом „Przedświt“ що достатньо видань для агітації в краю. Окрім того видаються за границями краю часописи: „Rобudka“ і „Przegląd socjalistyczny“.

В усіх трьох частинах Польщі пролетаріат дає докази міжнародної солідарності. Виступаючи на бруксельському конгресі, польська делегація доказала, що ідучи до єдності, не ступає в сліди шовіністичних народолюбів, а хоче берегти належне їй місце в міжнароднім таборі, згідно з заявою німецьких товаришів на ерфуртському конгресі 1891 р.

В переконанню, що наші погляди згідні з поглядами усіх революційних партій Європи, ітимемо до воскресення революційної Польщі і єї ваги.

Швейцарія. Для оцінки характеру руху швейцарського пролетаріату, треба зважити, що людність Швейцарії розміщена по краю майже рівно. Один Цюрих числить 100 тисяч душ, ледви шість частина людности живе громадами в 10 тисяч душ, і через те важче надати революційний характер масам розсіяним, чим скупленим по великих промислових осередках.

Найбільша частина політичного життя в Швейцарії — в кантональній діяльності. До р. 1848 Швейцарія була союзом держав і аж після ревізії конституції в р. 1874 стала союзною державою і від тоді маємо національну репрезентацію в Національній Раді, що має рішати справи, котрі доти належали до кантональних рад. Та хочь централізація поодиноких національних сил значно поступила на перед останнім часом, то все ж таки ще доволі справ полишено для полагоджування кантонам і воно перешкоджає зібрати розстрілені сили в певній цілі з одним планом. Роздроблене дійшло до того, що окрім соціально-демократичної партії нема ніякої іншої, котра мала би на оці один загальний швейцарський інтерес. Дрібязкове політизоване в кантонах, покладене на першій місці, займає уся увагу державних людей і тим способом загороджує дорогу до загальніших поглядів, ширших постанов. Такий стан впливає і на скуплене сил нашої партії і зможу проняти єї одною думкою в одній цілі.

Нарешті демократичні кантональні конституції мають чималий вплив на пролетаріатський рух, і хочь ті конституції не однакі що до свободи розвитку, більшість має право ініціативи і референдуму, право іменования усяких урядників. І як з одного боку демократичні свободи дозволяють на зовсім нормальний розвиток соціалістичних понять і групування сил, то з другого боку перешкоджають відграничувати інтереси маючих і пролетаріату і кунити єго коло класової боротьби. Як з одного боку демократичні порядки можуть виховувати народ для політичного життя, так з другого боку часто причиняються до замазаня різниці між потребами пролетаріату і маючих і стоять на перешкоді до історичного розвитку стичок інте-

ресів поодиноких клас. Не рідко буває, що соціалістичний демократ сходиться на дорозі з демократом і мають однакі хвилені цілі. Проповідують братерство і оба помиляються, думаючи, що воно вічно триватиме, без огляду на різниці інтересів обох і залежить від їх доброї волі. Легко порозуміти, що кошти такого братерства завше мусить оплачувати пролетаріат *).

Взявши на увагу те все, порозуміємо, що одержані здобутки — а вони все таки важні, ми одержали без натуги, та через те ми втратили самостійність, що визначає інші партії. Причиняєся до того і ріжнотоваришність пролетаріату.

Іще одно не сприяє соціально-демократичному рухові, а то недостача великих центрів промислу і фахових організацій. Існуючі фахові організації — федеративні і більша частина їх належить до „Швейцарської федерації фахових єдинікатів“. Боротьба за зарібну плату що дня заострюєся, маси робучі борються за працю і се неминує пхати робітників до фахових організацій, котрим перешкоджають підприємці, республікане, демократи й інші. Лучаються заборони належати до фахових товариств під угрозю прогнання з фабрики і се може служити за доказ, що форма уряду зовсім не перемінює різкості економічної боротьби (Значить, маєте й борітеся! Чого ж вам іще треба?! Ред)

Під напором таких обставин фахова федерація з 16 груп зложила резервний фонд для належної полагоди спорів між робітниками і підприємцями. Найкріпша організація часовщиків, найслабша східна частина Швейцарії.

Перший мая вийшов сего року світліще, ніж передніми роками, а все стояли на переді від давна борючіся друкарі.

Федерація єдинікатів, не вважаючи на голодну кару, що грозить єї членам, числить 12 тисяч союзників і 28.500 фр. маітку, з чого 15.800 призначено виключно на случай стрейку.

Особливо треба згадати „Федерацію швейцарських робітників“, що має 200.000 членів. Вона складаєся з запомогових товариств і має на меті: виборене оборонних законів для робітників і практичну діяльність для поліпшення біту робітників без яких політичних різниць. Органами федерації є: збори делегатів, робітничий швейцарський конгрес і центральний ко-

*) Оттут як раз драстично виходить певна помилка боротьби-класників. Швейцарські соціалісти не мовби жалують, що у них є політична воля і автономія країн, через що й антагонізми між класами і партіями не такі різкі. Не вже вони бажали би централістичної держави з повним панованем буржуазії й боротьбою клас і партій на смерть? Чудні думки і бажання, тим чудніші, що як раз протів того борються майже всі соціалістичні партії в Європі. — Редакція.

мітет. Федерація має секретаріат праці, котрому дає 20.000 фр. підмоги. Секретаріат обов'язаний збирати статистичні дані що до робітничого життя, виробляти внески для законів у тій справі для правдавочного тіла.

Політична організація краю стоїть на швейцарським товаристві Grütli з 350 секціями і 15 тисячами членів і має два органи: „Grütli-ner“ для німецької, Grutli для романської частини Швейцарії. Газета виходить двічі в тиждень у 14 тис. примірників. Окрім того друкарня і книгарня товариства веде обширну торговлю творами соціалістичної літератури. Товариство існує від 50 літ і образ його — то зеркало робітничого руху і перемін його, сьогодні ж воно має в статутах загально-соціалістичну програму.

Окрім того існує ще основана в р. 1888 „Соціально-демократична партія“ з органом „Volksstimme“ і має 1/00 членів. Нарешті існують і кантональні союзи, що те ж видають часописи.

З фахових товариств треба назвати друкарів, робітників колодерева і часовщиків, що видають свої органи й існують від 50 літ.

Невважаючи на такі політичні свободи, в Національній Раді засідає тільки один рішучий соціаліст, та, не оглядаючись на нашу репрезентацію, ми йдемо все наперед. Навіть хліборобські робітники й мужики в багатих кантонах пристали до робітничих союзів і так роблять дорогу до здійснення соціалістичної ідеї в усіх суспільних верствах.

Я. К.

Другий отвертий лист до Народян (з України).

Прочитавши 21 ч. „Народу“, приходиться з великим сумом признати, що наповняють його три літератора і всі три зза кордону, що з України надіслано дві замітки полемічного змісту та відозву Українців в справах галицьких — спасибі і за те, бо буває ще й менше. Три статейки з цілої величезної України, на території котрої три університетських міста, культурні представники котрої живуть і по інших губернських, повітових містах, єсть їх не мало і в культурних центрах Московщини.

Ми одказуємось просто вірити цьому факту: можна подумати, що тут щось да не так: або „Народ“ не охоче печата те, що йому надсилають з України, або ця зазета не заслужила уваги культурних людей на Україні. Якось і сьому годі повірити: здається, вона собі заслужила ре-

путацію самої поступової і навіть ультра-радикальної. Правда, що „Народ“ в значній мірі ще галицізований, се б то галицькі справи затирають українські, але в тому факті винні самі Українці, що нічого не пишуть про свої справи і звичайно, що закордонні літератори, не знаючи наших справ, не можуть про них писати і пишуть про свої, котрі їх обходять.

Правда, не всі статті написані цікаво: стаття Я. К. „Соціалістичний рух по август 1893 р.“ написана не зрозумілим стилем, статті Франка не без наукового грузу, але на те він фаховий вчений, і який такий на світі є журнал, чи часопись, де б усе читалось з захоплючим інтересом? Правда й те, що для Українців було би далеко цікавіше і зрозуміліше, як би замість окремих коротеньких полемічних заміток про галицькі справи, редакція подавала чи хроніки, чи окремі статті, де б був огляд того, що зробилося цікавого за пів чи за місяць в цих справах, бо такі замітки тільки йдуть в щоденних часописах і зрозумілі вони за для тих, хто близько стоїть до цих справ і слідять за кожною маленькою переменою в них. Українець, у котрого нема можливости ні стояти близько, ні слідити, не зрозуміє їх солі, а іноді й змісту, через те вони йому й не цікаві. Ну, та мабуть у редакції нема часу складати ці хроніки, або це шкодило б становиску партії в Галичині, котрій раз-у-раз доводиця відповідати на вистріли з ворожого лагера.

Коли вже заторкнув полеміку, то завважу, що Українцям з самого початку виходу „Народа“ не подобався різкий полемічний і ультра-критикующий тон. Се зовсім зрозуміло: 1) люде були „задѣты за живое“, 2) в російській ліберальній печаті, за рідкими виключеннями, такий тон не вживається; хоч і лаюцця, то поважно, без різкості, 3) таку гадку про „Народ“ пустили „Правдяне“, котрі не могли нічого іншого закинути з принципіального боку. Правда, вони розказували, що національне питання там практикується тільки про око людське, що радикали ширять обрусіння, ну, та це трошки трудніше було доказати — їм не всякий вірив, а в точці про полеміку з ними згоджувались і тепер згоджуюця,

бо хоч цей тон і понизився, але різкі ображаючі вирази попадаюця, іноді просто сквозить погорда до супротивника: коли погорджуєш, то нема чого з ним розказувати. Можно себе виправдувати тим, що мов противники не ліпше поводяться, але чужа печемність не дає права бути нечемним собі. Феміда, ти гніваєся — значить, ти неправа!

Остатня стаття. Листи на наддніпрянську Україну, Драгоманова в 21 ч. може бути зразком об'єктивності і поважної полеміки, що, правда, йому далеко не завше удаєця, бо у нього часті вирази: „національні духи засліплюють очі“ і т. п.

Не так давно д. Драгоманів, в Чудацьких думках здаєця, знаходив наївним, що Комарь радив Українцям скаржитись на цензуру самому цареві. Ми не знаємо, як зрозуміти той факт, що редакція послала число „Народа“ самому цареві і генералу Новицькому. Не думаю, що б вона вірила в можливість переконати остатнього в чому не будь, або согрозити йому — значить одна ціль подратувати — не знаєм, наскільки це безпечно за для Кіян. Також само звістка, що д. Новицький зійшов з ума — є не більше як утка і радість М. П. передчасна.

Не вважаючи на все сказане, „Народ“ вважаєця в порівнянні з „Правдою“ газетою цікавою, живою і читаєця не без охоти — значить, факт літературного абсентеїзму Українців в цій часописі треба пояснити, з одного боку, непривичкою остатніх писати, привичкою думати, що хтось инший за них це зробить і тим, що прихильники „Народа“ в порівнянні з Правдянами мало звертають уваги на літературний бік справи і далеко менш енергічні.

Скептік.

Від редакції. В тільки що надрукованому листі є дещо таке, що слід би передавати приватно і на що редакції слід би відповідати приватно. Та в нашому стані, при втрудненому способі порозумівання з Україною, приходиться і таке друкувати і на таке відповідати публично тим більше, що така, очевидно воля ш. автора.

Почнемо з дрібніших справ. Нумер „Народа“ зі споминками д. Невестюка ми післали Новицькому — на те, щоби він бачив, як виглядають єго політичні елокубрації на папері, за границею, — цареві ж і Тюремному Управленію — на те, щоби вони знали, що про шахрайства у „Выборгской тюрмѣ“ вже звісно за границею, котрої уряд російський боїться. Навіть якби ми надіялись тим що направити, то й тут не було би великого лиха. Бо ж зовсім инше діло в Росії скаржитись цареві на цензуру, а зовсім инше за границею писати про мошенства в російських тюрмах. Перше справді наївно, бо цензори тільки сповняють волю царську, нюхом угадуючи задумовані єго думки, тим часом як ніхто ж у світі не стане підозрівати хоть би російського царя у тому, що він хоче від своїх урядників мошенства — такого, як у „Выборгскихъ крестахъ“.

Те, якби звістка про одурінє д. Новицького — справді вийшла „качкою“, нам, звісно булоби прикро. Але-ж ми тут ні при чому: впевняли нас певні люди, бувші в Києві, — Галичане, — що воно так, і ми те надрукували. Опроче й тут не без добра: при умі д. Новицький зможе нераз поглянути в післаний єму нр. „Народа“ і найти там дещо навчаючого для себе...

Обертаючись до хиб „Народа“, вказаних д. Скептіком, ми не станемо їм претити, — противно, ми бачимо в ньому іще більші хиби. Головно — в ньому нема доброї й сталої хроніки галицького і західноєвропейського життя, а не тільки українського в Росії. Та як сим хибам і не бути, коли єдиний чоловік, що займаєця в єго редакції — і редактор, і переписчик та перекладчик присланих статей (напр. стаття про Соціалістичний рух — наш переклад з польського, бо Я. К. Поляк), і коректор, і адміністратор, і по часті навіть експедитор; та ще мало того: той самий чоловік те все і при „Хліборобі“ і до того при 4-5 книжкових видавництвах, що на єго руках. Додати до того досить обширну перениску в справі тих видавництв, а також у справі галицько-руського руху в Галичині загалом, нарешті й працю коло практичного місцевого руху — від пи-

сання просьб до урядів залізних доріг за зниженє ціни білетів і т. н. для селян до виступів на зборах і т. н. Усе се бере тільки часу і так утомляє, що про кращу літер. працю ані думати. Для того, щоби „Народ“ був кращою, справді європейською газетою, треба би в самій редакції і з боку цілої купи спеціалістів, — а на те ще нема у нас ані людей, ані грошових засобів. І от ми робимо, що тільки можемо при наших слабих, дуже слабих силах.

З одним ми не можемо згодитися з ш. Скептіком, а іменно з тим, щоби наша полеміка була за різка. (Про те, щоби ми полемізували так через те, що чуємося неправими, або щоби ми що умисне давали неправдивого хотьби на противника — ніщо й казати. Тут ми навіть дуже чуткі, і зараз поправляємо свої помилки). Ми не любителі „кріпких слів“, але ми чим раз більше переконуємося, що й того у нас за мало, бо у певних наших земляків „у Галичині і на Україні сухих“ доволі груба шкіра, так що надто великою делікатністю з ними нічогосінько не подієш. Не раз і не два роспука бере чоловіка, дивлячись на купу їх у рідному болоті тупости, лінивства, байдужности, браку елементарного почуття обов'язків, точности і т. д. і в таких разях палив би в них пушками, не то „різкими“ словами. Сумна се справа, тим сумніша, що не бачиш і початку кінця такому станові...

Дивлючись на таке, робиться тим важче, коли погадати, що є робітники з Росії й російської України, що зітхають за такими стосунково вільними порядками, як у Галичині, і землю цілувалиби, як би їм можна було сісти в Галичині та працювати для руского народу безпосередно: організувати, просвічати его.

Нарешті мусимо завважати, що з російської України ми доси надрукували чисто все, що нам відти прислано, окрім половини статі д. Non-Ego п. з. Був кінь — та зійздився, де було хвалено робітників серед галицьких радикалів.

Політичний огляд.

(Д. Романчук у Бібрці і єго відвізд до Відня. Похвала д. Барвінського. Розлом у клубі руским. Слов'янська коаліція і клуб Либавера. Віче в Рогатині. Ще про кс. Стояловського).

Майже в саму другу річницю народин нової ери, під кінець ноября, єі провідник д. Романчук заспівав їй формальну „вічну пам'ять“. Перед самим відвіздом до Відня на засіданє ради державної він скликав своїх виборців до Бібрки. Зійхалось їх сим разом далеко більше, ніж генто до Долини. І ось перед ними, в тій самій Бібрці, де зазирає у очи одному з повітових головачів польських, щоб той вичитав єму з лиця щирість уговорних переконань, д. Романчук з неменшою щирістю заявив, що дотеперішня угодова акція не принесла Русинам майже нічого, що концесії на полі шкільництва такі дрібні, що із за них не варто було й починати угодової політики, що натомість правдивої зміни правительственої системи супроти Русинів дасть біг, а у Відні Коло польське являлося завжди противним навіть найскромнішим і найсправедливішим жаданням Русинів і для попори тих жадань приходилось кожного разу вербувати послів з інших клубів. Далі вияснив д. Романчук зовсім розумно різницю між політикою опортуністичною, котра значить не що іншого, як хилитися і гнутися в три погибелі на те, щоб часом одержати якусь милостиньку, і політикою принципіальною, котра не спускаєє на моментальні ласки і усміхи сильних, але намітивши собі певні великі інтереси і цілі, йде до них консеквентно. Правда, така політика вимагає одного — і д. Романчук з невеличким трепетом душевним признає се і вказав як якусь крайне страшну евентуальність: коли на перешкоді до осягнення сеї цілі стануть надто могучі ворожі сили, тоді послі повинні шукати сили й для себе в масах, повинні стати на чолі великої агітації, як се робили Чехи в часи сецесії. Ся перспектива очевидно не дуже веміхалася д. Романчукови, і він тільки злехка натякнув на неї, даючи до пізнання, що та принципіальна політика, котру він думає вести, буде так уміркована, що чень дасть бог, що аж таборитської агітації для єі попори не буде треба. Та проте в львівськім штабі народовецькім виступ д. Романчука в Бібрці не найшов такого одобрєня, якого він мабуть надієєся. „Nonores mutant mores“, а новоєрська деморалізація, два роки пропагована д. Романчуком або під єго фірмою прилипла до людей як смола і тепер не то що не хоче відстати, але противно, силуєєя потопами й самого д. Романчука, як „неконсеквентного“, „фантаста“ і т. д. О скільки я чув, іменно того рода компліменти сипались на голову д. Романчука на довірочних нарадах, котрі відбулися у Львові саме перед єго відвіздом до Відня. „Консеквентні“ новоєристи школи д. Барвінського (сам д. Бар-

вінський на тих парадах не був) докоряли д. Романчукові, що він будім то для догоди „кацапам“ звертає з правдивої дороги. Я не знаю, які були докази тих бесідників против д. Романчука, але можу виробити собі о них сяке таке понятє з розмови, яку я мав троха потім з одним із таких „широ-переконаних“ новояристів. Хоча я уникав говорити з ним про політику, то все таки він, помнявши троха, нараз давай розсипатися похвалами для д. Барвінського.

— Чого ви хочете від Барвінського? Я не думаю у всім його боронити, але те муєте признати, що до чого тільки взявся, все зробив.

Я здивованими очима глянув на мого інтерлокатора.

— Адже нову еру — він зробив! — випалив той.

— Ну, се ще не такий великий комплімент — мовив я.

— Комплімент чи не комплімент, але все таки він зробив! — говорив далі мій інтерлокатор, впадаючи в запал. — А товариство Шевченка хто зреформував? Стільки літ о тім говорилося, а остаточно аж він зробив. А „Історична Бібліотека“ — яка вона є, а все таки се вже обрєсок томів, котрі опять таки він видав.

— Не його плян, не його гроші, не його переклади, а тільки його корректа — замітив я.

— Що там мене то обходить! — нетерпливо відповів мій інтерлокатор. — Я бачу його фірму, його роботу. І всюди так. За що він приймєся, о тім я певний, що буде зроблене. А заведєне фонетикн — хіба се не його діло? Ні, не говоріть міні нічого! Коли сей чоловік до чого берєся, то я переконаний, що він знає чого хоче і що хоче, те зробить.

Я прийняв се, по термінології наших товариств, „до одобряючої відомости“; висказав жаль, що доси так мало знав про властиву роботу д. Барвінського і що все міні здавалося, будім то він робить чужими руками.

— А „Історію Русн“ хіба чужими руками написав? — закинув мій інтерлокатор. — Не бійтеся, і в радї шкільній він себе швидко покаже. От уже інструкція для навчання рускої мови і літератури видана —

— Его робота? — запитав я.

— Его чи не его, але аж тоді видана, коли він увійшов до Ради шкільної. Так буде і з катедрою рускої історії на університеті. Поляки заслоняються тим, що нема кандидатів Русинів. А я певний, що як би Барвінському сказали викладати, то викладав би, і добре викладав би.

Очевидно, що га так широко закроєну похвалу я не мав що відповісти, і ми розійшлися. Від часу тої розмови не минув ще й місяць. Нині мій інтерлокатор мав би певно новий факт на скріпленє своєї похвали. Аджеж без сумніву д. Барвінський, а не хто інший в радї державній уратував честь нової ери, сто-

ячи при ній консеквентно аж до формального розриву з „неконсеквентним“ д. Романчуком.

Сей розрив, котрого сімptomом були промови д. Романчука і Барвінського при дебаті над провізорією бюджетовою в радї державній, та котрого довершенє звїсне нам доси тільки з телеграми, був ділом конечним, впливом того роздвоєня в новояристїм таборі, на котре ми вже нераз вказували. Коли він справді довершився, то в такім разі моглоб Русини сказати, що отєя коротка сєсія ради державної, на котрій дебютувало нове коаліційне міністерство, на котрій затверджено виємковий стан для Чех, все таки для Русинів не минула без користи. Користь та — в прояснені сїтуації. Дотеперішній руский клуб у Відні, хоча був представником тільки одної частї рускої суспільности, тільки деяких пануючих серед неї думок політичних, все таки не був одноцільним тілом, таким, як є напр. клуб молодоческий. В ньому на око мішалися, а на ділі боролися дві сїстєми, дві традиції, два світогляди, ті самі, що ще в р. 1648 стояли супроти себе в особах Кисіля і Хмельницького — *si licet magna comperere patris*. Руский магнат, кїївський воевода, що хоч признавав ся до Русинів, все таки вважав Польщу своєю дієною вітчизною, не бачив без Польщі добра для України, а добро України бачив в добродїйствах пливучих з гори в низ — і козацький батько, сотник Хмельницький, волею народу винесенний на гетьмана, котрий не завагувався по своїому „іти в народ“, сягнути могутю рукою на дно суспільности, щоб видобути відтам сиду для переведєня політичної думки — виборєня автономії України. Звїсно, далеко д. Барвінському до Кисіля а ще далше д. Романчукові до Хмельницького, та все таки методи і дороги їх ділання де в чому похожі на себе. Д. Барвінський не видить можности дійти до чого небудь, як тільки через ласку панєку або урядову, і раз здавшись на єю дорогу, їде нею консеквентно. Д. Романчук колись, видаючи „Батьківщину“, дав доказ, що зміє також „ходити між народ“ і говорити з ним розумно. Хочемо вірити, що розпочинаючи „нову еру“ і проголошуючи „звїсну програму“, т. є. даючи наг собою верх політиці і методі д. Барвінського, д. Романчук широко бажав зробити експеримент, кермуючись чисто патріотичними поривами. Тепер, коли навіть слїпий мусів побачити, що експеримент не вдався (нераціонально устроєні експерименти ніколи не удаються!), він чує конечність вернути на стару дорогу, що звїсно також не рожами встєлена (приїдеся знов лаявїрувати між рускими сторонництвми, годити різні дрібні особисті амбіції), покривати різні партійні гріхи і помилки), та все таки найбільше відповідає складови і потребам рускої суспільности, найбільше похожа на те, що можна назвати прїнципїальною, демократичною політикою.

З руских послів до ради державної на ту нову-стару дорогу їдуть за д. Романчуком

мабуть тільки два: д. Телішевський і д. Подлящекский. О. Мандичевський в житті парламентарному майже не бере участі (і по щоб в такім разі дати себе вибирати?), а д. Охримович — ну, звісно, сей великий політик, хоч би не було д. Барвінського, то й сам без него пішов би не за стіл панський чи урядовий, але хоч би й під стіл. В усякім разі о. Мандичевського і д. Охримовича вважають сторонниками політики д. Барвінського — фалінга, як бачимо ані надто велика, ані сильна. Та що там! „Сама назва Барвінського є вже програмою!“ — як сказав хтось у руським театрі у Львові, коли молодий правник Барвінський подавав букети панні Фіцнерівні і за се одержав гучне, хоч і гумористичне браво. Впрочім фалінга ся буде мабуть скріплена перворядним капацитетом, а іменно особою д. Вахнянина, котрому врешті, *post tot discrimina rerum*, за рекомендацією д. Креховецького в „Czasie“ і, як говорять, по наказу з гори, удалося позискати довіре 478 виборців з повітів Жовква-Рава-Сокаль і здобути мандат посла до ради державної. Не хочемо забігати наперед і пророкувати, яка буде діяльність посольства д. Вахнянина, бо пророцтво наше лехко могло б... справдитися, та в усякім разі нам здається, що для мізерної групки, що стоїть при д. Барвінським, д. Вахнянин буде цінним набутком. Бо щоб він після всієї історії, яка попередила його вибір, мав йти під булаву д. Романчука, се трудно припустити.

Впрочім д. Барвінському стелиться дорога не тільки в Відні і не тільки між панами, але і серед рускої суспільности. Не знаю, кілько в тім правди, але чутка є, що з новим роком має повстати у Львові новий орган — рішучо клерикальний, котрого задачею буде допомогти до зорганізования руського клерикального сторонництва. Звісно, на чолі сторонництва стояти будуть наші єрархи, але позаяк се сторонництво не буде складатися з самих попів, а орган его має доказувати, що вся суспільність, і то не тільки галицько-руська, але загально українсько-руська, перенята ідеями уніятсько-клерикальними, то головою світової часті того сторонництва буде д. Барвінський. Може бути навіть, що новий орган сего сторонництва повстане із зілляня „Правди“ з „Душпастирем“.

Рівночасно має також серед послів руських запасти рішинець, чи приступати їм в раді державній до т. зв. словянської коаліції, чи ні. Сказавши правду, для Русинів ота коаліція не дуже понадна *). Шануємо дуже талант і

*) Тут ми не зовсім годимося з автором. В раді державній молодочехи тепер заступники свободи й поступу в загалі, і руським послам було би чому від них навчитися, якби вони вступили хоть би до самого молодочеського клубу. А головню при помочи молодочехів, за котрими певне підуть і інші славянські посли, вони придбали би для нашого народу далеко більше ніж при помочи „Кола польського“. Те,

енергію таких ческих послів, як Герольд, Пацак, Кайцль, Крамарж або як бувший посол Масарик, шануємо смілість, з якою вони критикують правительство та добиваються своїх прав, та все таки з їх державно-правним ідеалом годі нам симпатизувати. Певна річ, наділене Чехії разом з Моравою та частиною Шлезька такою державною автономією, яку має Угорщина, було б подекуди побідою федералізму в Австрії, та побіда ся не була б ще побідою свободи і рівноправности. Аджеж се не тайна річ, що Чехи добиваються державної самостійности і коронації цісаря австрійського на короля чеського головню для того, щоб в своїм чеськім королівстві відіграти таку саму ролю супроти Німців, яку в Угорщині грають Мадяри супроти Словян, Німців і Румунів. Задля того молодочехи противні розділам чеських округів по національностям, не добиваються рівноправности національностей, не стоять за виданем законів о меншостях національних т. є. вони в основі не федералісти, а чеські централісти. Заведення чеського державного права, т. є. тріалізму австрійського було б спеціально для нас Русинів рівнозначне з відданем нас на ласку-неласку Поляків, і молодочехи, що кокетують з Росією а до недавня кокетували й з Поляками, певно не найшли б тоді для нас слова оборони, вважаючи себе нацією державною, котрій і говорити не стоїть з таким плебейским народом, як Русини, що самим своїм істнованем і своїм національним сепаратизмом підкопують велич і повагу одинокого державного „народа“ руського-Росії. Звісно, тепер вони з опозиції для правительства грають ролю великих вільнодумців, але не забуваймо, що й Мадяри величають себе найвільнодумнішим народом на світі. Я не вхожу вже в те, що осягненя цілей, які ставлять собі молодочехи, в Австрії не можливе без великого державного перевороту, і що солідаризуючись з ними Русини будь що будь пустились би на бістрі хвилі політики авантурної, що зовсім не таке конечне для такого слабосилового народа як ми. От чому по моїй думці Русинам годі належати до словянської коаліції, в котрій верховодять молодочехи.

Далеко відповіднішим здавалосьби міні належати Русинам до клубу Лінбахера, о котрого утвореню була якийсь час мова підчас сесії ради державної. Сам собою Лінбахер, бувший прокуратор і загально чоловік реакційних напрямів, не такий симпатичний, як дехто з молодочехів, та клуб, котрий він задумав утворити є явищем, котре тільки горячо привитати можна і котрого утвореня нам видається конечне. Клуб сей мав би складатися з послів, що не належать до жадних більших клубів, з т. зв. диких і дрібних груп а метою его бу-

що робили би Чехи, як би здобули собі своє державне право — їх діло, так само, як діло Русинів те, що вони робили би у Галичині, якби собі виборили при помочи Чехів більші права. Редакція.

люб „пильнуванє прав парламентарних“. Як звісно, великі клуби парламентарні при виборах до всяких комісій не дивляться на спосібности і фахове знанє послів, а вибирають після т. зв. ключа, уложеного так, що з найчисленнішого клубу до всякої комісії входить найбільше послів, з меншого менше і т. д. Через се виходить, що дрібні групи а надто послі дикі являються формально виключені від найважнішої часті парламентарної праці — від праці в комісіях парламентарних. Сему хоче запобігти задуманий Лінбахером новий клуб, котрий би лучачи в собі послів ріжних відтінків і думок політичних, творив із них групу на стільки сильну, щоб ключ парламентарний мусів єї узгляднювати. Впрочім поодиноким послам і групам полишена б була повна свобода ділання і голосованя. Міні здавєся, що для групи так слабої, як Русини в раді державній, котра не потребує йти на авантури, а мусить мати вільну руку промовляти і голосувати так, як вимагають потреби народа і в другій лінії інтереси державні, такий іменно клуб є рямкою для спокійної систематичної праці. Що Русини з спокійним сумлінням можуть до него приступити, за се ручить уже те, що до того клубу належати будуть мабуть найвільнодумніші послі ради державної і щирі прихильники також руских людських інтересів, Пернерсторфер і Кронавetter.

Коротко приходиться міні згадати про віче в Рогатині, котре відбуло ся в першій в половині декабрія. По поводу того віча в „Дѣлѣ“ і „Галичанинѣ“ висказано було чимало уваг моральних, та найважнішою видавєся міні та, що у нас „жатва многа, дѣлателей же мало“: народ горнєся до житя політичного, та ті, що повинні вести єго, або заражені сучасною хоробою галицкою — трусливістю, або хорують на звичайну, давню руску хоробу-лінь і апатію.

Не можу скінчити отсего огляду, що б ще раз не згадати про кс. Стояловского. По поводу моєї характеристики єго особи і діяльности в попереднім нрі „Народа“ дістав я від него лист, котрого головний зміст тут подаю, бажаючи бути справедливим для кожного, а тим більше для чоловіка будь що будь заслуженого коло людської справи, яким є кс. Стояловский.

„Несправедливе було те — пише міні кс. Стояловский — що Ви писали про агітацію за календарь і т. і. а поминули з віча краківського те, що з мого боку власне було сказано як прилюдна сатисфакція для Русинів за все, що колись я міг був супроти них завинити, овіяний затроєним галицким повітрям. Коли польскі часописи се поминули, то не диво, а рускі, а особливо „Народ“ повинен був се повторити, бо того, що я признав Руси на краківському вічу, ще ані один пересічний політик галицький їм не признав.

„Несправедливе й те, що Ви, як чоловік інтелігентний, даючи мою характеристику, помішляли горох з капустою і говорите „про моє скомпромітованє і засудженє і остатній триумф“,

показуючи, немов би се були ріжні речі, не повязані з собою, злі і добрі, хоча кождий розумний чоловік, ба навіть інтелігентний мужик на стільки зрозумів, що краківський процес для того був триумфом, бо виказав, що попередні процеси і засуди були несправедливі.“ (в оригіналі є троха грубше слово. Поминаю далі деякі уступи, що відносяться більше до третіх осіб, про котрі тут не місце говорити).

„Інші уваги в „Народі“ не вірні, але бодай не грішать против справедливости, а виплили з незнання справ і їх ходу. Се одно могли б Ви знати, що „польских демократів“, котрі б хотіли і могли говорити на вічах — нема. Шукаю і прошу від 10 літ перед кождим вічем о бесідника, але в Галичині й зо свічкою єго не найти. Догадка, що я пишу всі внески і промови — хибна, а підносити єї яко гість віча від прихильного нам товариства не було відповідне, бо в тім Ви зійшлися з „Czas“-ом і „Now. Kurjer“-ом. Запевнюю Вам словом, що ані жадної резолюції, ані промови я не писав“. В інтересі правди додаю, що і з іншого боку, від чоловіка далеко не прихильного кс. Стояловскому, я чув також, що мої уваги о єго впливі на мазурске хлопске сторонництво були троха пересадні, і що керманічем того сторонництва далеко більше є д. Станіслав Поточек, ніж кс. Стояловский.

Ів. Франко.

Девихід?

Destruam ac aedificabo.

З великою симпатією і навіть радістю прочитав я в 18 ч. „Народа“ статтю д. Андровича п. з. „Організуємся“. Яєність і повна справедливість основних принципів, точність і енергія виразів, нарешті повний надії ентузіазм — характеризують, з одного боку, публіцистичний талант і направлену на добру дорогу здорову логіку автора, а з другого — симпатичні моральні його прикмети. Все оце так рідко проявляється серед наших Українців, вузькоглядству котрих можна тільки дивуватися, що стаття д. Андровича стає тим приємнішою. Розберемо її докладно „sine ira et studio“, вказуючи її добрі і, на жаль, все таки існуючі злі сторони.

Автор виходить з того пункту, що тільки з переминою обставин можна переіменити недобрі появи життя і замінити їх добрими. Річ йде про переімену політичних обставин життя українського народу, про те, що б добути політичну волю, без котрої не тільки найважніші потреби народу (соціально-економічні), але й та, „культурна праця“, „маленьке діло“, про котрі дбають наші українофіли, не можуть бути сповнені.

Ці принципи автора на стільки прості і

очевидні, що навіть здаються трюїзмами, проти котрих ніхто не може споритися. Але ми бачимо зовсім не те справді: наші „літератори“, „культурники“, дбають про розвиток мови, літератури, зовсім не думаючи про те, для кого-ж вони це роблять; вони кажуть, що тим вони служать рідному народові, але-ж при теперішніх політичних обставинах наш народ і не почув про них. Тільки, коли вони ідентифікують себе і читателів „Зорі“ з народом, вони можуть сказати, що працюють для народу.

Мені якось прийшлося прослухати кілька промов українофілів; слово „мова“ в різних комбінаціях так і носилося в воздуху; коли їх послухати, все робиться відповідно словам д-ра Панглосса („все йде до ліпшого в сім найліпшим світі“): ми маємо „Зорю“, „Записки Товариства ім. Шевченка“ (чим розвивається наукова „мова“), будемо мати медичний факультет у Львові (що знов причиниться до розвитку нашої мови) і т. д.

Шановні добродії забували одну тільки маленьку подробицю: що народ наш з усього цього „embarras de richesses“ не матиме ані крихітки. Така неумілість доходити логічно від факту до його абстрактного начала, до причини („преклоненіє перед фактом“, як казав Щедрин) являється рідною сестрою, як це вірно замічає автор, аналогічних проявів розумового життя всієї російської інтелігенції. „Личники“, проти котрих боровся так завзято покійний Шелгунов, близькі родичі нашим „культурникам“. Реакція всіла зробити свій пагубний вплив і на тих, і на других, і відняти у них спосібність розуміти самі елементарні правила логіки quod perdere vult, dementat...

Ось через що „трюїзма“ д. Андровича треба непременно нагадувати нашій українській публіці, котра без того забуде, що, що б збулися послідків, треба знищити причини.

Якими-ж способами думає д. Андрович дійти до осушення тих вловні справедливих принципів, котрі лежать в основі його статті? Він думає, що треба вийти в прями і безпосередні зносини з народом і почати серед нього пропаганду з поміччю радикальних книжок. Ця думка не зовсім ясна: для чого думає організувати селян д. Андрович? По його словам, треба роз'яснити селянам, що їм зле живеться не від того, або другого пана, пана, урядника, писаря, а від усеї цілості обставин життя, котру й треба перемінити, що б жилося ліпше. Якже селяне (допустім найліпший випадок — пропаганда ведеться в великих розмірах і приймається добре серед селян) зможуть перемінити політичні обставини — за поміччю бунтів, чи як-небудь инакше? Автор рівняє наш час, як би вивопнялась його програма, з 60-ми роками в Росії, але чим же вбільшує неясність своїй думки: адже ж тоді в Росії зовсім ще не було антиправительственной пропаганди в народі, а народне діло (спершу мировими посередниками, а потім зємствами) велося зовсім легально і було проваджене в цілях економічних (наділя селян землею) і про-

світних (недільні школи і потім земські). Сам автор каже, що 60-ті роки повстали завдяки уряду (хоч це далеко не зовсім правда: як би не було прогресивного руху, піднятого Бєлінським, Герценом і др. і піддержаного Чернишевським, серед самої суспільності, навряд би справа визволення крєпаків мала б таку постать, як це було справді). В чому-ж подібні будуть ці дві епохи — 60-х в усій Росії і 90-х років в Україні (допустивши, що програма автора вивопняється)?

Тепер друге питання: за поміччю яких власне радикальних книжок думає автор вивопнити свої *pia desideria*? Певне це залежатиме знов таки од того, що власне він буде пропагувати серед селян. Але все ж таки, що б він ні пропагував, можна зарання сказати, що він відповідних книжок не знайде. Правда, кілька книжок, або, лучше сказати, книжечок було видано українськими соціалістами в кінці 70-х років („Парова Машина“, „Як де земля поділена і як би слід її держати“, „Як земля наша стала не наша“), але всі вони відносяться до справ соціально-економічних, а не політичних, та й з ними самими не далеко зайідеш...

Все сказане відноситься і до баптистів (треба знати, для чого їх організувати) з тим же додатком, що тут селяне стоять на релігійнім ґрунті, а не на політичнім. Хоч правительство їх і переслідє, не дуже-то легко буде підняти їх проти прямих слів „святого Письма“ — „раби, повинуйтеся господам своїм“, „ність власти, аще не от Бога“ і т. д. Що б підняти таких людей, треба самому зрозуміти чуття не пророком, і стояти на ґрунті „св. Письма“, як це було з прєсвітеріянами і т. д.

Може д. Андрович пояснивби свою думку в приватних зносинах, може він би тоді докладніше розказавби, що власне він думає організувати серед селян і які іменно книжки він має на думці рекомендувати для осушення його цілєв, але-ж спосіб, яким він пропонує зноситися з ним, не тільки незручний, як каже редакція „Народа“, але по просту неможливий. Допустім собі, що „Народ“ читають які-небудь російські власті (в цьому допущенню нема нічого неможливого, з чим, я думаю, згодиться сам д. Андрович); що їм може перешкодити послати в редакцію „Народа“, яку хочє адресу і потім списатися з усіма прихильниками думки д. Андровича і, розпізнавши всі їх плани, в один гарний ранок накрити цілу організацію? Положим, *dulce et decorum est pro patria mori*, але самим лізти в горло щуки достойно тільки „карася-идеалиста“... Нехай мене простить д. Андрович, але я скажу прямо, що як би який-небудь agent-provocatєur (про їх ієтнування мабуть же чув д. Андрович) захотів визнати думки українських опозиціоністів, він не міг би вибрати ліпшого способу, ніж той, який пропонує д. Андрович.

Із слів д. Андровича, що український рух являється наслідком давнього, козацького ру-

ху, можна догадатися, що він мало знав теперішню і недавню історію. Його слова не приємно, на жаль, нагадують думки наших націоналістів про повну самотність всего життя українського народу (нам прийшлося раз чути реферат про Шевченка, де проводилася та ідея, що Шевченко все взяв „з народної душі“ і нічого „із книжок“, „ані капельки“ — як казав референт, а наш народ в часи козацтва сам думався до того, до чого тепер тільки додумуються найвищі уми других народів. Ось як! Знай наших!)

Д. Андрович не пригадав собі, що український рух — єсть частина того всевизволяючого руху, можна сказати, всесвітнього, що почався з великої французької революції 1789 р. і проходить через всю історію XIX в. Він би ліпше подумав всю справу, як би не забув, що український рух не єсть щось окреме, щось само собі довліюче і що навіть українофільство єсть доведений до крайнього кінця європейський-же національний принцип, і що, з другого боку, сімнатичний йому український рух (противний українофільству) має другу всеєвропейську, або й всесвітню основу — соціалізм. Дякуючи тому, що Д. Андрович не звернув уваги на історію визволяючих рухів серед других народів, а більш усього серед російського народу, він і зробив помилку*) в показанню способів осущення тих принципів, які поділяють з ним всі, маючи на оці справжні інтереси працюючої маси українського народу.

В слідуючій листі я думаю показати мої думки про це найважливіше діло, обсуджувати котре почав Д. Андрович, за що йому можна тільки подякувати.

Е. С.

Паралелі по обох боках Збруча.

(Кінець).

Аксаков, очевидно, писав таке, надивившись на тих патріотів, про котрих писав і Шевченко:

Та отчество так любить,
Так за ним бідує,
Та так з него, нещасного,
Кров, як воду, точить!

Під „небольшимъ кружкомъ людей“, за котрими Іван Аксаков признавав чесність, при націоналізмі, він очевидно розумів кружок своїх московських приятелів славянофілів. Тай про одного з ліпших з них, про свого брата Константина, Ів. Аксаков писав: „Костя, точно паукъ: наткалъ около себя хитросплетенную паутину и цѣлый день цѣпляется по ней, такъ что не можетъ идти по простому и прямому

*) Я розумію те „хождение в народ“, котре, здається, радить Д. Андрович і котре закінчилося таким фіаско у російських революціонерів.

пути, а долженъ дѣлать разные повороты и уступки“. Коли кружок став видавати „Русскую Бесѣду“ з своєю доктринерською програмою, в котрій альфа і омега була „народность“, то Ів. Аксаков писав: „Я недоволенъ программой „Русской Бесѣды“... Не слышится мнѣ во всемъ этомъ ни теплой любви къ истинѣ, ни горячаго стремленія къ ней и къ общему благу, а много умной суеты, самолюбивой потѣхи; нѣтъ исканія истины, а самонадѣянная, заносчивая увѣренность въ томъ, что уже поймали и держатъ ее за хвостъ, гордая проповѣдь, односторонная, гремучая, считающая все вопросы порѣшенными, но несколько не снявшая печати съ таинства русской жизни“.

Так писав Ів. Аксаков, коли хоч трошечки вискочив із кружкового паутиння і познакомився з реальними болячками держави, громади, народу. Він отверто став казати братові і батькові, що жива, чесна Росія далеко більше цінить „западників“ (космополітів), як Бєлінський, Тургенєв, Щєдрин і др. ніж націоналістів-славянофілів „русского направления“, бо западники ставили й ставлять на чергу реальні потреби громади, будять в ній критику, охоту до поступу і т. д. (Ми мусимо додати, що при тому, як западники розширювали сумму ідей і потреб громади, „народность“ сама собою вигравала, а в лиці напр. Тургенєва получила і все-світній інтерес, якого ніколи набути ні одному писателю примусового „русского направления“).

А від нас, через 40 років після того, як говорив таке Ів. Аксаков, хочать, що б ми прихилились до трійці Миколая I в австро-польському виданні, або до передлицьованого на галицько-український лад паутиння московських славянофілів і вважали „все вопросы порѣшенными“ игранкою з тавтологічною опукою: „національно-народний напрям!“

Але наші національно-народовці не стають навіть на такий перелицьовці китів Миколая I. і паутиння московських славянофілів, — вони, в лиці Д. Тєлішевського ідуть на таке, чого не сміють виставити найреакційніє круги в Росії. Ми говоримо про проєкт Д. Тєлішевського признати панам головєнство над сільськими громадами. В Росії подібне було тільки в Балтицьких губерніях з їх панами-рицарями німецькими. В часи еманіпації крєпаків деякі панські голоси потребували такої панської „вотчинной полиці“ для всієї Росії, але рішуче настоювали на тому більше польські пани, — і уряд сам на те не згодився і тепер, не гляючи на „дворянскую эру“, не згодиться ніколи, бо розуміє, що то значило б віддати селян у руки елементу зовсім чужому, їм і державі ворожому. Під боком же Галичині, в Конгрєсівці російський уряд в 1864 р. встановив і досі вдержує досить розумні громадські (гмінні) порядки, котрі роблять панів членами громад, ні яких привілегій не маючими і підлеглими гмінній вибірній адміністрації, на рівні з „хлопами“.

А наш „націонал-народовець“ зайіхав думкою в самі темні нетри мрій російсько-польських

плантаторів і німецьких феодалів про „вотчинну поліцію!“ Спасибі!

М. Др.

„Світлі“ боки російсько-французького женихана.

У 21 ч. „Народа“ д. М. П. у замітці „Женихана республіки з деспотизмом“ відповідає гадку, що у недавніх французько-російських оргіях можна добачати й дещо „світле“. Д. М. П. каже, що дехто з тих Росіян, котрих так ентузіастично приймає французька суспільність, мусить же рівняти в думці політичні порядки французькі з російськими і дома на-решті порозумівати ту різницю... що у французько-російським братаню є й здорове зерно, котре на російським ґрунті повинно зродити добрий плід і т. д.

Хто знає ближче російські обставини, той мусить на превеликий жаль признати, що такі оптимістичні погляди зовсім безнідавні, позаяк подібні братаня викликають якнайгірші наслідки, роблять просто деморалізуючий вплив на суспільність російську.

Я, памятаю, балакав з досить освіченими робітниками про ці торжества й маніфестації ще позаторік підчас приїзду французької ескадри до Кронштадту. Вони виявляли мені такі думки, що „погапо, мабуть, Французам у республіці, коли вони конче бажають союзу з Росією“. Коли я почав їм вияснювати дійсні причини французьких симпатій до Росії, то один з них відповів мені:

— Что, брат, ни говори, а плохо, видно, Французам без царя-то! Республики завели — тоже! Был бы у них император, так не побили бы их Нѣмцы!

Я сказав їм, що Німці Французів власне тоді й побили, коли вони ще мали імператора, але один з робітників відповів:

— Ну да какой у них император! У них всякий сам себѣ император — одно слово республика! Вот нашего императора бы не побили. От-того то Французы к нам и подмазываются.

І од інтелігентів чув я такі самі гадки, тільки вони не були висказані у такій наївній формі.

Але тодішні маніфестації не мали ще характеру повного затрачання почуття людської гідності з боку Французів, як сего року у Тульоні та Парижі...

Д. М. П. каже, що французько-російські маніфестації добре вплинуть на шкільну молодіж. Яко примір такого впливу наведу кілька фактів з життя петербурської гімназійної і університетської молодіжі, викликаних власне тими маніфестаціями сего року.

Ученики деяких петербурських гімназій аранжували „політичні“ демонстрації. Вони носили на руках вчителів французької мови з криками „Vive la France!“ а потім приймали вчителів Німців словами: „к черту Нѣмцев!“ „Долой Германію!“ і т. д. Щось подібного було й у університеті, але у далеко яр-

кійшій формі. Студенти кричали: „долой жидов, Нѣмцев и Поляков!“ а деякі студенти-Німці були добре таки потурбовані палицями. У одній з провінціальних гімназій всі ученики V. класи покинули вчитись німецької мови, а перейшли на виклади французької. Багато фактів, котрі свідчать о поганім впливі французько-російських маніфестацій на російську суспільність, було запримічено навіть деякими з російських же часописей.

В. Л-ський.

„Przedświt“ про радикалів.

В останньому (9-му) ч. найбільше розповсюдженій (особливо у Росії) польської соціалістичній часописі „Przedświt“ подибуємо допис з Львова, котрої третина посвячена діяльності р. у. радикальної партії. Автор цієї дописі в загальні відноситься до радикального руху серед Русинів і його провідників прихильно і вважає їх працю корисною. Він передрукував навіть майже цілий статут „Народної Волі“. Дописуватель бачить дещо спільне межі соціалдемократами і радикалами, як напр. змагання до загального голосовання. Правда, він дивиться на радикальний рух з соціально-демократичного педесталу і трактує його згорда (ніяк не лізуть погані мужики у рамки діалектичного матеріалізму!), але, коли буде-мо пам'ятати, що доси „Przedświt“ відносився до р. у. радикалів майже ворожо, то і в таких фактах, як надруковане подібної дописі мусимо бачити великий поступ. (Дякуючи ш. львівському денісувателеви „Przedświtu“ за безпристрастну допис про діяльність р. у. радикалів, ми все-ж таки боїмося, що се не забезпечить нас і наших товаришів на далі від нападок у „Przedświcie“ зовсім иншого роду. Редакція). Що до селян, то галицьким соціалістам пора б вже змінити свої погляди, хочайби дивлячись на заходи німецької та французької соціалдемократії. У Галичині, де великого промислу майже немає, на самих робітниках далеко не зайдеш. От, чом би галицькі соціалдемократи не забрались хочай би до використання того руху, котрий з'явився серед Мазурів і викликав засноване „Związek chłopski“?

Заходами „Заграничної Спільки польських соціалістів“ у Лондоні вийшов польський переклад звісної праці Туна „Історія революційного руху у Росії“. Переклад той разом з замітками Лаврова та історичним вступом Плеханова коштує 2 фр. = 1 марка = 1 фл.

В. Л-ський.

Тверезий голос польської молодіжи.

У Львові виходить двотижневник „Życie“ котрий вель організм більше поступової молодіжи польської як університетської так і вгащаючої на техніку. В останнім числі тої часописі зустрічаєм замітку, котра кидає світло на погляди

польської молодіжці у Галичині що до Русинів і польсько-руських відносин. Недавно товариство університетске „Czytelnia Akademicka“ устроювала вечерницю у пам'ять Міцкевича. На тій вечерниці голова „Czytelnia“ межи іншим сказав: „Бажаємо Польщі у її історичних границях!“ На се відповідає „Życie“: „Перепрашаємо! Загал молодіжці думає інакше. Він бажає Польщі етнографічної, позаяк тільки така яко твір натуральний може мати запевнене існування. Деклямація о історичних границях Польщі робила вражіння тільки на початку сего століття. Коли шановний бесідник дійсно хоче увійти у приятельські відносини з рускою молодіжкою, що він голосить отверто, то сміємо звернути його увагу на те, що такої приязні вона не прийме, бо така приязнь, то приязнь загарбувателя (zaborcy)“. Тут додамо, що підчас перенесення порохів М. Пашкевича редакція „Życia“ видрукувала і розліпила по Львові плякати, звизаючи польську молодіж до участі у руському торжестві. NB. „Życie“ було вже сімнадцять разів конфісковане сего року.

В. Л.

Від редакції. Радую нас заява з боку польської молодіжці „Życia“ і ми тільки бажаємо, щоби вона колись реально здійснила свої думки з огляду на Русь-Україну. Доси, правду кажучи, ми такого реального прикладу не бачили від якої-такої групки Поляків, хоть не мало з них виявляли і ще виявляють подібні думки.

Ще з поводу статі д. Арабажина.

(Конець).

Петербург 2-го вересня. Ціле літо я не був у Петербурзі, тому то саме тепер дійшли до моїх рук 9 та 10 ч. „Народа“, в котрих надрукована рецензія д. Драгоманова на статтю д. Арабажина у „Энци. Слов. Брокгауза й Ефрона“. Позаяк я перший, ще й до того дуже прихильно озвався у „Народі“ про згадану працю д. Арабажина, тому то вважаю своїм обов'язком боронити її перед закидами д. Драгоманова, котрі здаються мені або зовсім безпідставними, або опертими на непорозумінню. Маю надію, що шан. Редакція „Народа“ видрукує моє коротке заявлення, позаяк праця, котра викликала таку бучу серед українофілів, варта того, щоби її обговорити зі всіх боків.

Рецензія д. Драгоманова робить таке вражіння, начеб то вона була написана не на статтю друковану у російському підцензурному виданню, а в Женеві, або у Лондоні. Д. Драгоманов начеб то зовсім забув, що стаття д. Арабажина повинна була переходити аж дві цензури, урядову та редакційну, з котрих не знати ще яка гірше. Коли прочитаєш згадану статтю, то одразу бачиш, що вона дуже скорочена цензурами. Як би д. Драгоманов мав на увазі всі ці обставини, то не був би закидав д. Арабажину напр. того, що той ніби переносить діяльність хлопоманів і українофілів

у Галичину, коли популярна література, недільні школи — все це відноситься до України. Оджеж хто щільно прочитає дотичний уступ праці д. Арабажина, не може не спостерегти, що тут щось викинуто цензурою. І деякі інші закиди д. Драгоманова відпалиб, якби він звернув увагу на цензурні обставини. Дуже несправедливо відноситься до статті д. Арабажина д. Драгоманов і через те, що забуває, який то вдячний і тямучий російський читач і як не багато йому треба, щоби добре зрозуміти, про що йде річ. У Росії можна ж було вже привикнути до „езопової“ мови, до читання межі стрічок. Через се нам здається, що д. Драгоманів повинен був піднести власне дух статті, єї напрям, а не чіпатись того, що в ній єсть недоговореного та замовчаного. Я не думаю зовсім казати, щоби д. Драгоманів повинен був тільки хвалити д. Арабажина. Зовсім ні. Як і у всякій праці, а ще й про такі річі, про котрі у Росії майже зовсім нема матеріалів, у д. Арабажина мусять бути помилки і за спростовання їх автор може бути тільки вдячний критикові. Але д. Драгоманів в своїй рецензії дає дуже мало фактичних спростовань, а натомість вважає за потрібне пояснити такі річі, котрі й так дуже добре зрозумілі та не можуть викликати непорозуміння.

Кому ж справді треба пояснити, що слова Франція, Росія, стратили свій колишній зміст? Хто ж може подумати, читаючи працю д. Арабажина, що д. д. Павлик або Франко мають щось спільне з Росією Мещерського або Победоносцева? Шановний д. Драгоманов так вже звик до галицького та українського неучтва, що й тут вважає потрібним пояснити і таку азбуку, що єсть Германія Бебеля, Бісмарка та Рихтера. Хто ж цього не знає? Знову теж саме незвертання уваги на цензурні обставини. Що до неіснування взагалі „движенія мирного“, то, мені, здається, що д. Драгоманів зовсім без потреби про це й балакає. Аджеж російський читач зараз зрозуміє, що таке „мирное движеніє“. Не думаю, щоби слова „культурний“, „політичний“ теж потребували пояснення. Правда, були колись такі темні купки української молодіжці, котрі звались одні „культурниками“, а другі „політиками“. Але справа відносин культури до політики давно вже розв'язана. Про це д. Драгоманов теж дещо знає, хочай би з деяких листів в його з України. Дев'ять літ тому, на Шевченкових роковинах був читаний у Києві реферат головою молоденького драматичного товариства. Референт доказував, що цей поділ виразно свідчить про некультурність культурників і брак політичного розуму політиків.

Все що д. Арабажін пише про вплив російської літератури єсть тільки скорочене того, що десятки разів писав і М. Т—ов і сам д. Драгоманов. Полемізуючи в цім пункті з д. Арабажином д. Драгоманов далі говорить сам те, що тільки трохи докладніше вияснює сказане д. Арабажином, хоч у примусово стенографічній формі словарної праці.

Що до „увлеченій“, котрі не чужі були першим радикалам, то і тут д. Драгоманов не зовсім правий. Треба згадати такі річі, як похорон Нарольського*), дуже гостро та не на часі (? Ред.) поставлене жіноче питання, нарешті треба порівняти тільки перші радикальні видання з новими, щоби пересвідчитись, що такі „увлеченія“ були. Але д. Драгоманов накидає ще й вини, яких зовсім і духу не пахне у статті. Д. Драгоманов каже, що треба було хоч натякнути на те, що москалефільська печать цілком реакційна і не розуміла не тільки новітніх, але й старих російських писателів. Власнеж про москалефільську реакційність д. Арабаджин не то що „натякає“, але виразно пише аж двічі (917, 920). Не можна згодиться з д. Драгомановим, що межі першими не було „смішного увлеченія козацеством“. Що воно було, про це свідчить і д. Павлик у своїх „Читальнях“.

Нарешті знаходимо у д. Драгоманова таку річ, котра певно весть друкарською помилкою, але коли у дальших числах „Народа“ вона не була спростована, то читач цієї часописи, котрий не бачив статті д. Арабаджина може подумати, що й справді він закидає народовцям, будім то вони намагались писати „языкомъ русскаго нафѣція“, коли д. Арабаджин виразно каже „языкомъ русскаго украинофильства“ тобто українським. (Се справді друкарська помилка. Ред.)

На закінчення я хотів би сказати декілька слів про національне становище д. Арабаджина. Я думаю, що тут двох поглядів бути не може. Хто уважно прочитав статтю д. Арабаджина, той зрозуміє, що його сімнатіі по стороні руско-української радикальної партії, котра твердо стоїть на ґрунті українським. Оджеж хіба лицеміри, як от у „Зорі“ можуть обвинувачувати д. Арабаджина в тому, що будім то він сприяє москвофілам, або обрусителям. Для мене його становище зовсім ясне і колиб він у своїй статті не стояв на українському ґрунті, я певноби не згадав про цю статтю, позаяк вважавби її працею непотрібною і навіть шкодливою для справи українського робучого люду.

В. Л—ський.

Від редакції. До надрукованих новинше дописів ми маємо завважати ось що. У нас уже було сказано, чим і ми не довольні в статті д. Арабаджина: в ній не проведено різкої лінії між офіційальною і не офіційальною Росією. не підчеркнено українства наших радикалів і самого автора, а окрім того сказано дещо таке, що ще потребує доказів навіть перед тими, котрі знають деталі справи. Опроче, за неточ-

ности годі звальювати вину тільки на російську цензуру. Адже ж під тою ж цензурою не раз писано й пишеся про Галичину статі, котрим годі закинути неясности. Ніхто не домагався від авторів, пишущих у Росії про дражливі справи, щоби вони казали усе (хоть зручні люде і тут сновняли своє, і сам д. Арабаджин не раз те робив), а всякий в праві домагатись від них того, щоби вони не казали того, чого не слід казати. Що до зачепленої д. Гр. К-е-им статейки д. Українця, мусимо завважати, що автор статейки — радикал, зовсім не стоїть за те, щоби українофілів не критикувати, а за те, щоби робити се відповідно і доказно: він не ідентифікує українофілів з ґрункою „Правди“, з котрою ніхто з нас ніколи й не думав іти в компроміс. Власне і д. Українець і ми хотіли сказати тільки, що в справі угоди й Дегенівського процесу не слід брати за одно тих одиниць із загалом українофілів-народовців, котрий зовсім не причасний до процесу 1889 р. Та, правду сказавши, ми самі не знаємо фактів, що б і „Правдяне“ були причасні до него. Се дуже важко доказати, та нарешті важно не те, а факт істновання тої ґрунки теноер і боротьба з нею. Так само для нас не важно те, відки „Правда“ бере гроші, а важно те, що вона пише. Що до загалу російських українофілів старшого віку, то про них можна певно сказати тільки, що то люде індиферентні до української справи, але-ж остатнім часом і вони почали думати про теноерішній стан України і дехто з них стали бодай косо помагати, вийти з того стану. А головню теноер на Україні стала знимати ся молодіж українська, котра хоть і не вважає себе радикалами, а про те бажає працювати для народу. Тій молодіжі ми мусимо іти на зустріч. В загалі ми мусимо сказати, що не вважаємо радикальної справи за ґрункову, а вважаємо єї за таку, до котрої слід притягати як найширші круги Українців Русинів, звісно, не попускаючи своїх основних постунових принципів. Се ж можна робити тільки, обертаючись до того загалу, — оперуючи матеріалом, який є в головах і житю тих кругів, критикою, опертою на певних фактах, та термімістю, котра, як звісно, зовсім не вимагає зрікатися своїх переконань і працювати по ним. В загалі, політика, більше ніж що, вимагає від своїх діячів холодної розваги. Нерви тут можуть тільки шкодити. Так як статя д. Гр. К-е-ого писана з поводу рецензії д. Драгоманова, то ми позволимо собі зацітувати тут слова сего остатнього з листу, писаного до нас. Сі слова пояснять справу іменню що до російських українофілів.

„Рецензія моя на статю д. Арабаджина не має ніяких цілів, окрім тих, котрі мала і сама статя, то б то вона хотіла пояснити еволюцію і стан ріжних партій в Галичині, а надто радикальної. Ніяких „надій“ і безнадій на українофілів у Росії, ні замірів „витолкувати їм“ щось, там не було. З поводу ж слів самого Гр. К про відносини українофілів і

*) Похорони Нарольського не було „увлеченіє“, а просто сповнене волі покійного, що велів себе похоронити без пона. Як би він велів був похоронити себе хоть рабину, то й тоді ми прийшли би були в остатнє послужити покійникови (NB народовцеві), котрого ми мусіли шанувати. Опроче в цивілізованім світі світські похорони — річ звичайна. Ред.

українських радикалів у Росії, треба сказати, що як в Росії нема вольности, то значить не можна говорити точно і про тамтошні партійні відносини, і навіть з такими загальними термінами, як „українофіли“ треба бути обережним. Термін сей прикладається в Росії до дуже різнобарвних людей, аби в них замічалось яке українолюбство. До того термін сей прикладається там завше до певних людей з боку, а не самі вони себе так звали, або звуть. На скільки різно розуміють сей термін, можна бачити і з того, що напр. Вартовий і Profession de foi молодих Українців стоячи зовсім на других точках, ніж Гр. К., те ж різко нападають на „українофілів“, вбачаючи в них мало національно-українського. Далі, не можна признати точною постанову справи в таких словах Гр. К., як: „українофіли по своєму соціальному положенню не можуть бути вищими і жадного компромісу з ними (у радикалів) бути не може. Інтереси українського мужицтва, українського робучого люду на се не позволяють“. Українофіли, як і люде других подібних напрямків у Росії, зовсім не роблять з себе якого соціального класу, а єсть частинами того, що в Росії звуть „інтелігенцією“, то б то елементу, котрий складається з людей усяких класів і в котрому великий процент належить до того, що в 60-ті роки звали „мыслящимь пролетаріатомъ“. Окрім дуже незручних „народників“, в роді Кабліца-Юзова, ніхто не протиставляв інтересів сеї інтелігенції і мужиків, бо з сеї ж інтелігенції виходять у Росії і всякі демократи: народники, хлопомане, радикали, соціалісти і т. д. Нарешті не точно буде тожсамити всіх російських українофілів з галицькими народовцями-новоєрцями. По правді кажучи, не всі й галицькі народовці були новоєрцями а тепер багато і з тих, хто був ундутавсь у нову еру, починають витверезуватись, хоч усе таки галицькі народовці винні в тому, що не досить енергійно виступають з своїми думками. В Росії-ж про нову еру мало хто й знав. Ширші круги, навіть між українолюбцями, довідались про неї найбільше вже після опозиційних виступів радикалів. Прилюдної і широкої дискусії про неї, такої, як в Галичині, на Україні бути не могло, і через те відвічальности за неї класти на всіх „українофілів“ ніяк не можна. З деяким правом можна говорити тільки про відвічальність тих Українців, котрі писали й пишуть в новояерських виданнях, — так і то напр. з показу д. Куліша видно, як иноді люде попадали в сотрудники тих видань. По всему видно, що свідомих новоєрців у Росії можна перелічити на пальцях і що там навіть сотрудників „Правди“ можна винуватити більше в неоглядності та в браку чистоплотности при виборі компанії, ніж в свідомому новоєрстві, в свідомому ренегацтві против українського демократизму“.

Під сим заголовком прислав нам для „Народа“ д. Гончаренко з Каліфорнії ось яку замітку про очайдушні втеки, що наробили в газетах і серед урядників чимало шуму:

„Вони десять *) захотіли і втікли из каторги чорного царя, що прозивають „Адъ Сахалинскій““.

Підковали дірку в тюрмі, спустились из острога по тонкій вірвовці — пальці їх попеклись і вишморгнулись до кістей, як вони спускались. І все таки втікли. Шукали і знайшли на лимані старий човен Японських рибаків. Из сорочбок і штанів зробили паруси, і поплили в велике море, на широку волю, або вмирати з голоду, або топитись. Горе було з ними 12 днів — без хліба і води, човен їх од хвилі вже топився. Но Бог наш не без милости. 60 миль од Сахаліна, китобійний корабль, на котрім було два „наших“: один Яковлев из Аласки, а другий Овчинников из Херсона; серце серцювопіє; — забачили і сказали капітану, що якісь люде из-далека видно топляться. Корабль приплив до їх і взяв їх до себе. Привіз їх до Сан-Франціско. „Янки“ посадили їх по 10 центів, як мали на показ гроші робити; а Московський льокай из Вашингтона телеграфіровав: задержать їх і посадить в тюрму. Їх посадили, і вони просились в Американского вільного люду на волю, і народа вільного голое верховодив льокай царского. А „Русекіе Адвокаты“ — так себе вони називають і величають, — ба по натурі і по ділам „жидики“, — брехали арештантам сидіти в тюрмі: ми „гвалту наробимо і будем гроші на ваші печалі робити, і їсти добре і сладко пити“. Но десять арештантів, не послухали жидівської науки. Добрий народ випустив їх на волю, і їм тепер добре. Вони мастерові люде, працюють тепер, живуть на волі і благословенний хліб їдять.

Студеня 1, 1893.

Агапій Гончаренко.

Русини-Українці в Америці.

В 22 нрі „Przeglądu Emigracyjnego“, перепечатано з „Народа“ факти про о. Гончаренка і Русинів в Америці і подано такі подробиці про Русинів і Українців у південній Америці, зібрані експедицією Дра Семірадзкого.

„Значна партія „штундистів“ ще перед 10-ма роками, числом у кілька тисяч душ прибула в Аргентину і осіла в провінціях Санта Фе і Корріентес. Узнати урядові подробиці нема способу, бо всі виходці з Росії стало подані за Росіян, а з Галичини й Венгер — за Австріяків. Більшу частину російських виходців чинять меноніти, Німці з над Волги; Українці

*) Їх назвиска: Іван Ковалев, Станислав Войнаровський, Імелян Бег, Михайло Сагаладов, Магомет Мелич, Іван Гекерт, Стефан Пушков, Харлампій Никитин, Матей Щербаков, Іосиф Якушевський.

в загалі дуже нечисленні і, бачиться, після згаданої першої партії, ніхто більше не прийшов.

„В південній Бразилії також набереться пар тисяч галицьких Русинів і Словаків — та вони роскинені зовсім одинцями серед Поляків і Німців у провінціях Парана і Ст. Катаріна. В загалі можна їх подібати скрізь, де є галицькі Мазури, та дуже в малім числі. Ще найбільше їх — кільканацять родин у купі — мешкає на колонії Ст. Барбара над Ігуассо в сторонах Корітібі (Corityby). Більшість прибула з під Золочева“.

Про організацію Русинів у північній Америці находимо в „Ділі“ (ч. 266 з 8 дек. с. р.) ось яку допись з Шамокина в Пенсільванії:

Русини в Шамокині — дякуючи обставині, що в сім місті живе кількох інтелігентних Русинів, щиро відданих справі народній — переводять у себе досить широку організацію національну. Наведемо деякі інституції Русинів шамокинських.

В Шамокині завів о. Констанкевич першу руску школу. До тої школи ходить 36 дітей руских. Як на Шамокин — початок добрий. Книжки шкільні спровадив о. Констанкевич з краю (з Галичини).

Дальше зложив о. Констанкевич в Шамокині читальню і хор мішаний. Читальню вписано в члени львівського товариства „Просвіта“. Хор мішаний числить 28 членів співаків і співачок, а між ними деякі орудують прекрасними голосами. Дірігентом хору єсть доктор медицини п. Володимир Сіменович, котрий мимоходом сказавши — здобув собі тут яко лікар широку славу. Хор співає вже цілу службу Богу з нот і багато пісень світських. Хор сей має ся вписати в члени „Бояна Львівського“.

Русь тут в Америці стоїть високо. Хто знає Русинів у Галичині а прийїхав би сюда і побачив, як тут наші люде кріпко тримаються свого і стараються о просвіту — здивував би ся немало, бачучи охоту й здібність Русина до поступу. І не диво, тут не путає Русина той гнет польський старого краю...

Воно йшло би в Америці ще краще, та брак народови провідників. Священників, що дбають про нарід, єсть всего чотирох галицьких — прочі 17 угорських встидають ся й говорити по руски — чисті „бізнесівці“ (гешефтьєрі), для котрих Богом — долар, а все инше нехай біс бере! Нарід з тих мадяронів (або як де-хто тут їх називає — з „гонведів“) незадоволений, та що-ж бідний вдіє? Коли-б то були галицько-руські священники, котрим справа народу щиро лежала би на серці, можна би тут зробити дуже й дуже багато.

В Галичині мало знають про наші відносини, однак ми тут — не лиш інтелігентні одиниці, але й люд — уважно слідимо за ходом і поступом своїх братів у Галичині — пічнемо незабавом брати живійшу участь в галицько-руських справах. А ми тут будь-що-будь сила, котра на щось може придати ся — бо Русинів

в Америці єсть уже до сто і вісімдесять тисяч...

Хто писав українські „Проповіді Гречулевича“?

В життєписі о. Василя Яковича Гречулевича, у 19 ч. „Зорі“ за сей рік, д. О. Л-ий таке каже про єго „Проповіді на малоросійськомъ языкѣ“, що вийшли у-перше в р. 1849: „Сі перші твори о. Г-ча звернули на себе увагу тодішніх українських письменців, особливо П. А. Куліша. Куліш ввійшов в зносини з о. В. Я. і взяв трохи поправити сі перші твори єго що до літературного боку. Скоро з друкарні Куліша вийшли (1857 р.) сі проповіді новим переробленим виданням, а 1860 р. вони вийшли окремими відбитками по кілька проповідий у кожнім“. Можемо запевнити, що те друге виданє т. назв. „Проповідів Гречулевича“, то все власна праця самого д. Куліша. Про се може переконатися всякий, хто порівняє І. виданє Проповідів з другим, і в загалі твори д. Куліша з творами о. Гречулевича. З поводу уваги в „Зорі“ д. Куліш пише нам у приватному листі (з 19 жовтня с. р.), з котрого поки що позволимо собі навести ось що: „Гречулевичови проповіді написав я на-ново, відкинувши тупу пошівщину, аби сказати с-під попової єгиди слово правди євангельської (не книжницької і фарисейської) народові, що блукає не церкви в церкву, аки овечки не имущі пастуха. Хто читатиме мої листи до цензора Платонова-Гілярова (про нєго писав уже и писатиме тепер широко князь Микола Шаховський), той знайде в моїх листах, що не загубились у Гілярова-Платонова, и таке слово: „Ети проповіді писаль я самою горячею кровью моего сердца“. Чи так же пишуть про чужу та ще й пошівську працю?! Через мое якобы друге виданьня розійшовсь я и с сином автора, петербургським Гречулевичом“... Нагадаємо, що й славно-звісний лист Шевченка у редакцію „Народного Чтенія“ писав д. Куліш. Из сего видно (а воно ще певне не одно таке вийде на верх), що д. Куліш безкористно потрудився для українського народу далеко більше, ніж думають хвалителі патентованих батьків українства, як о. Гречулевич і т. п. Тепер д. Куліш працює між иншим над устихотворенєм св. письма старого завіту, з котрого вже й вийшли отсе в нашій Коломні „Товитови Словеса“. **М. П.**

Подпольная Россія. С. Степняка. Лондонъ, 1893. Изданіе Фонда Русской Вольной Прессы. 8°, ст. 189.

Се переклад на російську мову звісної праці д. Степняка, що перед 12-ма роками появилася по італіанському і, по заслугі, глибоко заінтересувала широкий світ про нелегальний рух у Росії та єго двигателів. Праця та починаєся уводом про нігілізм, пропаганду і тероризм, затим ідуть „революційні профілі“

осіб найвизначніших у революційному русі (Яків Стефанович, Дмитро Клеменс, Валеріан Осінський, Петро Кропоткин, Дмитро Лизогуб, Гесся Гельфман, Віра Засулич і Софія Перовська — біографії Желябова і Кибальниці є особно); нарешті подано „очерки з життя революціонерів“ (московський підкоп, два побіги, укривачі, тайна друкарня і поїздка у Петербург). До російського перекладу (книжка вийшла ще й по англійському і по німецькому) додано „заключення“, де автор розбирає поцередну діяльність російських революціонерів і застановляє над тим, що би тепер слід робити у Росії. Таким чином російське видане книжки має й практичну вагу для теперішніх діячів у Росії. Автор у загалі пише легко, образно і, — головню, — правдиво, об'єктивно, не жалуючи й критики, де єї, на его думку, потрібно. Як би хто ні дивився на діяльність змальованих д. Степняком осіб, а все-ж таки книжка его ставить перед очі просвіченого світа високі приміри людей ідеї і самопожертвування для добра своєї країни.

„Подпольная Россия“ коштує 2 фр. 50 с. = 1 гульд. 25 кр. = 1 рубль, а з доставкою з Австрії у Росію 2 рублі. М. П.

Від редакції.

Бачучи потребу видавництва, подібного нашому, для розбудження поступового руху на Русі-Україні, і числячи на моральну і матеріальну поміч для того від ш. земляків, — ми зважуємося і далі видавати нашу газету.

„Народ“ виходитиме в р. 1894 по тій самій програмі і з тими самими со-трудниками, що й тепер, в тім самім об'ємі, то б то найменше в 2 листи і по тій самій ціні. Цілорічні передплатники на р. 1894 одержать як додаток повість Ів. Франка п. з. Для домашнього огнища а. Довжників просимо вирівнати довг і заявляємо, що на-рік не будемо нашої газети посилати даремно нікому. Заголовок до р. 1893 розішлемо з 1 пром за 1894 р.

В нашій редакції можна ще купити річники „Народа“ з 1890—1893 рр. по 4 злр.

Помилка. В IV. „Листі на Наддніпрянську Україну“, в 19—20 прі, ст. 219 I стовпець, 10 рядок з гори, після „Проб“, пропущено слова: „творити ще вищу літературу українську мої ради“.

Переписка Редакції.

Д. Українець. Ваш 5-тий лист буде напечатаний у 1 прі за р. 1894.

Д. А. Г. Не можемо зважитись ні на одно: перше принизило би нас даремне і навіть пошкодило би справі, подавши донос, що люде мають діло з нами; друге те-ж не помогло би їй, бо неперемінно десь вийшла би бріхня, незгода між словами нашими (що мусіли би йти на вгад, бо не знаємож ми добре діла) і їхніми (котрі, звісно, те ж ішли, як виходило). Ми вже й не кажемо про те, що й се друге неслухно далоби радикалам галицким testimonium paupertatis у тому, що їм чужі особи ні по чому.

Вийшла книга

З ВЕРШИН І НИЗИН

Збірник поезій Івана Франка

Друге доповнене виданє.

8° ст. 468 + VI.

Ціна екз. брошурованого 1 г. 50 кр. опра-вленого в полотно 1 г. 80 кр. в кра-щій оправі 2 г. 30 кр.

Обертатися виключно до книгарні Ставропигій-ского Інститута у Львові.

Осібню вийшли

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Поема з недавньої минувшини

Івана Франка.

Ст. 129. Ц. 30 кр.

Обертатися до автора: Львів, Байки, Глубока ул. 7.

Львівська бібліотека
Бібліотека АН-УРСР

Вийшла I. книга
ЖІНОЧОЇ БІБЛІОТЕКИ

під редакцією
Наталії Кобринської
п. з.

НАША ДОЛЯ

збічник праць різних авторів

$\frac{1}{8}$ ст. 104. Ц. 50. Обертатися до Н.
Кобринської у Болехові, Галичина.

Сими днями вийде книга:

Листи на Наддніпрянську Україну

Михайла Драгоманова

Видане редакції „Народа“.

Коломия 1894.

Ц. 50 кр.

ЮРИЙ КОССОВАН

(Осип, Домінік, Ігор, Гордин-
ський де Федькович)

Написав

Олександр Колесса.

Львів 1893.

Наклад. Тов. ім. Шевченка.

$\frac{1}{8}$ ст. 99. Ц. 30 кр. Обертатися
до товариства: Львів, Академі-
чна ул. 8.

Тільки що вийшла книга:
Куліш Олелькович Панько.

ДЗЬВІН

Староруські думи й співи

Женева 1893.

H. Georg Libraire-éditeur

$\frac{1}{8}$ ст. I-IV + 239. Ц. 1 гульд.
Можна получить через редакцію
„Народа“ в Коломиї, Замкова ул.

Перше вийшли того ж автора

ТОВИТОВИ СЛОВЕСА

Переказані старорушиною.

Коломия 1893.

Видане М. Павлика. Ц. 10 кр.

В редакції „Народа“ можна купити отсі видання:
ДРАГОМАНОВА:

Шістьсот років Швейцарської Спілки
Львів, Ц. 10 кр.

**Про Брацтво хрестителів
або Баптистів на Україні.**
Коломия 1893, Ц. 10 кр.

Чудацькі думки
про українську національну справу.
Львів, Ц. 50 кр.

ПАВЛИКА М.:

**Про русько-українські народні
Читальні.**

(Огляд праці коло р. народу в Австро-Угор-
щині за 1772—1880). Львів. Ц. 50 кр.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.**

З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

Львівська бібліотека
Бібліотека АН УРСР

ип. 20.801

1893

Народ

1893

Народ

1893